VASAKYRKANS SALUHALL

att transformera en kyrka till en ny typ av möteplats

VASAKYRKANS SALUHALL

att transformera en kyrka till en ny typ av möteplats

VASAKYRKANS SALUHALL

to transform a church into a new meeting place

VASAKYRKANS SALUHALL

Examensarbete vid Chalmers arkitektur
Masterprogrammet Architecture and Urban Design
2016-01-15

Linda Bergquist
Handledare: Anna Braide Eriksson
Examinator: Inga Malmqvist

CHALMERS

FÖRORD

Tänk att en öl på den transformerade kyrkan Òran Mór i Glasgow en regnig höstnatt 2014 skulle vara fröet till detta examensarbete. Ibland hittar man inspiration på de mest oväntade ställen! Just oväntade inspirationskällor har varit det bästa med detta projekt. Dassa har oftast bestått av de personerna som träffats under arbetets gång. Tack till er alla!

Jag vill ändå rikta några särskilda tack. Först och främst har två kvinnor varit oumbärliga i detta arbete. Ett stort tack till Lena Bergquist som varit allt från kunskapskälla och inspiration till förebild och hejarklack. Ett lika stort tack till Anna Braide Ericsson som med knivskarp blick och stor förståelse för mitt arbete alltid pekat mig i rätt riktning.

Tack till Svenska kyrkan för intresse i mitt arbete. Ett speciellt tack till den personen som kanske brinner mest för Vasakyrkan, Björn Bäckersten, som visat mig vår gemensamma väns vackra personlighet.

Till sist, tack till min familj och mina vänner för stöd och hjälp. Tack till tjejerna i kalla 1094 för att ni hållit mig varm med element, skratt, memes och fika. Tack till Mattias Eliasson för utmärkt arkitektassistans i Maastricht. Sist men inte minst, tack till detta examensarbetes skyddsängel, Hannah Vennman, för idéer, hejarop och en omatchad förmåga att oavsett publik kunna räcka upp handen och säga precis vad som behövs.

ABSTRACT

A church is a very specific building, created with volume, materials and light for its characteristic use: worship and afterthought. This use is deeply rooted in the room and moreover also in many people. A transformed church creates a tension between what is meant to be done in the room and what is actually done. With this tension as a starting point this thesis aims to look at how a church can be transformed within a Swedish context.

In the rest of Europe sold and converted churches is a common phenomenon in the cityscape. Almost all of the churches in Sweden are owned by the Church of Sweden, they have a strong background and big influence and most churches are still in use. Their investigation *Gemensamt ansvar* lets us know that the organization is struggling with a diminishing number of members and as an effect: redundant buildings. In the first chapters of *Gemensam ansvar* it is stated that people's relationship to churches are getting weaker, but most people still do not want them to be closed or torn down. At large this is the beginning of a big societal problem. We have plenty of hard to transform buildings with great value that are falling out of use. How can we give these buildings a new use while keeping some of the great qualities they through time given society?

Churches have a strong background as meeting places. Entire villages or districts met here, people got important civic information and a chance to gossip. Natural meeting places are something always sought after in an inclusive city. It is possible to through a transformation keep the church open for everybody, give people a better relation to the Church of Sweden and the church building and renew its status as a meeting place?

This thesis investigates the possibility to turn Vasakyrkan in Gothenburg into a market by exploring things like movement, material and light. To benefit the Church of Sweden a space in this market will be kept for worship, and space to practice social welfare work will be added. Hopefully this will add to the discussion of how we can use churches in Sweden in a new and inclusive way.

Key words: Vasakyrkan, church, Church of Sweden, meeting place, saluhall, market, new use, transformation

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING
4 Bakgrund
5 Syfte
6 Metod
8 Avgränsningar

9 TRANSFORMERADE KYRKOR
11 Utgångpunkt
23 Svenska kyrkan
31 Att transformera

37 BEFINTLIGA VÄRDEN
39 Vasakyrkan
43 Hårda värden
49 Mjuka värden

59 NYA BEHOV
61 Saluhall
69 Motsättningar
73 Program

81 GESTALTNINGSFÖRSLAG
83 Koncept
87 Gestaltningsprocessen
95 Gestaltning
117 Tekniska lösningar

121 AVSLUTNING
123 Reflektion
127 Referenser

ENGLISH SUMMARY

This is a summary in English for readers who does not understand Swedish which is the main language of this report.

INTRODUCTION

A church room is a very specific one, created with volume, materials and light for its characteristic use: devotion, worship and afterthought. This use is deeply rooted in the room, since a church is acknowledged as hard to transform, and moreover also in many people, since reactions to transformed churches can sometimes be strong. I'm not a very religious person but even I admit that a transformed church creates a tension between what is meant to be done in the room and what is actually done.

This was very clear for me when I visited Paradisio in central Amsterdam. This old church was transformed as early in 1967 into a night club and music venue. I found myself having a beer under an old church windows flashing with the pumping techno, this to me was so far away from the core values of the room and made the mentioned tension very clear. The excitement that sprung from that tension was a starting point for this thesis.

SITUATION IN SWEDEN

In the rest of Europe transformed churches is a pretty normal phenomenon in the city scape. Sweden is described as one of the most atheist country in the world and still has almost no rebuild churches. The church of Sweden owns almost all the churches in Sweden. The organization was a state church until the year 2000 when church and state separated and they still have a lot of money and a big influence. 65% of the population is still members of the organization. This allowed our congregations to keep their churches for longer.

In May the Swedish church gave out the report Gemensamt ansvar which in short tells us that the organization is struggling with a diminishing number of visitors. The calculation tells us that in 15 years the numbers of members will be down to 45% of the population. The economic impact will be big and the old buildings are expansive. The organization need to find better use for their buildings to meet their goals.

Gemensamt ansvar gives us plenty of important information about the Church of Sweden, their buildings and the population's connections to them both. Early in the report they state that people's relationship to churches are getting weaker, but most people still do not want them to be closed or torn down. At large this is the beginning of a big societal problem. We have plenty of hard to transform buildings with great value that are falling out of use. How can we give these buildings a new use while keeping some of the great qualities they through time given society?

Churches have a strong background as meeting places. Entire villages or districts met here, people got important civic information and a chance to gossip. Natural meeting places are something always sought after in an inclusive city. It is possible to through a transformation keep the church open for everybody, give people a better relation to the Church of Sweden and the church building and renew its status as a meeting place?

VASAKYRKAN

To be able to be free in the shaping of this new meeting place one starting point was for it to be in an urban environment. Many of the churches in Gothenburg was built during the boom of church building during the 18- and 19 hundreds. It seemed reasonable to choose one of these churches. Vasakyrkan was in the end chosen in contact with the Church of Sweden in Gothenburg, thanks to its beautiful interior and most of all exciting location.

Vasakyrkan is in the middle of central Gothenburg just a few streets from the parade street the Avenue. Here are plenty of shops, restaurants, the library and theatres. It is also well connected by public transportation.

It is in a mixed economical setting with exclusive housing but also close to most students in town, a group of people with limited income. The local area is green with Vasaparken to the north. The parish house is just next to the church.

BUILDING VALUES

When approaching Vasakyrkan it looks a bit like a medieval castle with its heaviness and closed façade. The rounded windows let us know it is a typical Romanesque church. The exterior is granite, cut fine and course in different parts of the façade with detailing in copper. The façade has looked almost exactly like this since the church was built.

The inside has a nave and two aisles. On the south aisle is a balcony. A soft white plaster dominates the rest of the space and the windows are not painted but clear all in all this gives Vasakyrkan an extraordinary calm and light feeling. All churches are directed towards the altar but this maybe even more so in Vasakyrkan because of the amazing mural by Alberth Eldh, it totally takes over everything. Other than the crucifix on alter the church doesn't have much religious detailing.

The light in the church comes mostly from the southern windows placed over the balcony. When the light comes in from a low angel it gives a really nice light to the aisle, walls and pillars to the north. A slope in the landscape to the south stops the light from the church's lower windows

NEW USE

Since the Church of Sweden owns Vasakyrkan and the starting point in this thesis is the tension between church and new use, this transformation should also benefit the church of Sweden. Like many other churches Vasakyrkan's biggest issue is that the large space makes an intimate service impossible. At the same time Gothenburg is growing. This opens up for a possibility to use the big mainly unused space as something new

while creating a smaller space for service within this space, it's a win-win situation. The alternative use could be used as a magnet to get people to enter while the place for worship could be an inspiration and a way to learn for people who never been to a service before.

There is one thing most people have in common. We all eat. Something that involves food could be a good starting point for an inclusive meeting place. Since Vasastan has a mixture of both people with high and low income, the thing we in Sweden call saluhall would be a perfect solution. A saluhall is in a way a combination between market and food court. It is possible to buy good quality groceries and also food in restaurants to eat in or take away. A saluhall allows everybody to find something in their price range but they can still sit down together and eat.

At first glance this might seem odd to have a market and a place for worship side by side but with our past pace style today, people really need spaces for contemplation close to normal chores. This is pretty common in hospitals, airports and even on university campuses. Of course the service is held in the choir and the stage is in front of the choir. Lectures and services would need to be held at different times. The whole idea about combining these two activities is one about mutual respect.

OPPOSITION

It is of course a problem that a church which always been open for everybody and free will evolve around consumption. In one way a saluhall allows the visitor to walk around an experience without consuming, but it is important to fill the market with meaning to give more than it takes.

It is important that everybody can eat in the market. One suggestion for this is for one food stall to be a soup kitchen where the church of Sweden can sell soup at what it costs to make it or cheaper. This can in a way be seen as an extension and information about one of the church four mission on congregation level, social welfare work.

Vasastan is a very homogeneous part of the city. It has among the highest income and the lowest part of people of foreign origin in entire

central Gothenburg. A saluhall can have food from all over the world. Food could be a great start to accept different cultures and could be a first step to a more integrated Vasastan.

Fair trade is a product labelling that makes sure the growers and producers get better living and working conditions. Church of Sweden is a partner in the company and Gothenburg is also a fair trade city. A market with a multicultural and fair trade profile would benefit both the Church of Sweden and the city of Gothenburg.

This saluhall will be a meeting place for everybody, you are welcome here no matter how much money you have or where you are from. If you buy food here you also encourage fair working conditions. Signs about the country the food come from, how each stall works with fair trade, theme nights and a stage in the market with regular lectures about these subjects strengthen the profile. This allows the church

CONCEPT WORDS AND INTERIOR

The pre studies boiled down to some words that are used as pillars for the transformation and will be used to explain it.

Light, direction and horizontal movement

The light conditions and direction are combined with the sought horizontal movement to give the initial placement of the stalls. Two typical "market movements found in the study visits, the "straight" one in Feskekorka is combined with the more organic one found in Markthal. In the latter, visitors can actually walk and mingle around the market stalls. This makes six spaces for the new structure.

Symmetry, sightlines and vertical movement

To loosen the symmetry in the very formal room, the stalls positions are slightly shifted. Each passage between the stalls still has a sightline through one of the paired windows. This also makes space for the stage in the front of the choir. To use the church's big volume the new structure

will be several floors. A movement up in the structure is a movement towards something calmer. Bottom floor is about mingling and buying food, second floor is about eating and talking. For further easing up the symmetry the stalls are different heights. The principles for the special concept can be seen on page 84.

Knowledge and symbolism

First of all, the soup kitchen and the stage is all part of spreading knowledge, about the Church of Sweden and about different cultures and fair trade. The market is in this way all about knowledge.

To show respect for the sanctity of the choir, this area is kept as it is. This becomes the small worship room that has come up earlier. A glass wall shuts out the sounds to make the choir and worship room a quiet bubble in the busy market. This glass creates an iconostasis to connect to religious symbols. This is a wall in orthodox churches that separates the most holy part of the church from the viewer's eyes to create a curiosity among the visitors. With an iconostasis in glass, this area can be shown and create curiosity but in a more welcoming way. People can see the service and want to take part, giving the church of Sweden a chance to introduce new people to their organization. The plan of the floor plans can be found on pages 99-102. The plans gives a deeper insight in these two concept words.

Room within rooms, reversibility and accessibility

The transformation aims at being as reversible as possible, since we can't really tell anything about future needs. That is why the stalls are created almost like furniture within the church room. Wheatear glass display counter or regular counter it is within this furniture to give a coherent look. The look of the stalls is also flirting a bit with a kiosk, to enhance he reversible feeling. The openings in the stall façade all have a foldable roof; this makes a small canopy over the visitors, to give a safer and more secluded feeling while purchasing food. On the second floor the height of the hand rail allows standing people to take in the whole room, but create a more private feeling for sitting people. To create smaller rooms within the big room is important to break down the big space the main hall of the church is.

Reversibility also mean that if there is a need for new levels somewhere they need to be built up so that the old layer is kept under and can be brought forth. To make the balcony that consists of five levels today more useable, two new levels are suggested, one where the doors to the rest of the second floor is on one where the earlier top floor is, with a good view over the market. An elevator in one of the stalls and footbridges between the stalls makes the whole second floor available for someone in a wheelchair. This is easiest seen in section A-A on page 104.

Openness and exploration

One important part of the concept that came from the study visits is to give something more to the transformation. The architect of Vasakyrkan created many quirky details and beautiful rooms that are important to put on display. One suggestion to make the church more open is that the visitors can be in all part of the church. Today the balcony ant the organ floor is locked. With the new elevator and levels in the balcony, the whole second floor, including the organ floor is accessible for all and is suggested as eating places.

To enhance the curiosity of the visitor an experience stair is suggested. This is along the northern aisle. The visitor can climb it and come closer to the walls and the details of the pillars. The stair pass by the big window and this this third floor is exactly in the sight line of the window, creating a new possibility to look out. This experience stair can be seen in section C-C on page 106 but also in the following two pages.

Materials and building layers

The existing materials in the church room are mainly white with addition of the mural. The color of the additions is meant to connect to the church's light atmosphere and help to enhance the mural. Most of the stalls are in steel painted the same white as the walls, while the stair and soup kitchen is suggested to be in rusted steel, also known as cor-ten. In this way, like mentioned, the colors enhances the feeling of the church while the materials are new to clearly show the different time layers of the building, this is new, this is old.

TECHNICAL ASPECTS

Loading is suggested through a loading door in the façade. An elevator works as a wind break and gods can wither be delivered directly in to the market or down to the cellar where each stall has an area for storage.

Water and electricity is suggested to be installed through the floor down to the cellar where the water and power lines runs along the ceiling. Ventilation for the stalls that will cook food is suggested through the footbridge, under the new level on the balcony and then up to the southern part of the roof where a ventilation outlet won't be very visible.

The staff spaces is suggested in the parish house that is just next to the church. This building has good celling height, room sizes and the proper installations for this use.

THE EXTERIOR

The visited transformed churches all have one thing in common, the facades are always kept as intact as possible. People pass by the church, see it, touch it and make it an important part of their townscape. Thus, the outside of a church seem to hold a big part of the buildings cultural value for the population.

In this case, outside has not changed much over the years. This is seen as a shell that hold the new use. To advertise that something is happening and to get people to enter, glass screens that can be attached with small damage to the façade are suggested. This glass could contain information about fair trade, multi-cultural profile and what food it is possible to find here. The façade can be seen on page 97.

To even further signal market three small additions to the site plan are suggested. First suggestion is a big space in front to allow outdoor markets to visit here a few times a year, the second is a small area in the grass for an outdoor seating area. Lastly each entrance has gates to let people passing by and entering that this is a market. These and the site plan can be found on page 95 and 96.

INLEDNING

"The old church is torn down, lovely as it is, because the parishioners have gone and no other use can be found for it."

How buildings learn
Stewart Brand

BAKGRUND

Det är juli 2015 och jag är på en studieresa för arkitektur i Nederländerna. Första dagen utspelas i Amsterdam, handlar om ombyggnadsprojekt och avslutas i stil på nattklubben och konsertlokalen Paradiso. Jag befinner mig plötsligt vid en bar, inser att baren är i ett sidoskepp och beställer en Heineken. Ljus pumpar i takt med hög techno från upplysta kyrkfönster och en naiv tanke utgör ett av mina starkaste minnen från resan, ”Är detta verkligen en nattklubb i Guds hus?”.

Jag har ingen stark bakgrund inom kyrkliga organisationer men för mig och för många andra som är uppvuxna i ett land med stark kristen förankring uppstår en spänning i tanken på transformerade kyrkor. En kyrka är ett väldigt specifikt rum, skapad med volym, material och ljusförutsättningar för en karakteristisk användning; tillbedjan och eftertanke. Användningen är djupt förankrad i rummet; kyrkor är erkänt svåra att transformera och även i många människor; reaktioner mot transformerade kyrkor är ibland starka. En nattklubb i en kyrka skapar alltså en spänning mellan vad man gör i ett rum och vad man anser att man borde göra i det. Med utgångspunkt i denna spänning började denna undersökning för mig.

I resten av Europa är ombyggda kyrkor en vanlig del av stadsbilden. Här är de gamla gudstjänstrummen istället barer, restauranger eller lägenhetshotell. Dessa länder har liksom Sverige en historia med kristendomen som en viktig beståndsdel. I Sverige finns Svenska kyrkan, som genom sin starka bakgrund och ställning – organisationen var statskyrka fram till år 2000 – kunnat behålla de flesta av våra kyrkor som just gudstjänstlokaler. De konstaterar ändå själva genom sin utredning Gemensamt ansvar som kom ut i maj 2015 att organisationen tappar medlemmar och att de minskade inkomsterna kommer att innebära att flera av deras byggnader kommer stå eller redan står överflödiga.

Vi har alltså ett överflöd av kyrkor som har eller håller på att tappa sin ursprungliga användning, byggnader som är svåra att transformera och har stora kulturella värden. I Sverige är vad vi gör med dessa byggnader början på vad som säkerligen kommer bli ett stort samhällsproblem.

SYFTE

Kyrkor har genom tiderna haft stor betydelse för befolkningen. På medeltiden definierades i princip byarna av sin kyrka och dess socken. Att gå till kyrkan var inte bara en tid för eftertanke och närhet till Gud, det var också bymöte och en chans att skvallra i ett. I en allt mer individualistisk värld är kanske en kyrkas status som mötesplats den som mest av allt saknas oss. Naturliga mötesplatser mellan olika människor är en viktig del i en inkluderande stad.

Kyrkorna berättar något för dagens människor om hur våra förfäder levde. Religionen var viktig, detta kan ses i att dessa byggnader ofta är väldigt påkostade, utsmyckade och har fantastiska rumsliga kvalitéer som saknar motstycke i den Svenska arkitekturen. Dessa byggnader har ett stort kulturellt värde. Svenska kyrkan är dessutom en folkkyrka, den riktar sig till alla människor i vårt land. Det finns alltså rent kulturellt, men även från Svenska kyrkans sida, ett intresse i att kyrkorna är besökta och använda. De tillhör oss alla.

Vi har massor av byggnader med stora kulturella värden som håller på att tappa sin ursprungliga användning. Vad ska vi göra för att dessa byggnader ska bli utnyttjade till fullo igen? I en större stad som Göteborg med ökad inflyttning och miljöpåverkan är det extra viktigt att vi kan ta till vara och använda de lokaler som finns.

Syftet med detta projekt är att undersöka om det finns sätt att genom en transformation ge Vasakyrkan i Göteborg nya kvalitéer, men samtidigt behålla några av de viktiga kvalitéer kyrkan genom tiderna gett samhället. Kan denna nya användning gagna både befolkningen och Svenska kyrkan, hålla kyrkan öppen för alla samt förnya byggnadens status som mötesplats? Hur kan denna nya användning ges plats i kyrkorummet på ett bra sätt? Den senare frågan handlar om en undersökning med fokus på att bevara kyrkans unika och kulturella värden, men också klassiskt arkitektoniska värden som rörelser, material och ljus.

Förhoppningsvis kan denna undersökning bli ett inlägg i debatten om hur vi kan använda våra kyrkor på ett nytt och inkluderande sätt, utan att nödvändigtvis sälja eller privatisera dem vilket ofta händer i övriga Europa.

METOD

Undersökningen har gjorts i kontakt med Svenska kyrkan i Göteborg. Efter rapporten *Gemensam ansvar* och dess innebörd är organisationen såklart intresserade av nya tankar kring hur man kan använda deras byggnader. Då min bakgrund inte är starkt förankrad inom religionen kan jag främst bidra med ett fritt tankesätt och nya, oväntade idéer om hur man kan använda kyrkorummet. Idéer som kanske kan väcka intressanta frågor och skapa debatt.

Förutom inledning och avslutning är arbetet uppdelat i fyra delar. Dessa delar representerar ganska bra hur arbetet med projektet fortlöpt. Först görs en förstudie av kyrkor i Sverige och dess historia. Litteratur om transformation och byggnadsvårdens historia hjälper till i förståelsen för befintliga värden. Flertalet studiebesök ger en bild av hur andra gett sig i kast med frågan om ombyggnationer av just kyrkobyggnader.

Andra delen handlar om den valda kyrkan, Vasakyrkans och dess befintliga värden. Denna del består av besök i kyrkan samt studier av litteratur där byggnadens förutsättningar när det gäller omgivning, kulturella värden, material och konstruktion utvärderas. Genom att spendera tid i kyrkan och lära känna den kan byggnadens atmosfär sedan vägleda transformeringen. Befintliga riktningar, avgränsningar och sekvenser studeras och värden om material och ljus är viktiga i transformationen.

Tredje delen består av kyrkans framtida användning som saluhall, samt de nya behov som uppkommer i samband med dessa. Här görs studiebesök i Saluhallar. Rörelser, organisation och behov studeras vilket till sist leder till ett program för de nya ytorna.

De tre första delarna leder alla upp till den fjärde och avlutande delen som är själva gestaltningsförslaget. De förstudier som gjorts kokas samman till flera ord som väglett transformationen. Gestaltningsprocessen består av studier i modell, skisser och utvecklingen av olika förslag. Designprocessen kommer kort presenteras. Sist presenteras förslaget genom planer, sektioner och visualiseringar hur man kan transformera den valda kyrkan.

Figur 1
En övergiven och kyrka i Glasgow.

AVGRÄNSNINGAR

Denna undersökning handlar om vad man kan göra med en kyrka när det inte längre finns behov för gudstjänst. Tanken är att den nya användningen ska gagna både Svenska kyrkan och befolkningen. Självklart är det omöjligt att göra en lösning som fungerar för landets alla kyrkor. Detta projekt kommer fokusera på en utvald kyrka, Vasakyrkan, och diskutera hur denna kyrka kan transformeras. Denna lösning kommer inte kunna appliceras på andra kyrkor utan är ett svar i mängden av de som finns på denna fråga. Detta förslag kanske snarare vill visa på ett nytt sätt att tänka, och skapa nya idéer som sedan kan byggas vidare på.

När det kommer till Gudstjänstlokaler finns det värden som man inte kan ta på. För de som har en bakgrund inom religionen men också för de av oss som vuxit upp med en relation till kyrkor som gudstjänstrum är kyrkorummet helig. Vissa menar att man inte kan fylla en kyrka bara för sakens skull, att det inte finns något egenvärde i det. De menar att alla måste komma hit med målet att utnyttja Gudstjänstlokalen som sig bör, som en stund att stanna upp, reflektera och att vara nära Gud. Det finns flera böcker om hur man förvandlar en stor kyrka till en liten församling, som handlar om att skapa rum i rummen och göra Gudstjänsten till en närmare upplevelse trots en stor lokal. Detta är spännande, men inte vad som undersöks här. Här undersöks hur man genom att transformera ett kyrkorum kan skapa en ny mötesplats. Hur man kan få nya människor att besöka en byggnad, för att på så sätt väcka nytt intresse för kyrkor i allmänhet men även organisationen Svenska kyrkan. Frågan om vad man ur religionens synpunkt får göra med ett kyrkorum är svår och mångfacetterad och en undersökning i sig. En undersökning som här lämnas till någon annan.

TRANSFORMERADE KYRKOR

UTGÅNGPUNKT

Som beskrivet var utgångpunkten i detta arbete den spänning som uppstår i transformationer av kyrkorum. Vad passar bättre än att som första steg i arbetet besöka transformerade kyrkor?

STUDIEBESÖK

Två studieresor har gjorts. Besöken var menade att utöka min förståelse för och repertoar av transformerade kyrkor och fungerade som inspiration för mitt projekt. Fyra projekt har valt ut att representera besöken.

Skottlands situation är lite lik Sveriges. Här finns Skottska kyrkan, på deras hemsida (http://www.churchofscotland.org.uk) går det att läsa att de varit knutna till staten, men bandet upplöstes 1921. Ansvaret för underhåll av kyrkorna i Skottland ligger på församlingarna men det övergripande ansvaret har General Trustees som arbetar för General Assembly, Skottska kyrkans högsta instans. Skottland har extremt många utsålda och ombyggda kyrkor. Vanligt är att dessa blir barer och bostäder. Speciellt i Aberdeen är fenomenet påtagligt då stadskärnan enligt ägaren till Slains castle (personlig kommunikation, 21 september 2015) en kyrka ombyggd till vad jag närmast skulle vilja kalla äventyrsrestaurang, innehåller inte mindre än 11 kyrkor transformerade till barer och restauranger.

Nederländerna har till skillnad från Skottland aldrig haft någon stadskyrka. I *Wall street Journal* skriver Bendavid (2015, 2 januari) att landet är det där den negativa trenden av kyrkoanhängare går snabbast. Katolska kyrkan uppger att två tredjedelar av deras 1600 kyrkor kommer stå tomma inom ett årtionde, protestantiska kyrkan räknar med ca 700 på fyra år. Nederländerna är ett trångt och yta att växa på är högst eftertraktat, landet har också länge haft en god ekonomi, pengar och efterfrågan ökar takten av ombyggnationer. Landet jobbar just nu med nya lagar och ordningar för att beskydda sitt kulturella arv. Många ombyggda kyrkor är väldigt påkostade och här finns kanske de mest spektakulära kyrkotransformationerna i världen.

Figur 2
Boekhandel Selexyz
Dominicanens nya port.

Figur 3
Transformationen av Langstane Kirk skapade rubriker

Figur 4
Casino på övervåningen...

Figur 5
... Bar på nedervåningen.

SOUL BAR + CASINO

PLATS: Aberdeen, Skottland TYP AV LOKAL: Bar och casino
BYGGÅR: 1869 STIL: Nygotisk TRANSFORMATIONSÅR: 2005
ARKITEKT: Fitzgerald & Associates

Langstane Kirk eller West church of St Andrew skapade enligt en av bartendrarna (personlig kommunikation, 20 september 2015) skriverier med sin transformation. Guds hus skulle förvandlas till ett ställe för dryck och spel. Idag är dock reaktionerna från gästerna nästan enbart positiva.

Den gamla kyrkan har delats av i två i vertikalled. På nedervåningen med ingång från det lilla förtorget finns en bar och på övervåningen med ingång från en sidogata och tornets bas är ett casino.

Indelningen i två fungerar väldigt bra. Det nya bjälklaget sitter i höjd med gamla balkongens räckens ovankant. Detta gör att installationer kan dras i läktarna och alltså blir osynliga. Sidoskeppen får en naturlig lägre takhöjd vilket blir bra för intimare sittgrupper. Baren med barstolar är placerad i det lite rymligare mittskeppet. Trots att lokalen är en bar har man lyckats behålla en kyrklig känsla med gråa väggar, stengolv, snidade trädetaljer och fokus på de vackra kyrkfönstren. Ljus från fönster och lampor är mjukt vilket förstärker en sakral men ändå avslappnad atmosfär.

På övervåningen är uppdelningen liknande. Större spelbord placeras i mitten, medan spelautomater och små sittgrupper står i sidoskeppen som också här har lägre takhöjd. På var sida om det stora och spektakulära fönstret över entrén, finns orgelns pipor. Under dessa är något oväntat på höger sida en hiss installerade, i vänster ingången till en garderob. Längst bak i rummet silas ljus in från ett stort rosettfönster ner på enarmade-banditer. Det är en speciell känsla att röra sig så pass nära de utsirade pelarna som blir spetsiga valvbågar och det vackra ribbade taket. Den eleganta känslan som kyrkan har ger en fin och exklusive känsla till casinot.

Trots att den nya användningen kan uppfattas som smaklös och starkt ogillades av samhället känns transformeringen respekterande. Ombyggnationen är fylld med fina detaljer som skvallrar om byggnadens förflutna och man har lyckats behålla byggnadens känsla men ändå anpassat den väl till dess nya verksamhet, vilket inte är helt lätt att uppnå.

Figur 6
Rosemount Parish Churchs exteriör är i pricip intakt.

Figur 7
Nya bjälklag skapar annorlunda fönstersättning.

Figur 8
Spektakulärt rosett-fönster som annars gett utsikt rakt in i en vägg.

APPLE APARTMENTS

PLATS: Aberdeen, Skottland. TYP AV LOKAL: Lägehetshotell
BYGGÅR: 1876 STIL: Nygotisk TRANSFORMATIONSÅR: 2013
ARKITEKT: Niel Rothnie Architects

Rosemount Parish Church hade stått oanvänd länge när Apple Apartments köpte lokalerna. Arkitektkontoret i lokalerna bredvid fick stå för renoveringen.

Utsidans är i princip orörd och dess Aberdeengråa granit och spetsbågar står i skarp kontrast till den nya insidans moderna material och former. Genom originaldörren möts gästerna av en ortogonal korridor med bröstning av kyrkans gamla bänkar, denna leder till reception och personalutrymmen. Övriga ytor är fördelar på nio lägenheter på tre våningar. Här har man även lyckats bygga ett underjordiskt parkeringsgarage.

I lägenheterna har man i princip helt lyckats förhålla sig till befintliga fönster med undantag för något takfönster i sovrummen i sadeltakets spets. Vissa nivåskillnader inom lägenheterna har istället blivit uppoffringen. På flera ställen delas fönster av med ett bjälklag vilket ger ogynnsamma ljusinsläpp i vissa rum. Ofta sitter fönster i direkt anslutning till golv eller tak. På utsidan har man i dessa fall satt in fönster med uppdelad glasruta och mörkt glas blir på utsidan en antydan till att det bakom finns bjälklag.

Planlösningarna är noga genomtänkta och lägenheterna verkar välfungerande. Stor känsla för detaljer och gedigna material ger en bra helhet. För att skapa så normala bostäder som möjligt i detta lyxiga lägenhetshotell är rummen ofta helt fyrkantiga vilket inte ger så stor återkoppling till byggnadens tidigare användning. Den stora kontrasten mellan utsida och insida är avsiktlig, men jag tror att tydligare koppling mellan insida och kyrka gett ännu en dimension till lägenheterna.

Renoveringen är taktfullt och noggrant utförd med respekt för tidigare byggnad; få nya öppningar, originaldörrar, -fönster och återvunna detaljer. Trots att man löst problemet med bjälklagen på ett så bra sätt som möjligt tycker jag ändå att man i detta projekt inser det omöjliga i att göra en riktigt snygg lösning med flera än ett nytt våningsplan i en kyrka.

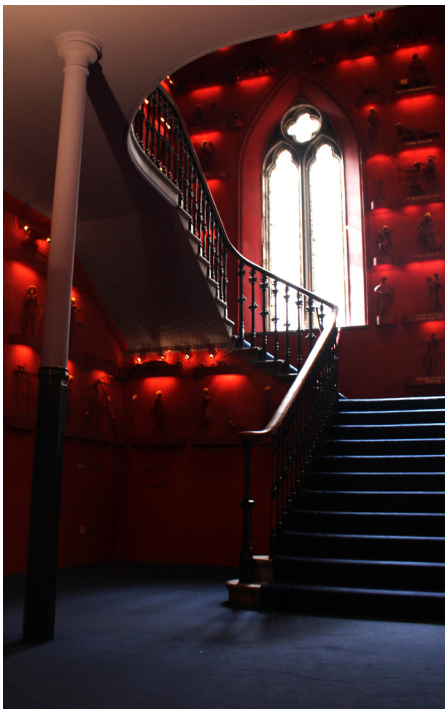

Figur 9
Byggnaden ligger tätt i stadsväven.

Figur 10
Trappan med upplysta lerstatyer.

Figur 11
Auditoriumet i färgglad skrud.

THE HUB

PLATS: Edinburgh, Skottland. TYP AV LOKAL: Kontor, café och auditorium BYGGÅR: 1845 STIL: Nygotisk TRANSFORMATIONSÅR: 1999 ARKITEKT: Benjamin Tindall architects

Enligt the Hubs hemsida (http://www.thehub-edinburgh.com/) var byggnaden aldrig kyrkvidg. Den används av General Assembly för samlingar och möten. Byggnaden står mitt på the Royal Mile i Edinburghs centrum. Här har Edinburg international festival kontor och ett auditorium för uthyrning till bröllop och fester. Byggnaden innehåller ett allmänt café.

Originalportarna möter besökaren, de finns kvar uppställda, men i öppningen finns idag istället automatiska skjutdörrar av glas. Mittgången finns kvar, till vänster finns kontor och till höger ett modernt café i neutrala färger. Det enda som påminner om att byggnaden varit en kyrka är fönsterna. En korridor leder till den färgstarka trappan som i sin tur leder till auditoriumet. 200 röda lerstatyer av Jill Watson pryder trappans väggar. Statyerna på de övre våningarna dansar och sjunger medan de på nedre våningarna applåderar dem.

Auditoriumet är tapetserat i en blå tapet med röda, gröna och gula trianglar. Taket är målat i blått och kryssribbvalvets ribbor är målade i samma färger som tapeternas detaljer. Trädetaljerna som en gång varit i mörkt brunt är lackade i en gulaktig ljusbrun. Resultatet är färgsprakande.

På the Hubs hemsida beskriver man renoveringen som "en förbluffande kombination av samtida design och klassisk viktoriansk arkitektur". Mitt i prick. Utsidan är en svartsmutsig gotisk dröm med spiror och spetsiga bågar. Insidan, där man verkar haft de fyra grundfärgerna som största stilikon, är glädjefull och humoristisk med kända samtida konstnärer som fått satt sin prägel i detaljerna. Det är väldigt tydligt att insidan och utsidan kommer från olika tider vilket är bra ur ett historiskt perspektiv, det går inte att tro annat än att vi pratar om en transformation. Samtidigt är det svårt att läsa byggnadens tidigare flöden och användning och jag har lite svårt att känna en organiserad helhet. Kanske har denna gamla dam lite svårt att bära upp sin nya multifärgade sparkdräkt, kanske passar den helt perfekt. Ibland är det svår att avgöra och däri ligger kanske spänningen.

Figur 12
Dominikanenkerk ligger mitt i Maastricht.

Figur 13
Nya strukturen följer kyrkans riktning men särskiljer sig i material.

Figur 14
Gammalt möter nytt.

BOEKHANDEL SELEXYZ DOMINICANEN

PLATS: Maastricht, Nederländerna. TYP AV LOKAL: Bokaffär
BYGGÅR: 1294 STIL: Gotisk TRANSFORMATIONSÅR: 2007
ARKITEKT: Merkx + Girod

Dominikanenkerk som kyrkan tidigare kallats är fylld med shoppande bokälskare och fotograferande turister en lördagförmiddag i oktober. Bokhandeln som påståtts vara "världens vackraste bokhandel" av Sean Dodson (2008, 11 januari) från *the Guardian* har blivit en turistattraktion. Kanske just för att tranformationen är så spektakulär. Till viss del för att kyrkan är en av de få tranformerade som inte är byggd på 1800-talet, lite trist och nygotisk utan faktiskt 1200-talskt höggotisk. På arkitektens Markx + Girods hemsida står att kyrkan var i förfall när den köptes av Selexys. Man har låtit ta fram målningar i taket och lyckats fläckvis. Den lite spruckna känsla som kyrkan har, kontrasterats vackert av arkitekterna.

För att maximalt utnyttja byggnadens höjd har de nämligen byggt en fristående stålstruktur lackad i svart mellan mittskeppet och ena sidoskeppet. Stålet är blankt och ger i kontrast det spruckna en ny skönhet. Detta kanske bidrar till att strukturen som lätt kunnat ta över rummet inte gör det; den snarare framhäver både kyrkans riktning och materialitet än tar bort från den. Det svarta stålet skapar med enkel läsbar konstruktion av i-balkar en gigantisk bokhylla man kan gå runt i, med trappa och hiss. Den slingrar sig runt pelarna som delar av skeppen och är helt självbärande vilket gör att man en dag kan ta bort den om så önskas utan några ingrepp på kyrkan. Möjligheten att komma upp och på nära håll se de spetsiga valven och dessa takmålningar som förut varit något man endast fått beundra på håll gör att den nya strukturen ger ett väldigt fint mervärde till hela byggnaden.

Man märker tydligt att arkitekterna har en väldigt finstämda känsla för proportioner. Med stålstrukturen bildas rum i rummen i den annars stora och lite opersonliga volymen. Stålstrukturen och den yta som inte upptas av denna harmonerar perfekt. Den yta som bildas av ena mittskeppet och halva mittskeppet som har dubbel takhöjd känns fortfarande på något sätt intim. En inspirerande och riktigt lyckad transormation helt enkelt.

"Climbing the bookcase has been made fun: visitors walk between the books and once they reach the upper level, they are able to experience the colossal dimensions of the church and view the historical murals from close-by."

Merkx + Girod om
Boekhandel Selexyz Dominicanen

SAMMANFATTNING

Studiebesöken har gett mig en bra känsla för vad som fungerar bra och mindre bra i en transformation. De studiebesök som har lämnat störst avtryck är de som på något sätt jobbat med och inte mot det faktum att byggnaden varit en kyrka. De som tagit upp den gamla byggnadens atmosfär på något sätt, kanske i material, belysning eller bara känsla och använt sig av det. Det vore fint att hitta och utnyttja denna typ av känsla för att föra kyrkans ”själ” vidare i transformationen.

Någonting jag uppskattat mycket var när arkitekterna hittat en möjlighet att ge någonting nytt till byggnaden, någonting extra utöver en ny användning. Kanske en möjlighet att se byggnaden från en ny vinkel eller visa nya delar av den för att väcka upptäckslust och ytterligare motivera transformationen. Merkx + Girod projekt väckte extrem glädje i utforskande och de beskriver detta fint med citatet här bredvid.

Något som dessutom framkommit är hur viktigt det är med rum i rummen när det kommer till att bryta ner stora, öppna volymer som i kyrkor. Det är också viktigt med proportionerna mellan dessa ytor. Att dela upp rummet med hjälp av bjälklag funderar väldigt sällan helt bra, med undantag för de ombyggnationer där de nya bjälklagen hamnar i höjd med eventuell balkong. Även där kan man dock diskutera huruvida det är bästa lösningen, läsbarheten av kyrkans tidigare flöden försvinner lätt. Vill man utnyttja takhöjden är det oftast bättre med en fristående och öppen struktur. Detta omöjliggör dock i princip att göra om en kyrka till bostäder.

De projekt som faktiskt använt sig av öppna strukturer har gjort det tydligt att det kan vara riktigt lyckats med en i stora drag omvändbar transformering. Detta kan vara värt att jobba med, då det är omöjligt att gissa framtidens behov. Det är också fint när man kan utläsa tydligt vad som är gammalt och nytt och på så sätt följa historien med de olika tidslagren, för att inte förvirra besökaren.

SVENSKA KYRKAN

För att förstå problemet Svenska kyrkan har är det viktigt att veta hur situationen ser ut idag.

HISTORISK ORIENTERING

Kristendomen kom till Sverige runt 1100-talet och Sverige blev långsamt katolskt. Genom naturaskatter som tiondet bygger kyrkan sakta upp sin makt till ett stort inflytande. *I Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria* skriver Göran Lindahl (2008) om hur kyrkorna började byggas i Sverige. Man talar ofta om en byggvåg som startade runt ca 1100 och höll i sig till ungefär mitten av 1300-talet. De första kyrkornas uppkomst är osäker men de som byggdes under denna tid var av sten och i romansk, eller klassisk stil, med räta vinklar och proportioner efter bestämda regler. Tiden efter detta ses en tydlig nedgång i byggandet, först och främst byggdes de befintliga kyrkorna om till salskyrkor.

Robert de Vries (2015) skriver på historiehemsidan SO-rummet att Sverige blir protestantiskt 1544 och kungen istället blir kyrkans överhuvud. Lindahl skriver att sockenkyrkan nu blir viktigare. Alla måste samlas och delta i nattvarden. I kyrkan håller man sockenstämman där saker som till exempel byggnads- och underhållsfrågor diskuterades men också sockenbornas samlevnadsproblem i vid mening. Stämman leddes av prästen men han var också vald av sockenborna. Ur allt detta växte en stark gemenskap och en socken, som kunde bestå av flera små byar, blev som en kommun, fast med mycket tydlig definition för samhörighet.

de Vries skriver att Sverige under stormaktstiden, 1600-talet och framåt, började utveckla en modern byråkratisk organisation. Prästerna är fortfarande viktiga och fungerade nu även som en länk och språkrör mellan folket och staten. De spred nyheter och statlig propaganda samtidigt som de kunde föra vidare klagomål från folket till staten. Lindahl skriver att kyrkobyggandet sakta började öka igen. Mest av allt byggde man om och ut och den ökade populationen började synas i form av kyrkor på

bristningsgränsen.

De följande två århundradena, tiden 1760– 1950, inrymmer en kraftansträngning av märkliga mått skriver Lindahl, man pratar om en andra byggvåg. Kring mitten av 1700-talet började byggandet, för att avbrytas under åren kring 1810 och sedan återupptas med förnyad styrka. Byggandet avtar sedan vid ca 1900, därefter har det rört sig om låga siffror ungefär i nivå med det tidiga 1600-talet. Under denna andra byggboom räckte det inte längre med ombyggnad, det tidigare vanliga sättet att gå tillväga. Rivning och nybyggnad framstod nu som ett möjligt alternativ. Kanske förde industrialiseringen med sig en tanke om att Sverige var ett land i behov av modernisering och visserligen blir gudstjänstlokalerna bekvämare och passar bättre för sina stora församlingar. På flera ställen började dock beståndet av medeltidskyrkor att förminskas tydligt. De stora, ibland överdimensionerade 1800-talskyrkorna tar över vårt äldre kulturarv och kan idag tyckas övertaliga.

Det ökande kyrkobyggandet till trots överfördes makten succesivt till staten enligt SO-rummet och religionsfrihet började diskuteras i slutet av 1800-talet. Det är inte förrän 1952 som religionsfrihetslagen kommer, den slår fast att var och en får utöva sin religion helt fritt. Den som inte vill vara en del av Svenska kyrkan får först nu begära utträde.

Svenska kyrkan (2015) skriver att Svenska staten började utreda kyrka-stat-relationen 1992. En period av stora förändringar är följden. Första viktiga förändringen kommer 1996 då nyfödda inte längre automatiskt blir medlem i Svenska kyrkan om föräldrarna är det. År 1998 ändrar riksdagen grundlagen och 1999 beslutar kyrkomötet om ny kyrkoordning som inträder den 1 januari 2000. Då ersätts statskyrkan Svenska kyrkan av trossamfundet med samma namn – ett samfund bland alla andra i vårt land. Den månghundraåriga traditionen av nära relationer mellan stat och kyrka är därmed bruten.

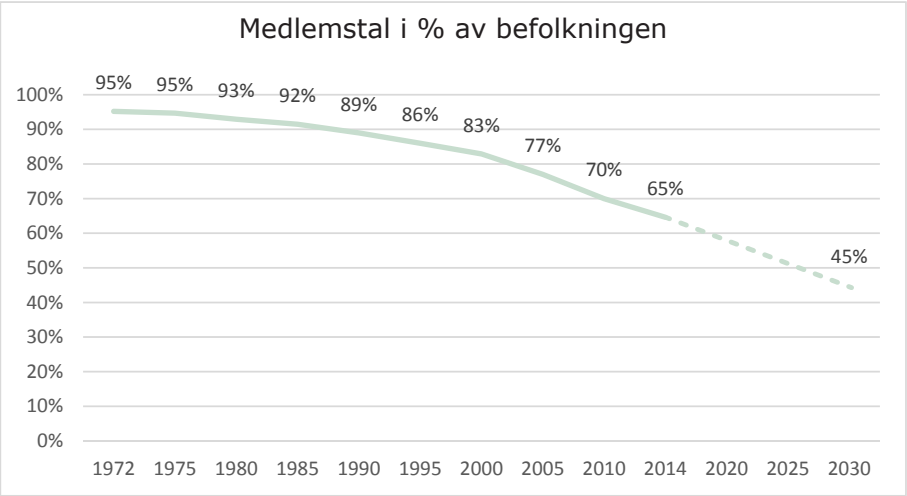

Figur 15
Andel av Sveriges befolkning som är medlem i Svenska kyrkan

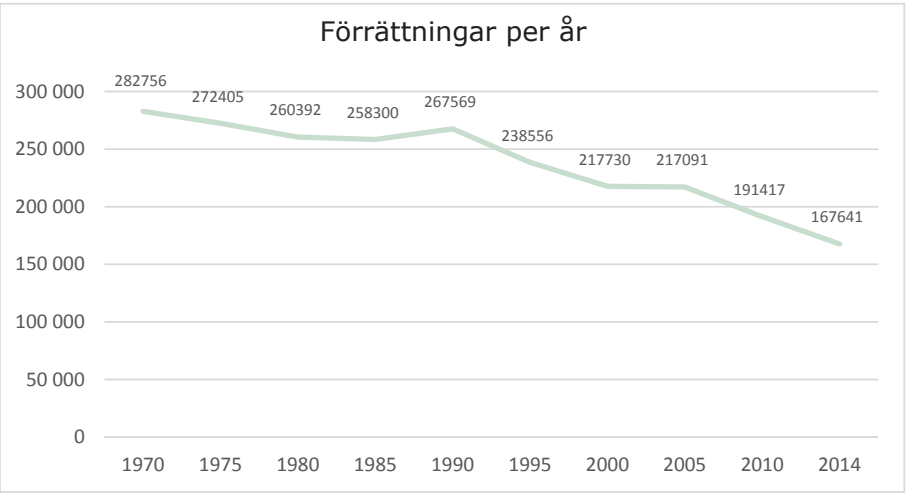

Figur 16
Antal dop, konfirmationer, bröllop och begravningar i Svenska kyrkans kyrkor

KYRKAN IDAG

På Svenska kyrkans hemsida (https://www.svenskakyrkan.se/) finns en sammanfattning av organisationens uppdrag. Alla församlingars grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. Det ska alltid finnas möjlighet till dop, konfirmation, vigsel och begravning.

Diakoni är kyrkans sociala arbete. Uppdraget är att genom delaktighet, respekt och ömsesidig solidaritet möta människor i utsatta livssituationer. Organisationen är involverad i olika hjälporganisationer, arbetar aktivt mot världshungern och jobbar sedan länge med Fairtrade.

I maj 2015 färdigställdes en utredning om Svenska kyrkans situation med nedåtgående medlemsantal. Svenska kyrkan utredningar (2015) är anavariga för rapporten som fick namnet *Gemensamt ansvar*. *Gemensamt ansvar* berättar en hel del om hur Svenska kyrkans situation ser ut just nu.

Svenska kyrkan hade 2014 ca 6,3 miljoner medlemmar. Utifrån senaste årens minskande medlemssiffror, Svenska kyrkan har förlorat ca 80 000 medlemmar per år mellan 2004-2013, tillsammans med SCBs prognoser på befolkningsökning gör man sedan en uppskattning på framtida medlemstal. Dagens 65% av kyrkotillhörighet kommer uppskattningsvis 2030 vara nere på 45%, ca 4,9 miljoner. Vidare spekulationer visar att det 2050 kommer finnas ca 3,5 miljoner medlemmar kvar, det är alltså inte helt osannolikt att medlemskåren kommer mer än halveras på 35 år.

Detta betyder att det antalet medlemmar mellan 25-64 år, där de flesta lönearbetare finns kommer minska med 400 000 personer fram till 2030. Den ekonomiska inverkan av dessa problem är alltså betydande.

Gemensamt ansvar föreslår lösningar på problemet. Grundtanken när ekonomin blir sämre är att se över sitt lokalbestånd för att kunna behålla sin personal. Personalen anses viktigare för att organisationen ska kunna fortsätta möta sina mål.

KYRKANS BYGGNADER

Svenska kyrkan är en av Sveriges största fastighetsägare. De äger idag 16 000 byggnader totalt, varav ca 3 400 kyrkor. Kyrkobyggnaderna ägs till störst del av församlingarna eller i vissa fall av stiften. Alla kyrkor som invigts före år 2000 står under kulturmiljölagen. Under i 2 § i denna kan vi läsa det som står citerat här brevid. Av de 3 400 kyrkorna är ca 3 000 från före 1939 och dessa står under ett speciellt skydd som går att läsa om under 3 § *Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen*. Detta betyder att församlingarna själva inte ens kan göra förändringar i kyrkorna utan tillstånd. Den kyrkoantikvariska ersättningen går till Svenska kyrkan varje år för att de förvaltar vårt gemensamma kulturarv.

För att spara pengar när medlemssiffrorna störtar föreslår *Gemensamt ansvar* först och främst att se över och effektivisera sin fastighetsförvaltning och även utveckla det utjämningssystem som ser till att de församlingarna med större inkomster hjälper de med lägre inkomster. Det föreslås också att församlingar ska kunna överlåta sina övertaliga kyrkor till Svenska kyrkan som sedan får avgöra vad som ska göras med den, på så sätt blir bördan för varje församling inte lika påtaglig och organisationen i stort får en större möjlighet att avyttra rätt lokaler.

För att bättre kunna avgöra vad landets kyrkobyggnader har för värden förslås ett system för utvärdering av byggnaderna. Systemet består av en att varje kyrka får en siffra och en bokstav. Siffra mellan 1-4 beskriver brukarvärden, där 1 är att byggnaden används optimalt och 4 är att den har otillräckligt utvecklingspotential. Bokstaven står för kulturhistoriska och upplevelsemässiga värden, där A är betydande värden och D är inga betydande värden. Här kan man få 16 olika kombinationer och varje kombination har olika tillvägagångsätt för optimering. Till exempel föreslås att kyrkorna kan ha fortsatt användning, kan anpassas till sin användning, sambrukas, uthyras, kallställas, säljas eller rivas.

"Kyrkobyggnader och kyrkotomter skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas."

Kap 4, 2 § i kulturmiljölagen

Figur 17
Från kyrkbussen 2013, slumpmässigt befolkningsurval.

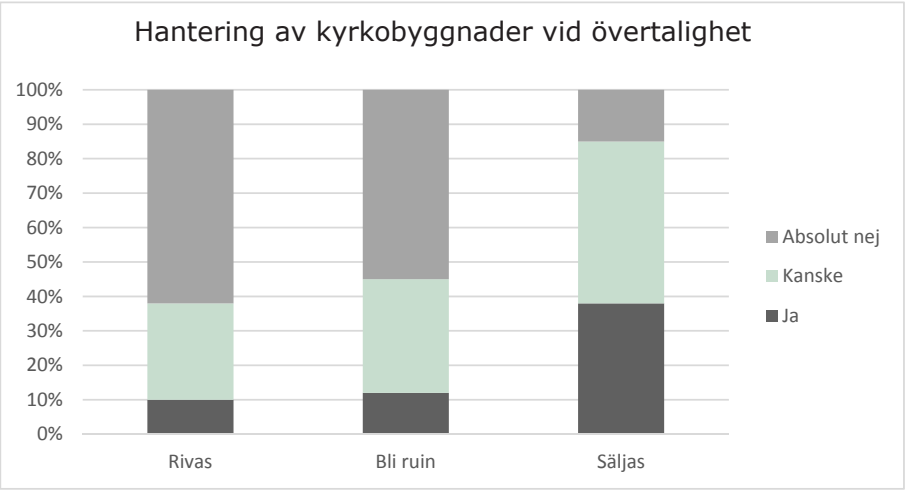

Figur 18
Från kyrkbussen 2013, slumpmässigt befolkningsurval.

BEFOLKNINGENS ÅSIKTER

Svenska kyrkan utredningar (2015) använder i *Gemensam ansvar* resultatet från en undersökning som kallas *Kyrkbussen*, där man ställt en rad frågor till ett urval av befolkningen. Svaren på frågan *Beskriv hur varför och på vilket sätt du värdesätter kyrkobyggnaderna* rangordnas de enda explicit religiösa alternativet … *det bidrar till att stärka min relation till Gud* sist. Det är tydligt att sekulariseringen är en stor bidragande faktor till kyrkans minskade medlemsantal och att kyrkor idag uppskattas för andra saker än just kopplingen till religionen. I rapporten finns även ett annat diagram från undersökningen, frågan denna gång var vad man borde göra med en kyrka om en församling inte har råd att behålla den. Här ser vi att alternativen *Rivas* och *Bli ruin* ogillas av en majoritet, medan alternativet *Säljas* verkar relativt accepterat, väldigt få svarar *Absolut nej* till detta alternativ. Detta kan tolkas som att befolkningen börjar känna en större öppenhet inför transformationer av kyrkor.

Det är också intressant att notera att det som befolkningen mest uppskattar med kyrkor är att de är öppna för alla. Kyrkan har en historia som viktig mötesplats, när kyrkan tappar sina besökare och det visar graferna att de gör, förlorar vi en av vår historias viktigaste mötesplats. Det känner även stora delar av befolkningen alltså av. Många verkar känna ett behov av öppna, inkluderande platser att träffas på.

SAMMANFATTNING

Processen att bygga om kyrkor i Sverige är en trög sådan. Svenska kyrkans förslag på lösningar visar att de önskar en enklare process och större ansvar för vad som händer med deras byggnader för att organisationen ska kunna fungera. De flesta verkar hålla med om detta, även stora delar av befolkningen som verkar bli mer positiva till tanken på att kyrkor säljs och alltså troligen transformeras. Vi verkar röra oss mot en tid när ombyggnationer av kyrkor är mer accepterade och uppskattade av alla parter. Det kanske är viktigare att kyrkorna blir kvar än att deras bruk är explicit religöst.

ATT TRANSFORMERA

För att kunna göra en bra transformation är det viktigt att ha bakgrund samt information om dagens strömmningar och teorier kring att transformera eller konservera byggnader.

BYGGNADSVÅRDENS HISTORIA

I boken *När medeltidens sol gått ner* av Göran Kåring (1992) går det att läsa om historiska principer för byggnadsvård. Historian tar sin början i och med industrialiseringen och den ökande moderniseringen av våra samhällen. När utvecklingstakten ökar uppstår frågan om bevarandet av det gamla.

På till slutet på 1700-talet i England började James Wyatt renovera katedraler hårdhänt, det handlade om att renodla gotiken så som den tolkades på slutet av 1700-talet. Denna typ av stilrestaurering väckte samtidens människors ilska och debatten var ett faktum. Trots det fortsatte stilrestaureringen, George Gilbert Scott var kanske dess största anhängare. Han ansåg att allt skulle återskapas till höggotik, den punkt han beskriver som den innan förfallet började. Scotts påstår sig i teorin ha en återhållsam inställning till renovering men i praktiken var det alltid "med sorg i hjärtat" han rev och byggde nytt. Samtidigt i Frankrike hittar vi arkitekten Viollet-le-Duc, som verksam på mitten av 1800-talet förknippas kanske mest av alla med stilrestaureringar. Han pratar om enhetlighetsprincipen, att rätta till stilmässig ofullkomlighet. Byggnaderna ska återställas till ett ultimat tillstånd, ett som kanske aldrig ens funnits. I *Fem pelare – En vägledning till god byggnadsvård* skriver Stig Robertsson (2002) att Helgo Zettervall brukar beskrivas som Viollet-le-Ducs största efterföljare i Sverige. Han har under historien fått kritik för sina hårdhänta renoveringar av våra svenska kyrkor men idag ses han som en av 1800-talets främsta arkitekter.

Kåring skriver också om John Ruskin, samtida med G.G. Scott i England. Ruskin hade en annan syn på restaurering. I sin bok *The seven lamps of architecture* skriver han om total respekt inför byggnader. Allt är givet av Gud och skall föras vidare till våra barn. Åren ger byggnader

patina. Till slut måste varje byggnad dö men man gör allt för att skjuta upp den dagen, "*allt utom att restaurera – ty det är ett öde värre än döden*".

I Sverige fanns Sigurd Curman, enligt Robertson kom hans åsikter att influera begreppen inom byggnadsvård i vårt land lång tid framöver Han inspirerades av Camillio Boitios och dennes *Historiska restaurering* som menade att varje tillägg ska skapas i tidens egen stil och märkas så att man lätt kan särskilja nytt från det äkta. För Curman handlade restaurering att gestalta historien och dess förlopp, allt i en byggnad har ett värde och ska ordnas till en trovärdig helhet på ett sådant sätt att funktionskraven tillgodosågs.

På 1900-talet ökade värdet av kunskap om byggnaden som skulle restaureras. Gustavo Giovanni arbetade vidare på Boitios spår och pratar om *Vetenskaplig restaurering*. Att ha kunskap om byggnader och alltså undvika totalrenoveringar, alla stilar skulle respekteras. Tankarna utvecklades senare av Cesare Brandi som nästan rörde vid filosofin med sin *Kritiska restaureringsteori*, en restaurering måste starta i inkännandet och förståelse för arkitekturverket. En viktig poäng i hans teorier är att inga tidsperioder kan återskapas eller förnekas – resultatet blir då enbart falskt.

Robertson skriver vidare att vi i Sverige hade Ove Hidemark som haft en stor betydelse för utvecklingen av dagens rådande synsätt. Han knyter an till Curmans åsikter men går lite längre. En byggnads material och teknik måste respekteras för att inte äventyra den tekniska kvaliteten. Han ansåg även att en byggnads åldrande och nötta patina har ett värde som bör beaktas vid restaureringar, detta var ett nytt förhållningssätt i Sverige. Hidemark ansåg att helheten var viktig och motsa sig tendensen att visa en byggnads alla lager.

1964 hölls konferens i Venedig och resultaten blev *Venedigdokumenten*. Dessa sammanfattade tidens drag när det gäller byggnadsvård. Dokumentet har en restriktiv syn på restaureringar. Noggranna studier, respekt för material och får bara utföras om man har autentisk dokumentation. Rekonstruktioner är i princip bannlysta. Alla tider måste respekteras. Den historiska rädslan för försök att uppnå stilenlighet märks fortfarande.

År 1994, efter möte om konservering i Nara i Japan, kommer *Naradokumentet*. Begreppet autenticitet står helt i centrum för dokumentet.

Robertson skriver att autenticitet är när en byggnad eller miljö har förmågan att förmedla upplevelsen att den är sann eller äkta. Det kan handla om att den ursprungliga idén med byggnaden fortfarande förmedlas, att man kan läsa ut ursprungliga användningar eller att man kan se spår av tidens gång i materialen.

Än idag är autenticitet ett begrepp som används flitigt. Både Riksantikvarieämbete som jobbar med renoveringsfrågor i Sverige och UNESCO som pratar om vårt gemensamma världsarv nämner autenticitet.

DAGENS SYN PÅ BYGGNADSVÅRD

Under historien har åsikterna kring vad som är god byggnadsvård varierat. Med Venedigdokumentens hårda hållning kan man ana att åsikter finns kvar från Ruskins tid där restaurering sågs lika med döden. Begreppet med autenticitet från Naradokumenten är brett och är kanske en start på en friare syn på restaureringar och byggnaders värde. I texten *What is OUV?* skriver Jukka Jokilehto (2007) för ICOMOS, rådgivare till UNESCO, citatet som går att läsa här bredvid. Fortfarande är åsikterna att lager och tidens tand alltså viktiga. En anpassning av byggnaden från en annan tid är en del av dess autenticitet.

Böcker som Stewart Brands (1994) *How buildings learn* visar en friare syn på restaurering. Brand pratar om att byggnader lever och lär sig och att bra arkitektur är den som är just anpassningsbar. En byggnad finns till för människorna och tillsammans utvecklas vi.

Lite hårdare är Rem Koolhas (2014) i *Preservation is overtaking us.* I boken menar han att konserveringstakten eskalerar. Historisk sett har varje ny lag för konservering flyttat fram datumet för vad som bör bevaras. På 1800-talet ansågs det att man borde bevara det som var 2000 år gammalt, på 1900-talet det som var 200 år gammalt och på mitten av 1900-talet krymper tidsspannet ner till 20 år. Koolhas menar att vi gömmer oss bakom gamla former och att arkitekturen inte längre bidrar med någonting nytt. Som bokens titel antyder, tar våra tankar om bevarande som norm över arkitekturen och våra liv. Han föreslår med boken en osentimental och enkel syn på restaureringar: Allt måste kanske inte bevaras.

"Authenticity does not limit consideration to original form and structure but includes all subsequent modifications and additions, over the course of time, which in themselves possess artistic or historical values."

Juka Jokilehto för ICOMOS
What is OUV?

RIKSANTIKVARIEÄMBETERS FEM PELARE

Med det sagt, är *Fem pelare* av Stig Robertson (2002) för Riksantikvarieämbetet en vägledning för god byggnadsvård, det är det dokument som finns idag om hur man ska genomföra restaureringar och transformeringar i Sverige. Detta representerar alltså vad vi som jobbar med transformeringar i Sverige borde eftersträva. Här ges en snabb sammanfattning av dess tillvägagångsätt.

1. Den första av de fem pelarna är *Kunskap*. När man gör förändringar i en byggnad är det viktigt att man har kunskap om de kulturella värdena för att de ska kunna bevaras. Detta samlas i en förundersökning. Man ska hänvisa till denna för att motivera de ställningstaganden man gör.
2. Den andra pelaren är *Varsamhet*. Varsamhet är ett förhållningssätt som betyder att man har respekt för det byggda, *målet med varsamhet är att bevara det karaktäristiska och värdefulla i den befintliga miljön och samtidigt ta hänsyn till de människor som brukar den*. Ett varsamt tillvägagångsätt betyder att tillägg om möjligt bör vara reversibla så att man kan återställa byggnaden till ursprungligt utseende. I *Allmänna råd om ändring av byggnader, BÄR* skriver Boverket (2009) att några enkla grundregler kan ges:
    - Låt byggnaden, dess egenskaper och karaktär vara utgångspunkten för åtgärderna.
    - Rådgör på ett tidigt stadium med brukare, kommun och antikvarisk expertis.
    - Begränsa ingreppen och bevara och reparera det som fungerar. Sträva efter att tillgodose nya funktionskrav med utnyttjande av byggnadens egna möjligheter.
    - Sök lösningar som stämmer överens med byggnadens gestaltning och tekniska utförande både i helhet och i detaljer. Rådgör tidigt med teknisk expertis.
3. Den tredje pelaren handlar om att förvalta byggnaden på ett gott sätt där alla är insatta i byggnadens värden.
4. Den fjärde pelaren handlar om att förhålla sig till historien. Detta berör vad vi pratat om förut. Alla tidsskikt ska respekterad, inte bara

från byggnadens byggår utan alla tillskott och ändringar. Detta betyder inte att alla tidsskikt måste synas, ett redovisande av alla tidsskikt kan ge en kaotisk helhet, det är en arkitekts uppgift att ge en renodla bland lagren och regissera upplevelsen byggnaden är tänkta att förmedla. Äldre tidslager kan till exempel gömmas för att kunna tas fram senare.

5. Den femte pelaren handlar om material och teknik. Det är viktigt att man vet vad det är för material i en byggnad och använder sig lämpliga tekniker när man reparerar och bygger till. Att använda nya material i en gammal byggnad kan ge stora problem då det är olika hållfastighet och funktioner. Till exempel kan vår tids plastfärger stänga in fukt som leder till mögelskador.

SAMMANFATTNING

Synen på byggnadsvård har i alla tider förändrat. Kanske är på väg in i tid där vi konserverat oss trötta. Någonting som är viktigt att inse är att arkitektur och vårt kulturella arv får finns till för och får värde av människor. Trots att takten av förändring ökar får vi inte vara rädda för att göra vårt eget lager på byggnaderna. Med den fria synen på autenticitet vore det på sitt eget sätt en förfalskning att låta bli.

När det kommet till kyrkobyggnader i Sverige är kanske vårt lager i historien en berättelse om en påbörjad sekularisering. En berättelse om en tid där vi började använda vårt kyrkobestånd på ett nytt sätt, inte enbart för vanlig gudstjänst.

Eftersom att jag inte är antikvarie kommer jag på mitt eget sätt jobba med de fem pelarna. I bakhuvudet finns dock den friare synen på byggnadsvård som lyfts av bland annat Koolhas.

BEFINTLIGA VÄRDEN

VASAKYRKAN

I denna del följer närmare information om varför just Vasakyrkan valdes, samt fakta om dess omgivning, kvalitéer och historia.

VARFÖR VASAKYRKAN?

För att ha så stor frihet som möjligt i utformningen av en ny verksamhet i kyrkan var det en utgångspunkt att den skulle finnas i en urban miljö. Vid en första kontakt med Svenska kyrkan i Göteborg verkade ett intresse finnas varför denna stad valdes.

De flesta kyrkor i Göteborg byggdes under den andra byggvågen som tidigare nämnts. Merparten av kyrkorna är byggda under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Kyrkorna är relativt genomgående i nygotisk och nyromantisk stil med några undantag. Då staden har så många av denna typ av kyrkor verkar det logiskt att välja en sådan.

Den valda kyrkan är utsedd i samråd med Svenska kyrkan i Göteborgs fastighetsansvarige Roger Olausson (personlig kommunikation, 28 september 2015). Ganska snabbt förslogs två kyrkor, Annedalskyrkan på grund av sin nisch som kulturkyrka och Vasakyrkan på grund av sitt spännande läge. De båda kyrkorna är utseendemässigt rätt lika med den klassiska "Göteborgsformen", två tydliga skepp med och läktare på det södra. En transformation av Annedalskyrkan skulle kanske vara lite mer accepterad då man redan börjat öppna upp för nya användningar som kulturkyrka. Kyrkan har dock redan hittat sin nisch som med ganska enkla medel kan utvecklas.

Vasakyrkans kändes då lite mer oväntad. Den färgglada och jugendinspirerade stilen lockade. Läget, kyrkan är i fonden både hela vägen från Östra hamngatan och från Kungsportsavenyn längst Engelbrektsgatan, är spännande och fungerade dessutom väldigt väl med de tigigare nämnda utgångspunkterna, varför denna kyrka till sist valdes.

Figur 19
Vasakyrkansedd från Kungsportsavenyn.

Figur 20:
Omgivningen

OMGIVNING

Kyrkan ligger ett stenkast från Kungsportsavenyn i öst och Aschebergsgatan i väst, mitt i Vasastaden. Chalmers tekniska högskola och flera olika fakulteter av Göteborgs universitet finns representerade i närheten. Kollektivtrafikknutpunkterna Kapellplatsen, Vasaplatsen och Valand bildar en triangel runt Vasakyrkan. I närmsta omgivning finns fyra andra kyrkor, Hagakyrkan, Landala kapell, Johannebergskyrkan och Domkyrkan. Till norr finns Vasaparken, läget är grönt och lummigt, nästan lite gömt. På kyrkans tomt finns församlingshemmet som är byggt på slutet av 50-talet.

Spårvagn

Bil

Gånglister

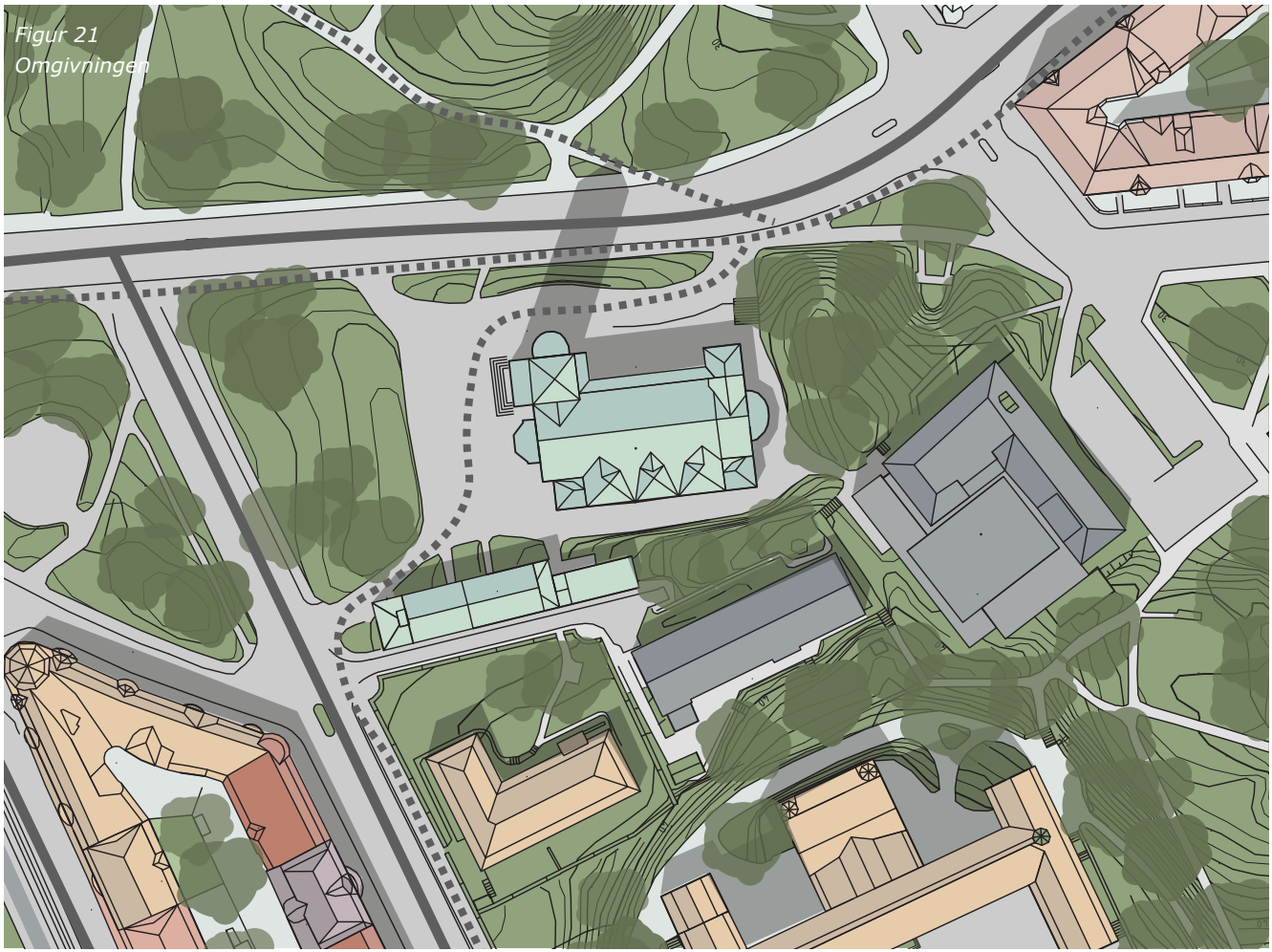

Figur 21
Omgivningen

HÅRDA VÄRDEN

Här beskrivs Vasakyrkans "hårda kvaliteer" med befintliga värden, utförda förändringar och information om konstruktion.

BYGGNADSHISTORIA

I rapporten *Vasakyrkan* av Marie Sidén (2002) kan man läsa det mesta som finns att veta om Vasakyrkan. Under expansionen av Göteborg med bland annat bygget av Vasastaden mellan 1890-1910 började Domkyrkan bli för liten. 1902 utlystes en arkitekttävling för en ny kyrka på Skojarbacken som platsen kallades, ökänd för fylla och slagsmål. Resultatet av tävlingen blev att arkitekt Yngve Rasmussen fick rita byggnaden. Förslaget bestod av en nyromansk långhuskyrka i nationalromantik med jugendinfluenser. Vasakyrkan stod klar redan 1909 och den fasad som vi ser när vi tittar på kyrkan idag är i princip exakt samma som då.

Sidén skriver att man redan på 10-talet, 1914, fem år efter att byggnaden stod klar tvingades att renovera både väggar och tak då vatten läckt in. En hätsk diskussion om vems fel detta är startar, som till slut till och med går till rättegång med oklar utgång. Samma år byggs även bänkarna om för att bli mer bekväma. På slutet av 10-talet ersätts den gamla kormålningen med Albert Eldhs färgglada al Seccomålning i absiden. Målningen visar Kristi himmelsfärd med Jesus omgiven av sex änglar och de elva apostlarna.

På 20-talet rivs taket upp av en storm och i princip alla kopparytor läggs om skriver Sidén. 1926 påvisas återigen fuktskador på kyrkan. Stora delar av putsen bilades bort och ersattes och man vidtog åtgärder för att förhindra nya fuktskador. Samtidigt som putsen ersattes målades alla gula schablonmålningar på väggar och i fönsternischer bort och kyrkan fick en enhetlig gråvit kalkfärg. Samma år stängde man korets tre fönster (dessa ses fortfarande från utsidan) och Albert Eldh fick utöka sin kormålning till hela triumfbågen. Kyrkan tog alltså i princip utseendet vi kan se idag.

På 40-talet var kyrkan återigen i dåligt skick enligt Sidén med fuktskador. Absidens puts och en stor del av väggen togs bort och fick torka ut.

"Vasakyrkan reser sig liksom i slutet av en axel som börjar nere vid Lilla Bommen, vid vattnet, och sträcker sig som en tänkt linje i Östra hamngatans förlängning över hustaken i Vasastan. Kanske var det så man tänkte sig. Vasakyrkan ligger verkligen i fonden för den vy Göteborg ger när man angör hamnstaden från vattnet."

Björn Bäckersten
Vasakyrkan - en kort kyrkoguide

Målningen återställdes med hjälp konstnären. På 40-talet reparerade man alla fönster och bytte ut stora delar av koppartaket. Orgeln elektrifierades och orgelläktaren byggdes om. Även sakristian byggdes ut för att mer plats behövdes vid kyrkans alla barndop. Även utsidan renoverades. Fasaderna fogades om och tornet fick nytt koppartak.

På 50-talet renoverades kyrkan med större grepp. Väggarna målades om i en ljusare nyans. Bänkarna byggdes om, predikstolen fick sitt tak och orgelläktaren blev större. Fönsterglasen byttes ut mot antikglas. Den elektiska belysningen utökades och de gamla jugendarmaturerna i taket byttes ut mot de i guld som finns idag. På slutet av 50-talet tillkom även mosaikerna som finns ovanför entrén.

Sidén skriver vidare att det på 70-talet blir tydligt att det finns behov av mindre gudstjänster. Utrymmet under läktaren inreddes då med ett altare, knäfall och liten orgel. Bänkar kapades för att passa under läktaren och åtta rader togs bort under orgelläktaren för att göra mer plats. På slutet av 70-talet inreddes utrymmet i den övre trapphallen vid huvudentrén till ett körrum med hjälp av en enkel glasvägg och dubbeldörrar av trä. Ungefär samtidigt byttes det utvändiga bruket ut mot elastisk fogmassa.

På 80-talet byttes golvet kring altaret i trappan till predikstolen samt på orgelläktaren. Man åtgärdade omfattande fuktskador både invändigt och utvändigt samt reparerade koppartaket och lagade putsen på insidan.

Enligt Sidén renoverades på 90-talet återigen kyrkan med större grepp. Man lagade räcken och omfogade trappor. Vissa delar av fasaden som omfogats med elastisk fogmassa fogades om. Fönsterna målades om och där blyet var dåligt byttes de ut. Samtliga källarfönster täcktes igen med plåtklädd plywood. Tornluckorna byttes även dem ut mot plåtklädd plywood. Plåttaket lades om och skorstenen som endast används som frånluftskanal kapades från sju till tre meter.

På 00-talet genomgick insidan av Vasakyrkan en ytskiktsrenovering. Dålig puts återställdes och ursprunglig golvbeläggning återställdes i hela kyrkan. Nya toaletter byggdes ut, ett barnrum samt ett förråd sattes in under läktaren. Det lilla gudstjänstrummet under läktaren ordnades om så att altaret kunde stå i mitten. Enligt planer från Stadsbyggnadskontoret kan man se att en mindre gudstjänstlokal kallas ”Kryptan” inreddes i källaren

för att ytterligare tillgodose behovet av mindre gudstjänster. En ramp sattes in för att tillgänglighetsanpassa absiden. Utbyggnaden av sakristian från 40-talet togs bort och den sydöstra entrén tillgängliganpassades.

SAMMANFATTNING

På utsidan ser Vasakyrkan i princip ut som den alltid gjort. Fönster har satts igen men detta påverkar inte utsidans utseende nämnvärt. Insidan har ändrats i omgångar. Bänkarna har byggts om och flyttats runt. Ytan under läktaren har förändrats flera gånger under byggnadens liv.

De flesta renoveringar som gjorts är för att laga fuktskador och behålla ursprungligt utseende. Fönster, väggar, tak och golv ska självklart bevaras som de är. I övrigt, för att kunna möta byggnadens framtida behov och organisera en ny, lättläst helhet föreslås vissa ändringar. Barnrummet som tillkommit på 90-talet rivs och förrådsväggarna märks och förvaras i källaren som iordningställs för trygg förvaring. Dessa delar är båda nya och har inte samma kulturhistoriska värde som originaldelarna. För att kunna fylla kyrkan med en ny användning föreslås att all ny inredning i form av till exempel möbler under orgelläktaren tas bort. Kyrkbänkarna som är original och av stort värde märks och flyttas ner till källaren. Golvet är kalksten där man förut rört sig och trä där bänkarna stått så trots att bänkarna flyttas berättas historien om tidigare inredning och rörelser. För att så mycket som möjligt kunna behålla kyrkorummets utseende föreslås större frihet med källaren.

Kvar blir då ett skal av väggar, golv och tak samt en bibehållen utsida som kan fyllas med det nya behovet men ändå beskriver rätt väl hur kyrkan sett ut genom tiderna.

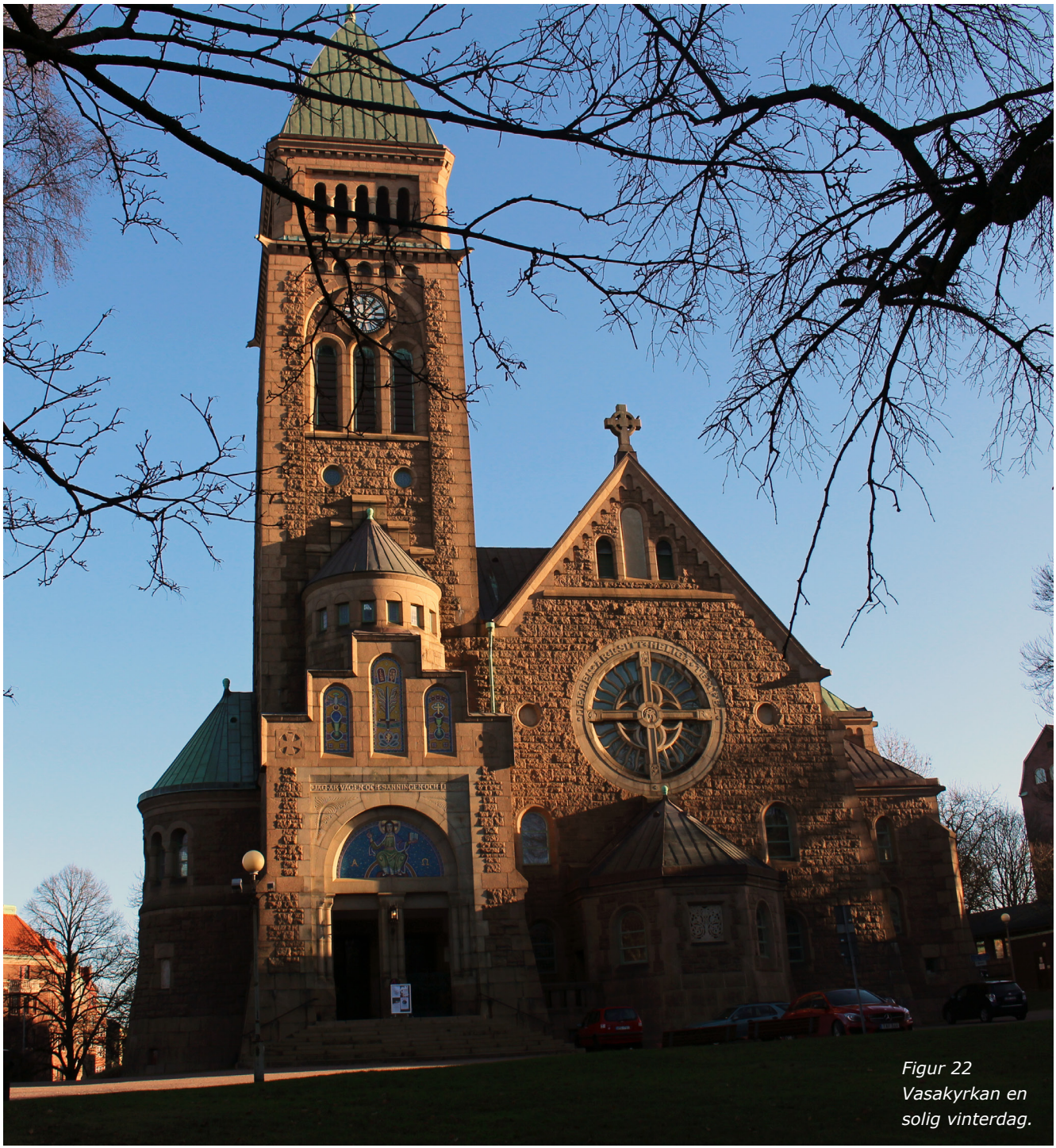

Figur 22
Vasakyrkan en solig vinterdag.

KONSTRUKTION

I rapporten *Vasakyrkan* av Marie Sidén (2002) finns information om kyrkans konstruktion. Kyrkans grund består enligt dokumentationen av betong och sprängsten. På detta står murverket som har en stomme av rött tegel i kryssförband i två stens tjocklek. Denna stomme är sedan klädd med granit som hålls samman med hydrauliskt kalkbruk. Vissa delar av fasaden är putsade, även dessa med samma typ av kalkbruk.

Vidare skriver Sidén att yttertaket är ett enkelt sadeltak täckt med kopparplåt. Över läktaren är taken utformade som tre torntak, över kyrkans rundade delar finns konformade och valmade tak. Takkonstruktionen i mittskeppet består av sju stycken fackverksstolar, medan södra sidoskeppet har vanliga takstolar. Innertaken i kyrkan består främst av kalkputsade betongvalv som är upphängda i stålkonstruktioner. Taket i mittskeppet består av knappt synbara kryssvalv som är uppdelat med hjälp av valvbågar. De flesta tak i kyrkan är kryssvälvda men man stöter också på tunnvalv och kupolvalv.

Interiört finns i kyrksalen en tegelbröstning upp till ca 1,7 m med enkel tegelornamentering högst upp, samt en granitsockel ca 45 cm upp från golvet. I vapenhus och trapphus finns tegeldekorationer på väggpartierna. Murverket är på övriga ställen putsat med kalkputs på ståltrådsnät. Putsen är sedan målad med en varmvit silikatfärg. Golvet består av 20x20 cm kalkstensplattor där man rör sig samt brädgolv med 11 cm brädor under bänkar, detta är målat i vitt.

Enligt Sidén är alla dörrar och fönster är original. Innerdörrarna är tillverkade i furuträ, placerade i par och klädda med läderlister och plysch. Ytterdörrarna och dess karmar är i mörkbetsad ek med järnbeslag. Fönsterna är rundbågiga och har separat inner och ytterbågar. Ytterbågarna har normalglas och innerbågarna blyinfattat antikglas med vissa partier i färgat glas i gult, rött och grönt. Samtliga fönster är tillverkade av trä med järnbeslag, gröna utåt och vita inåt.

MJUKA VÄRDEN

Här beskrivs Vasakyrkans “mjuka kvaliteer” som stil, material och atmosfär. Ett försök att beskriva Vasakyrkans personlighet.

STIL OCH UTVÄNDIGA MATERIAL

På en promenad genom Vasaparken skapar löven en grön mur framför ögonen. Lite grått, lite koppargrönt skymtar genom träden. När Vasakyrkan sedan uppenbarar sig i sin fulla prakt ser graniten ovanligt grå ut i skuggan av det starka höstljuset. Det turkosgröna taken står i skarp kontrast och hösthimlen färgar alla fönster i en kall nyans. De hårda formerna, få öppningar och det råa materialet för tanken till en medeltida borg.

Tyngden och den stängda fasaden har Vasakyrkan gemensamt med de flesta romanska kyrkor. De fönster, dörrar och valv som finns är just runda

Figur 23
Vasakyrkan entré.

Figur 24
Den tillgänglisa entrén i sydöst.

Figur 25
Vasakyrkan sedd från Vasaparken.

vilket är det mest typiska särdraget för denna stil. En spännande detalj är de synliga kontreforter eller strävbågar som finns längst långsidorna, inom romansk arkitektur gömdes ofta dessa. Synliga strävbågar, förnippas snarare med gotisk kyrkoarkitektur.

Göteborgs Vasa församling (2015) skriver i *Vasakyrkan 100 år* att fasaden består av Bohusgranit huggen i block i olika storlekar. De är omväxlande grov- och finhuggna vilket ger ett levande intryck. Bohusgraniten är ett spännande material då den upplevs som kallt grå i skugga, men skiftar väldigt vacker beroende på hur ljuget ligger på. I solljus framhävs granitens röda och varama inslag. Detta blir tydligt materialkollaget här brevid. Denna kärlek och omsorg i material är ett klassiskt exempel på nationalromantiken. Även den fria och lite asymmetriska fönstersättningen, med till exempel sluttande fönster i trapphus, inte alls i axel med dörrarna är klassiskt nationalromantik.

Tornet sitter i nordväst sidoställt på kyrk-kroppen, på och runt detta finns flera runda absidliknande utsprång, detta ger flertalet vackra konformade tak. Dessa samt fönster, stuprännor och vissa övriga detaljer är i koppar som fått oxidera till sin klassiska gröna färg. Dörrarna i turkosgrönt är det som på utsidan flirtar mest med Jugend med sina slingrande mönster i järn och lejonhuvudklappra. Anspelningen till fornnordiska mönster och arkitektur kan också tolkas som nationalromantiskt.

Till höger om entrén över det västra koret finns ett vackert rosettfönster vilket är relativt ovanligt i svenska kyrkor. Även tornet är prytt med dekorativa runda fönster. I det västra koret finns dessutom ett diskret fönster med granitdetalj som föreställer livets träd. Övriga dekorationer består av en mosaik ovanför huvudentrén som färdigställdes 1957.

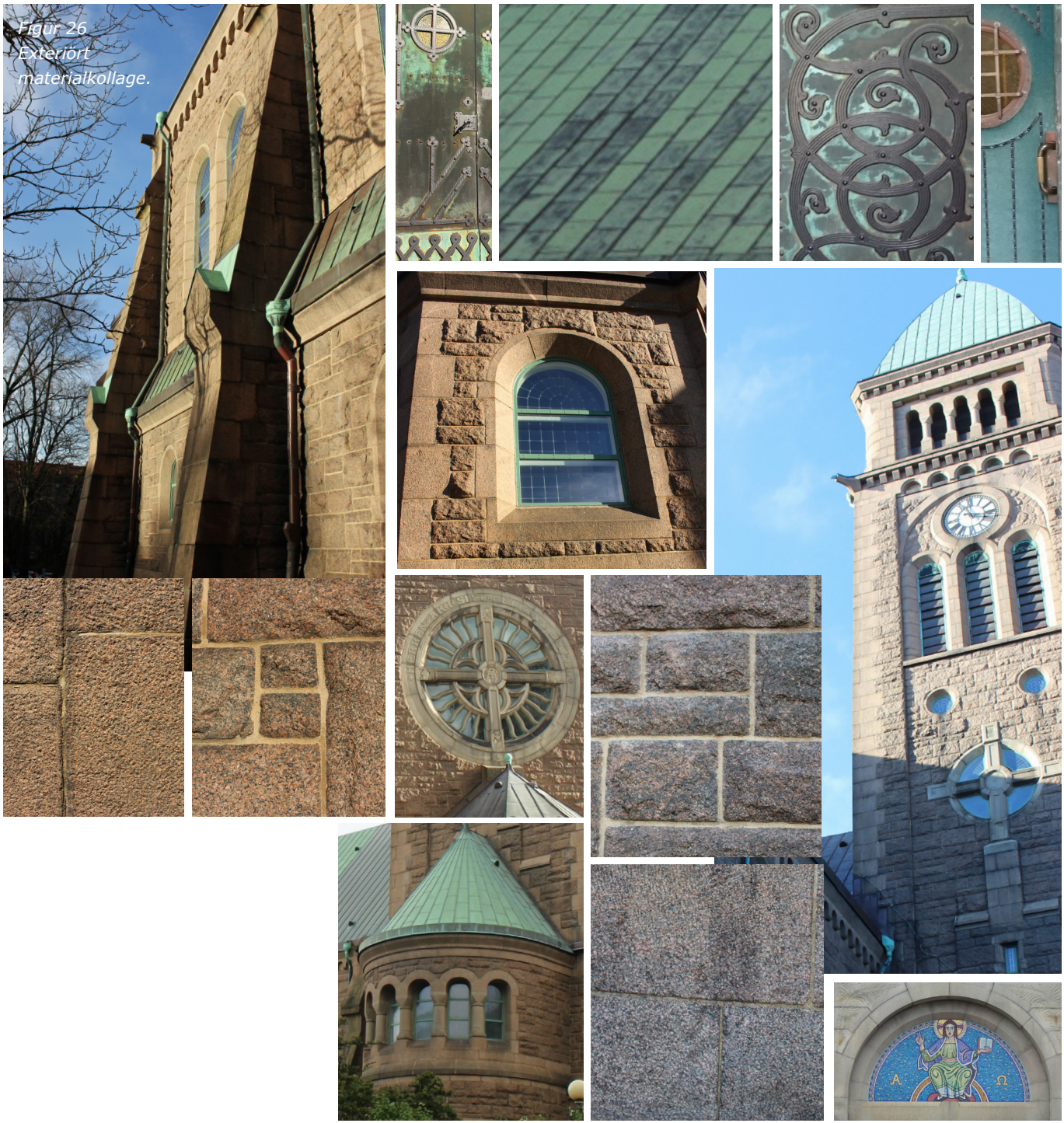

Figur 26
Exteriört materialkollage.

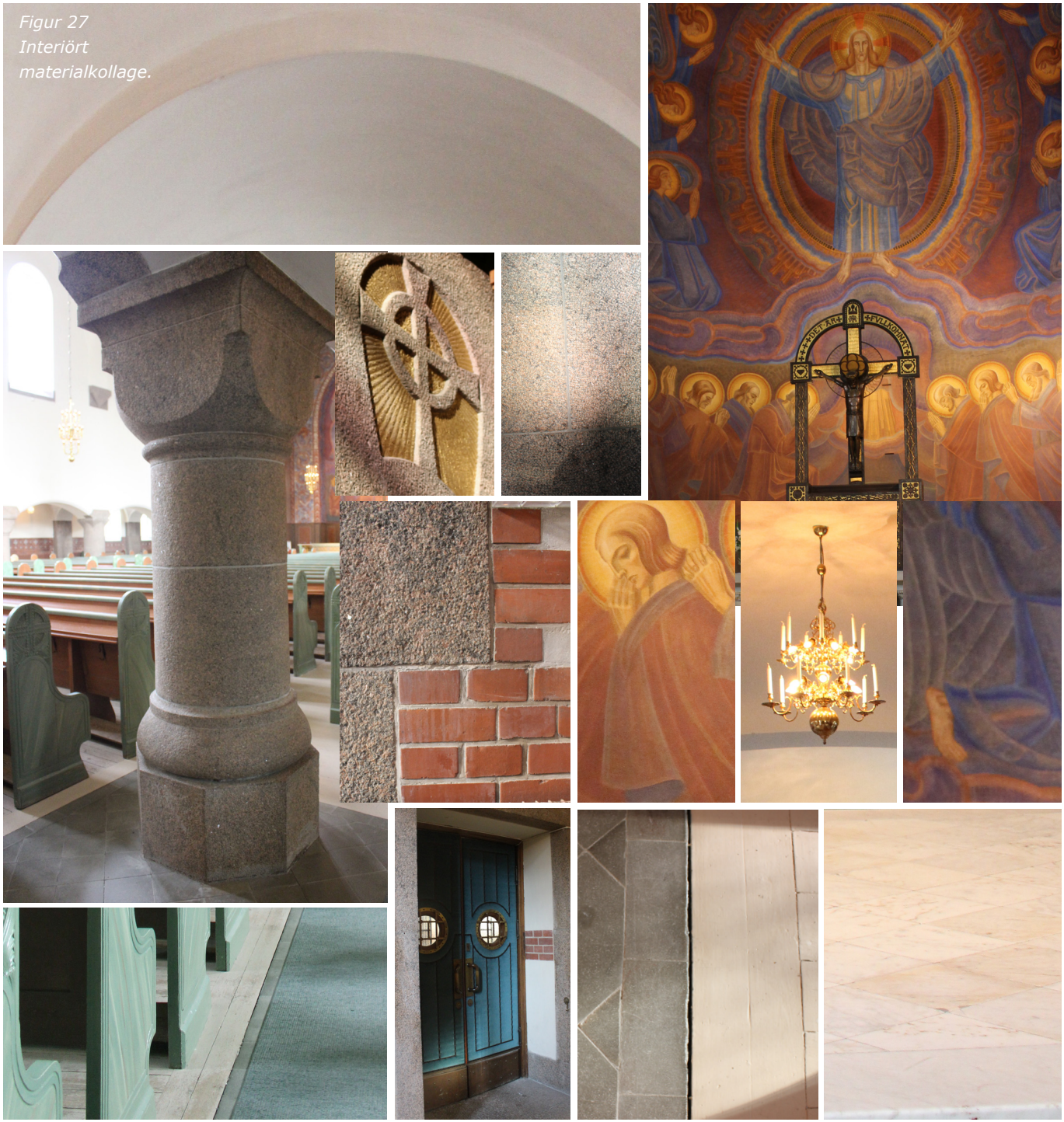

Figur 27
Interiört materialkollage.

ATMOSFÄR OCH INVÄNDIGA MATERIAL

Dörren är i turkos plysch, har bronsnitar och ubåtsinspirerande runda fönster. När den släpps svänger den några gånger innan den stannar, med en självklarhet som får en att tro att svängdörrar väl finns i varje kyrka. Det tar ett tag för ögonen att vänja sig vid det väldigt mörka vapenhuset. Dörrarna till höger leder in till kyrkorummet som äntras i en lägre del som skapas av orgelläktaren ovanför.

Vit puts är det första man ser och det dominerar även kyrkan rent ytmässigt. Tak och väggar är till största del vitputsade och det vita känns viktig för kyrkan, det rena ger en stor del av atmosfären. Visuellt domineras dock rummet, även här under orgelläktaren i andra ändan av kyrkan, av den stora kormålningen av Albert Eldh från 1918. Målningen är färgglad på ett dämpat sätt, föreställer Kristi himmelsfärd och omringad av slingrande växter i sann jugendanda.

Om man lämnar platsen under orgelläktaren öppnar taket upp sig och volymen blir större, uppåt är taket imponerande med vitkalkade valv som delas av av breda band. Man behöver inte sätta sig ner i de turkosa och bruna bänkarna för att känna kyrkans lugn. Här är allting mer eller minder stilla. Tystnaden är överväldigande och rummet är skapat för kontemplation. Men det finns något annat här. På balkongen och orgelläktaren finns träsmide i grönt och rött och granitdetaljer med symboler i guld. Detaljerna i hela Vasakyrkan är till stor del jugend eller nationalromantiskt fornnordiska men i *Vasakyrkan - en kort kyrkoguide* skriver Björn Bäckersten det att läsa att arkitekten var verksam i Baku och att man kan se inslag av Armenisk kyrkokonst i detaljerna. Kanske är det detta som pockar på uppmärksamheten och ligger som en liten ton i tystnaden och lugnet, ovanliga detaljer som i plysh möter armenien, och en ovanlig, färgglad kormålning. Vasakyrkan sticker ut hakan lite och vågar vara annorlunda.

En blick åt vänster. Väggarna i sidoskeppen är teglade i ett blockförband som längst upp bildar ett mönster med kors och streck. Pelarna som skiljer av mittskeppet från sidoskeppen är i granit liksom de hörnor som skapar vackra möten mellan de tre materialen, tegel, puts och granit. Radiatorerna

är smäckra och väl synliga men ha målats för att smälta in med teglet. Golvet består av kalkstensplattor, ljusmålat trä och turkosa mattor.

Åt höger finns läktaren som solbadar i söderläge. Bänkarna är höga och vända ner mot mittskeppet. Här under finns en mörkare del med det lilla centrerade altaret. Fönsterna är enligt Göteborgs Vasa församling (2015) från boken *Vasakyrkan 100* år insatta på 50-talet och har ett gjutjärnsrutnät som innehåller antiklasglas med vissa olikfärgade rutor. De rena rutorna adderar till den ljusa, rena och öppna känslan som genomsyrar Vasakyrkan.

Figur 28
Kyrkosalen med kormålningen.

Figur 29
Kyrkosalen sedd från predikstolen.

Figur 30
Det norra sidoskeppet.

Figur 31
Den västa absiden, altare, ljushållare, livets träd-fönster.

INTERIÖRA DETALJER OCH SYMBOLER

Vasakyrkan har inte så många religiösa symboler att förhålla sig till vid en eventuell transformation. Ska kyrkan fortfarande användas som kyrka även efter transfomationen kan det dock vara viktigt att förhålla sig till de detaljer som finns för att inte helt urlaka kyrkan på dess viktiga symbolik.

I den tidigare nämnda rapporten *Vasakyrkan* skriver Maria Sidén (2002) om de viktigaste detaljerna. Orgeln är tillverkad år 1908 av Eskil Lundén. Dess karaktär är en senromantisk svensk orgeltyp, med tredelat orgelfasaden tillverkad i snidat och målat trä med stora genombrutna och förgyllda partier. Orgelläktarens räcke har i mitten en utbyggnad som innehåller nyare orgelpipor. Denna är enkelt utformad i rött och grönt samt dekorerad med texter i guld. Läktarnas övriga räcken är i trä med jugendinspirerad kryssfris i rött och grönt. Pelarnas avslut är genomgående dekorerade med detaljer i guld, de smalare pelarna avslutas i läktarbrösten med lite större detaljer medan de högre avslutas där takets bågar tar vid med förgyllda kors.

Sidén skriver vidare att Predikstolen är ritad av Rasmussen 1909. Den är i jugenstil utförd i sandsten med en reliefdekor i form av sädessax samt krönt med en duva. 1950-talet försågs predikstolen med en baldakin i trä. Altaret och altaruppsatsen är också ritad av Rasmussen. Altaret är tillverkat i sandsten, bärs upp av fyra kolonner och dekorerat med guld. Altaruppsatsen är ett krucifix omgivet av en båge med orden "Det är fullkommnad", tillverkat i trä med gyllene detaljer. Dekorationerna är enkla och främst växtornamentik i jugendstil. Altarringen är av trä och dekorerad med kors- och kryssfris i gult och rött.

I *Vasakykan - en kort kyrkoguide* skriver Björn Bäckersten (2015) att ljusbäraren i västra abidens enkela bönekapell, denna är utformad som en jordglob. I denna abid finns också ett fönster som symboliserar livets träd.

LJUS OCH RIKTNING

Vasakyrkan står som de flesta kyrkor med koret mot öst. Det större sidoskeppet är vänt mot söder. Fönsterna i sidoskeppen är små och sitter nära den pelare som stödjer takets valv. Detta gör att sidoskeppet, även det i söder blir relativt mörkt. Byggnaderna bakom ligger högre upp och skuggar de nedre fönsterna på kyrkan.

Det mesta ljus som kommer in i kyrkan kommer från de höga fönsterna vid balkongen mot söder, här kan ljuset falla rätt in. Detta gör att balkongen blir väldigt ljus. Tack vare fönsternas höjd faller ljuset långt in i kyrkan och lyser en solig dag ända in i det norra, lilla sidoskeppet.

Vapenhuset är väldigt mörkt och rummet som skapas under orgelläktaren likaså. Absiden är inte upplyst med naturligt ljus men väldigt väl med elektriskt.

Riktningen i kyrkan är väldigt tydlig. Alla kyrkor är visserligen tydligt riktade mot koret, men riktningen blir lite extra överväldigande i Vasakyrkan med Albert Eldhs kormålning. Den går inte att sluta titta på.

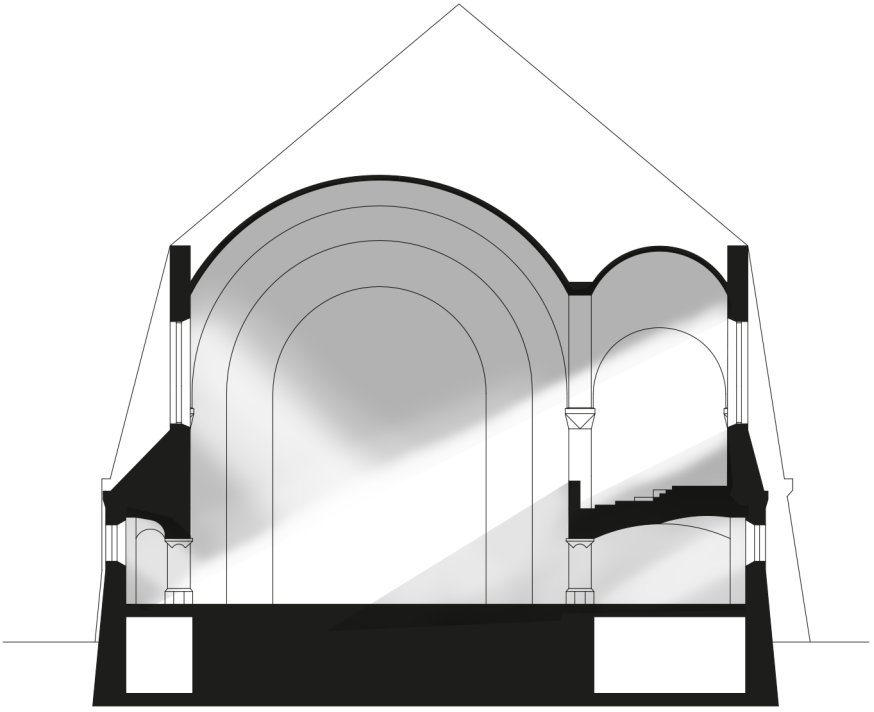

Figur 32
Ljussektion.

NYA BEHOV

SALUHALL

Här diskuteras nya användningar och hur den valda kan fungera i en transfomerad kyrka.

ALTERNATIVA NYA ANVÄNDNINGAR

Det finns några viktiga förutsättningar för den nya användningen. Den ena är att Svenska kyrkan ska kunna dra nytta av transformationen eftersom att det är de som äger lokalen. Den andra är att kyrkan ska fortsätta vara en mötesplats. En bra mötesplats är en inkluderande mötesplats, ett ställe dit alla kan och vill komma, oavsett bakgrund, inkomst och intressen. Extra bra är det om en mötesplats kan främja integrering över gränserna.

I tidigare nämnda utredningen *Gemensamt ansvar* finns en undersökning bland ett slumpmässigt befolkningsurval om hur man ställer sig till olika alternativa användning av kyrka tagen ur bruk. Här har man på ett bra sätt fångat alla olika tänkbara alternativ som en kyrka kan transformeras till. Det framgår att kulturella, sociala och kyrkliga användningarna är populärare än kommersiella. Till exempel är har alternativet *Bibliotek/museum* totalt 48% gillande och 27% ogillande. Båda användningarna kan fungera som mötesplats, men området kring Vasakyrkan är relativt mättat på sådana typer av aktiviteter. Näst högst gillande har alternativet *Härbärge åt socialt utslagna*. Utifrån denna användning kan det liksom för bostäder, bli svårt att skapa en bra mötesplats, men även realisera utan att sätta in bjälklag. *Biograf* och *Konsertlokal* är två användningar som har hög andel gillande, skulle fungera relativt bra i omgivningen och också utgöra en bra mötesplats. Dessa förslag skulle dock kunna skapas med rätt enkla medel i en kyrka och utgör ingen större arkitektonisk utmaning.

Konferenslokal är ett av alternativen med högst andel gillande. En konferenslokal med kontorshotell hade varit en bra mötesplats för omgivningens universitet och aktörer. Om byggnaden fortfarande ska vara kyrka och nyttjas av Svenska kyrkan är det viktigt att man får bestämma själv om man vill komma hit eller inte. Det blir alltså nära omöjligt att boka obligatoriska möten. Denna användning blir då relativt otänkbar.

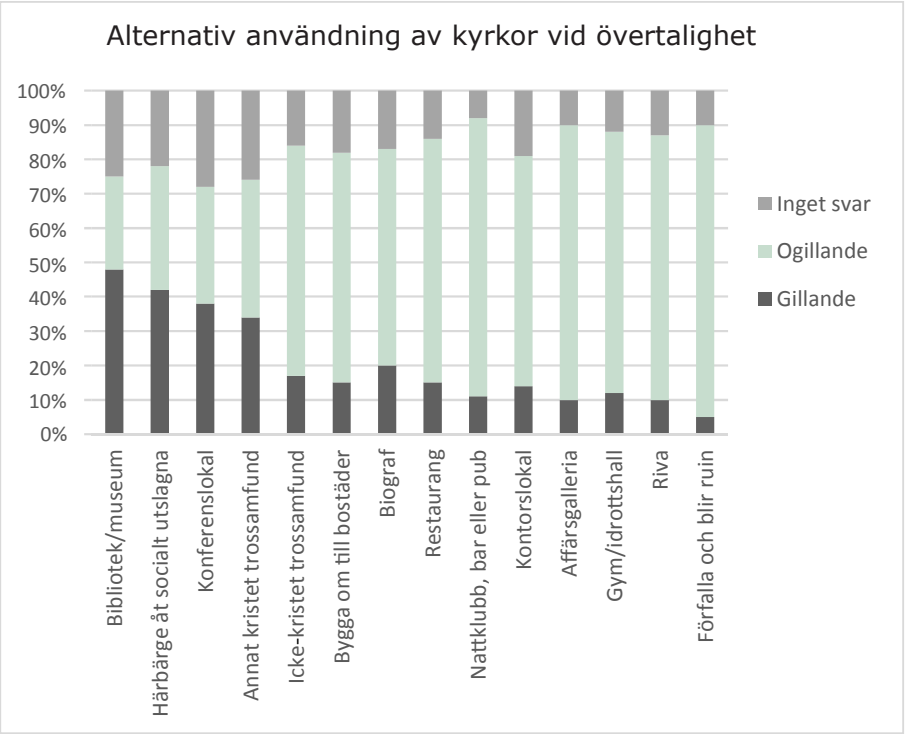

Figur 33
Från kyrkbussen 2013, slumpmässigt befolkningsurval.

ALTERNATIVET RESTAURANG

Ett alternativ som mötte relativt lågt andel gillande i den tidigare nämna undersökningen om nya användningar av kyrkolokaler är att transformera kyrkan till en restaurang. Detta alternativ har 15% gillande och hela 71% ogillande. Låt oss ändå titta närmare på denna användning, den passar nämligen på ett unikt sätt i omgivningen.

I Vasakyrkans direkta närhet finns en hel del restauranger och matställen. Dessa är visserligen konkurrenter till saluhallen men samtidigt strosar man gärna runt i områden med mycket mat och detta kan faktiskt göra att man lättare hittar hit. Läget borde alltså fungera bra för någonting som handlar om att äta.

I artikeln *Rika områden blir rikare – invandrartäta får fler invandrare* i DN skriver Örstadius (mars, 2015) om att segregationen i Sverige ökar. Till artikeln finns kartor som visar inkomstnivå i de största kommunerna i hela Sverige. Den kartan visar att personer som bor området kring Vasakyrkan har de högsta inkomsterna i hela centrala Göteborg. Samtidigt ligger många fakuliteter av Göteborgs två universitet runt Vasakyrkan och omgivningen är full av studenter, vilket ofta är personer med rätt begränsad inkomst.

En restaurang lockar lätt bara en grupp människor, för att inte enbart locka en grupp människor med ett visst kapital är det viktigt att det finns olika alternativ i olika prisgrupper. Valet faller då naturligt på en saluhall. I en saluhall kan man handla både fina råvaror och färdiglagad mat. Fruktförsäljare, ostdiskar, restauranger och caféer. Västkustfisk samsas med polsk korv, indisk lammgryta och syrisk pita. Ett ställe där olika mat - som lockar olika människor - samsas på en yta. Här kan alla köpa lunch från det stället som passar för tillfället men sedan ändå sitta tillsammans.

En saluhall är en samlingspunkt även när man inte vill spendera några pengar. Vem har inte strosat genom en saluhall bara för att titta på färgsprakande mat och glada, handlande människor?

MAT SOM MÖTEPLATS OCH CERMONI

Ännu viktigare än att en saluhall passar i området är väl kanske byggnaders roll som mötesplats. Det finns en sak som alla människor i hela världen har gemensamt – det är ett basalt behov man kan även vara en riktig lyx – mat. Att skapa ett ställe som på något sätt kretsar kring intagandet av mat skulle alltså kunna utgör grunden för en inkluderande mötesplats.

Det finns desutom många kopplingar mellan en kyrka och mat. Först och främst har kyrkan och kristendomen en lång och uppenbar relation till mat som symbol, till exempel bibelpassagen om brödet och fiskarna för att inte tala om nattvarden där man symboliskt delar en måltid tillsammans. Nästa steg är att Svenska kyrkan jobbar med hungerfrågor och klimat, mat har en stor påverkan på klimatet och del i deras arbete är att sprida information om dessa frågor. Men i en djupare mening skulle man kunna säga att de ceremonier vi har idag, när samhäller blir mer och mer sekulariserat till stora delar faktiskt kretsar kring mat.

Maria Carling (2005, 19 januari) skriver i artikeln *Fredagsmys är barnens heliga rit* att ”Familjens unga makthavare kräver fredagsmys – 2000-talets helgmålsringning – som skapar en rytm mellan arbete och vila.”. Fredagsmyset har på så sätt blivit en av vår tids nya ceremonier. En återkommande stunds eftertanke, en chans att kolla hur alla mår och umgås, kanske en helt unik företeelse efter arbetsveckan.

Tittar vi lite djupare på detta beteende är att äta mat är en av de få, riktigt godtagbara ursäkter vi har i samhället för att vila lite. Vi kanske är upptagna större delen av tiden, men oftast slappnar vi av lite, tänker efter lite och umgås lite när vi äter. Mitt i arbetadagen får vi lunch. Den blir lite av en ceremoni när vi tillsammans med kollegorna äter en bit mat, på fredagar tar vi gärna lite längre och lyxigare lunchpaus. Att varva ner med lite matlagning eller brödbak blir en stunds terapi. Man kanske till och med kan gå så långt som att säga att våra stora högtider nu kretsar mer kring umgänge och jul/påsk/midsommarbuffé än anledningen till att de uppstod. När man kopplar mat till nutidens ceremonier, blir det spännande symbolik att ha en saluhall i en kyrka.

"Mat förenar, det bästa sättet att skapa förståelse mellan folk är att äta varandras mat. Du kanske inte gillar spanjorer men man älskar spansk mat. [...] Jag tror att måltiden har en fantastisk makt att påverka människor."

Maria Masoomi om att vara matvisionär
Låt maten förena! från Icakuriren (maj, 2009)

MAT ATT FÖRENA OCH INFORMERA

Med en stor andel studenter i Vasastan är det viktigt att alla känner sig välkomna, vilket man i en saluhall kan likstämma med ha råd att köpa mat. Redan idag har Vasakyrkan sopplunch där man kan lyssna på lunchmusik och äta soppa med bröd för 30 kronor. Blir ett av salustånden i saluhallen ett soppkök öppnar man upp för en ännu mer inkluderande mötesplats.

Om vi kikar tillbaka på Örstadius artikel i DN, som visar att området kring Vasakyrkan har de högsta inkomsterna i hela centrala Göteborg samt den lägsta andelen invandrare väcks fler spännande frågor. Går det att integrera de olika folkgrupper som finns i området på ett bra sätt?

Måns Falk (maj, 2009) skriver i ICA-kuriren artikeln *Låt maten förena!* om Maria Masoomi. Masoomi kallar sig själv matvisionär och pratar om att en förståelse för nya kulturer mycket väl kan starta i att gilla dess mat. Hon berättar att hon varit i skolor som haft problem med rasism och lett matlagningsdagar. Elever och föräldrar som tidigare inte kunnat vistas i samma rum, börjar prata med varandra över faten. Mat från olika delar av världen på samma yta skapar nästan ett litet kulturhus och verkar alltså kunna introducera folk till en öppenhet över kulturgränserna. Med föreläsningar, temakvällar och matlagningskurser skulle man kunna använda Vasakyrkan som plattform för att nå ut i frågor om segregering och integration. Detta kanske kunde behövas i homogena Vasastaden.

Samtidigt är Svenska kyrkan en delägare till den oberoende produktmärkningen fair trade, som verkar för att förbättrade arbets- och levnadsvillkor för odlare och anställda i länder med utbredd fattigdom. Göteborgs stad är även en fair trade city vilket betyder att staden måste ha visst utbud av etiskt märkta produkter i bland annat butiker, caféer och på arbetsplatser för att få behålla sin märkning. Att skapa en saluhall med fair trade-profil är alltså någonting som är positivt både för Göteborg stad, Svenska kyrkan och alla.

Denna saluhall blir alltså en möteplats för alla, oavsett hur mycket pengar du har eller vart du kommer ifrån, handlar du mat här uppmuntrar du dessutom sjysta arbetsvillkor.

KONCEPT SALUHALLSKYRKA

I ett samtal med kyrkoherde Björn Bäckersten (personlig kommunikation, 8 oktober 2015) har Vasa församling liksom många andra församlingar jobbat hårt med att skapa mindre platser för gudstjänst i den stora lokal som Vasakyrkan är. Exempel på detta är det lilla altaret under läktaren som inreddes på 70-talet samt gudstjänstlokalen som skapats i källaren och kallas Kryptan. Det finns något intressant i att kyrkan vill ha mindre lokal för gudstjänster, samtidigt som staden behöver ytor för att växa. En annan användning i den tomma stora volymen som kyrkan är, samt ett ställe för intimare gudstjänst borde alltså teoretiskt vara en lösning som gynnar alla.

I detta förslag skapas i den stora volymen en saluhall. Hit kan man gå för att köpa mat och äta lunch. En del av kyrkan bevaras till ett gudstjänstrum. Hit kommer man för tid för eftertanke och bön. Till Vasakyrkan kan man alltså komma för att äta, be eller både och.

Saluhallen får en mångkulturell profil, maten ska komma från världens alla hörn, samt ha fairtrade-stämpel. Ett av salustånden föreslås till soppkök för att alla ska ha råd att äta här. Detta gör att alla är välkomna, ger ett försök till integrering och sprider kunskap om mat.

En scen för att ytterligare sprida information om Svenska kyrkan, mångkulturell mat samt fairtrade föreslås. Men också för att bjuda in kringliggande aktörer att hålla lunchföreläsningar eller -förställningar. Detta kan stärka lokalens roll som mötesplats.

Tanken är att byggnaden blir en krock mellan saluhall och kyrka. Söndagsgudstjänster är viktiga, kan dessa hållas på scenen med ett portabelt altare och härlig brunch på lokala råvaror istället för kyrkkaffe?

Självklart kommer detta bli en matkyrka - inte en förrättningskyrka. Det blir ett helt nytt koncept och en eventkyrka, en kyrka som introducerar människorna till den Svenska kyrkan och visar på organisationens bredd. Vill man sedan lära sig mer kan man gå på lugnare gudstjänster som är mer konventionella i någon av de närliggande kyrkorna, till exempel Domkyrkan eller Landala kapell.

På så vis får Svenska kyrkan ett nytt möte med samhället, befolkningen får möta en kyrka och olika människor får en chans att möta varandra.

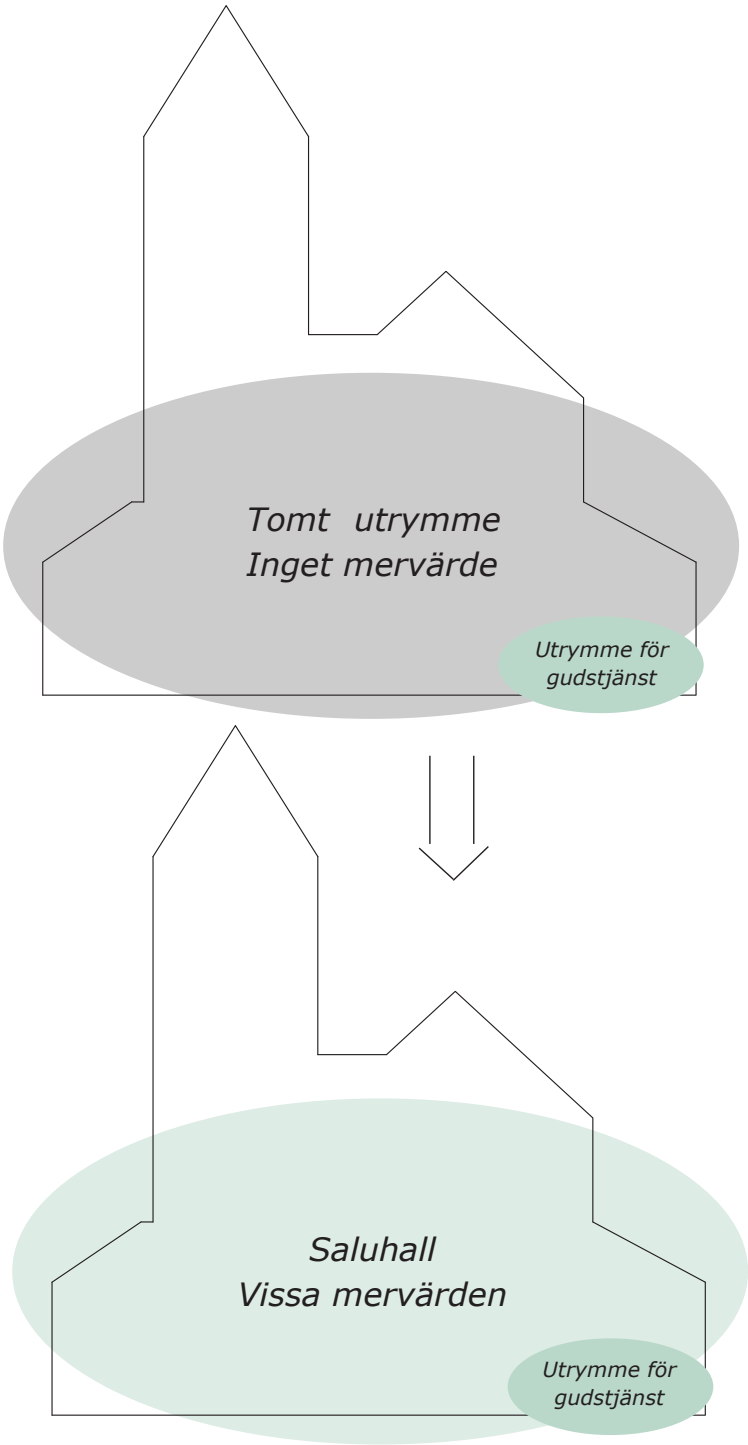

Figur 34
Konceptbild.

MOTSÄTTNINGAR

Det finns olika motsättningar i att kombinera den kyrkliga verksamheten med en saluhall. Här tar de två viktigaste upp.

SAMEXISTENS

Sverige beskrivs som ett av de mest sekulariserade länderna i världen. I Karin Kittelmann Flensner (2015) doktorsanhandling *Religious education in contemporary pluralistic Sweden* besöker författaren lektioner i religionskunskap i olika grundskolor. Av dessa besök framkommer att religioner och dess efterhängare ses som utdaterade och något som hör till historien, medan den ateistiska och icke-religiösa livsstilen associerades med att vara den rationella och kritiskt tänkande. Att utöva religion blir allt ovanligare, Gudstjänster blir någonting som sker bakom stängds dörrar och som känns lite inaktuellt.

I ett land med religionsfrihet är det synd att vissa synsätt hålls viktigare än andra. Att faktiskt ha gudstjänster bakom stängda dörrar borde om inte annat enbart bidra till att synen på religiösa människor som konstiga och utdaterade. Att visa upp gudstjänster som en naturlig del av människors vardag gynnar alla parter och ger kanske en öppnare syn på religion. Detta kanske är lättast att göra genom att kombinera plats för gudstjänst med någonting annat i samma lokal. Man kommer för ena aktiviteten men får information om den andra på köpet. Men kan det verkligen fungera att kombinera två så olika aktiviteter som i det här fallet, införskaffandet samt inmundigandet av mat och tillbedjan sida vid sida?

Ett fint exempel på denna typ av samexistens som är väldigt nära till hands är Europas stora katedraler som fortfarande används för gudtjänst men samtidigt också som en plats för turism. Här anpassar de bedjande och de turistande människorna sig till varandra för att båda aktiviteterna ska vara möjliga, med tystnad och lugn, en fråga om ömsesidig respekt. En respekt som både är lärorik och givande.

Ett annat exempel är platser för tillbedjan på platser som till exempel

flygplatser och sjukhus. Detta är kanske den enklaste och vanligaste formen av samexistens. Här lyfter ingen på ögonbrynet åt en dörr med blyinfattade färgade fönster dit man kan gå och söka lugn. I boken R*um för mening* skriver Hand Lindh (2006) om att andrum på universitetsområden blir vanligare och vanligare. Behovet av att kombinera tillbedjan och eftertanke med andra, alldagliga sysselsättningar verkar alltså öka, platser för eftertanke nära till hands bli allt viktigare. Med denna utgångspunkt blir en plats för eftertanke i samband med till exempel en lunch väldigt relevant i vårt samhälle där stress och stressrelaterade sjukdommar ökar.

Behovet av just detta, en tyst plats för eftertanke, är antagligen den största anledningen till att gudtjänster ofta ”göms undan”. En plats utan andra människor och insyn blir såklart lugnare. För att kunna kombinera spridandet av information kring gudstjänster och en plats för lugn föreslås gudstjänstrummet som en ”tyst bubbla” i saluhallen. Förslagsvis på något sätt avskilt med glas för att inte gömma undan och avskärma rent visuellt, utan enbart akustiskt.

OMSÄTTNING AV PENGAR

Lars Ingelstam (2014) pratar i en predikan om passagen *Jesus driver månglarna ur templet* i Nya Testamentet. Jesus upprörs över hur offerdjur säljs i ett tempels förgård och att kommersen tar för stor plats. Han menar att fattiga tvingas och luras att betala för mycket. Denna passage används ofta som en bild för att visa att vinstintressen inte bör finnas i samband med kyrklig verksamhet. Detta är en väldigt tydlig motsättning till att öppna en saluhall i en kyrkolokal.

Ett viktigt första steg för att ta bort bilden av att andra människor skor sig på det som utspelas i kyrkan är att saluhallen ägs av Svenska kyrkan. Svenska kyrkan är en av Sveriges störta fastighetsförvaltare så egentligen borde detta inte vara ett problem. Vinsten för Saluhallen kan då gå tillbaka till organisationen och användas för att fylla organisationens mål på församlingsnivå: Fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission.

Även om det inte är någon annan som tjänar pengar som sker inom kyrkans väggar finns det en klar motsättning i att skapa en mötesplats som baseras på omsättningen av pengar och konsumtion i en kyrka som alltid varit en öppen, gratis och en plats för eftertanke. Visst är en saluhall, precis som Gustav Appells arkitekter skriver om Kville saluhall, en plats där man kan strosa, uppleva och vara utan att betala. Men det kan ändå finnas en poäng i att skapa ytor där man kan sitta ner utan att betala. Visserligen kommer det fortfarande finnas ett gudstjänstrum, men förslagsvis ska någonstans inom byggnaden finnas en lugn plats, kanske ett bibliotek, där man kan sitta utan att varken be eller spendera några pengar.

För att berättiga en ny kommersiell användning är det viktigt att fylla saluhallen med mening så att den "ger mer än den tar". Kan en saluhall hjälpa församlingen att fylla deras fyra uppsatta mål utöver att bekosta dem kan denna vinst ytterligare motivera ny kommersiell användning.

Har saluhallen en mångkulturell samt fairtade-profil tillsammans med en scen kan man använda denna till att inte bara sprida information om Svenska kyrkan, men också utbilda på andra områden, och till folk som man inte nått ut till tidigare. Det utökar församlingens möjlighet till utbildning, alltså ett av de fyra målen.

För att alla ska ha råd att äta i saluhallen föreslås att Svenska kyrkan bekostar ett soppkök i ett av salustånden. I soppköket har alla råd att äta vilket blir ett bra sätt att nå ut till fler samt sprida information om sin diakoni. Även diakoni är ett av de fyra målen varje församling har.

"Det är en ovanlig byggnadstypologi i staden, [...] här krävs ingen biljett för att komma in och det ställs inte heller något krav på att konsumera."

Gustav Appell arkiteker
om Kville Saluhall

PROGRAM

För att få en bredare bild av vad en saluhall är och vad som krävs i en saluhall och för att kunna sammanställa ett program görs några studiebesök.

MAT I OMGIVNINGEN

Som vi ser på kartan till höger har centrala Göteborg tre huvudsakliga saluhallar, Stora saluhallen på Kungstorget, Saluhall Briggen i Linnéstaden och Feskakôrka i Rosenlund. Stora saluhallen och Feskakôrka ligger nära varandra och i samma stadsdel men har olika teman. Briggen är en allmän saluhall men ligger lite avsides i en annan stadsdel. Även Vasakyrkan ligger en bit bort och i en annan stadsdel.

Som nämnt tidigare finns det en del restauranger i Vasakyrkans närhet som också visas på kartan. Dessa är visserligen konkurrenter till saluhallen men samtidigt strosar man gärna runt i områden med mycket mat och detta kan faktiskt göra att man lättare hittar hit.

STUDIEBESÖK SALUHALLAR

Det finns få böcker som handlar specifikt om saluhallar och dess behov. För att skapa en förståelse för denna typ av byggnad, dess rörelser och organisation men även kunna göra ett program med tänkta behov besöktes flera saluhallar.

Av dessa saluhaller valde jag att representera två med väldigt olika organisation men som på något sätt är kopplade till en kyrka. På min resa till Nederländerna besökte jag Markthal som med sin stora volym och sitt taktryck mycket påminner om ett kyrkorum. Hemma i Göteborg besökte jag Feskekôrka, hur denna är kopplad till kyrkor är självförklarande.

Figur 35
Saluhallar i Göteborg.

Figur 36
Fisken lastades förr direkt från båtar i vallgraven.

Figur 37
Fiskdiskar, samt restaurang en våning upp längst bort i bild.

FESKEKÔRKA

PLATS: Göteborg, Sverige TYP AV LOKAL: fisk- och skaldjurs-smarknad BYGGÅR: 1874 ARKITEKT: Victor von Gegerfelt

Feskekôrka är en av Göteborgs stoltheter. Här har i mer än hundra år sålts fisk och skaldjur direkt från fiskarna. Byggnaden har fått sitt namn från Göteborgarnas ordvitisga humor då inspirationen från både norska stavkyrkor och gotiska stenkyrkor är tydlig för alla. Byggnaden uppfördes efter arkitektens eget stavtriangelsystem med möjlighet att förlänga byggnaden vid behov. Ett spetsigt sadeltak och sju gotiskt inspirerande spetsbågiga fönster utgör stora delan av fasaden. Konstruktionen tillåt en insida helt utan pelare.

Den pelarlösa insidn kom väl till pass förr när salustånden var ordnade i mitten och fick ljus från de stora fönstren. En ombyggnation på 60-talet gjorde dock att försäljningen skedde från sidorna med en mittgång. Den pelarlösa knstruktionen är inte lika tydlig idag och att fönsterna är till stor del förbyggda. Dagens organisation av salustånd gör det omöjligt att förneka att marknadshallen påminner om långhuset på en kyrka. Man rör sig nedför mittgången för att köpa fisk, inte hitta sin plats i en kyrkbänk.

Rörelsen i marknaden idag är som sagt ortogonal och logisk. Det finns ingångar på varje sida av byggnaden och all rörelse i sker via en bred mittgång. Mot väggen vid den låga takhöjden som sadeltaket ger skapas plats för försäljarna att tillaga och förvara sina varor. I anslutning till entréerna finns restauranger, en ovan och två under. I övrigt finns det knappt med sittplatser och den köpta maten är tänk att ätas på språng eller tillagas hemma, vilket kanske kan kännas lite trist då möjligheten att äta tillsammans kan vara stor del av saluhallens charm.

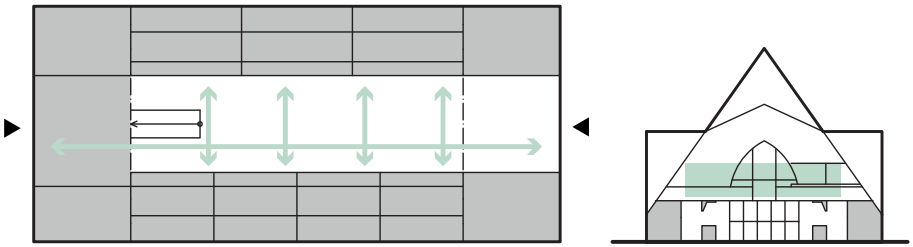

Figur 38
Rörelse i Feskekôrka

Figur 39
Markthal ligger alldeles vid ett torg för att kunna växa med utomhusmarknad vissa dagar.

Figur 40
Fruktförsäljning med matplatser på taket...

Figur 41
... och vissa tak är bara tak.

MARKTHAL

PLATS: Rotterdam, Nederländerna TYP AV LOKAL: matmarknad, restauranger, bostäder, parkeringsgarage BYGGÅR: 2014
ARKITEKT: MVRDV

I Nederländerna finns det stränga regler som numera gör det olagligt för utomhusmarknader. MVRDV skapade därför en stor "utomhusmarknad" inomhus. Detta genom att bygga en hög cylinder som skapar en rymlig känsla, varje sida av cylindern är glasad för att släppa in och igenom ljus. Cylindern som omgiver saluhallen har en tjocklek och här finns caféer i de två första planen och bostäder med utsikt ner i saluhallen övanför detta. I taket är ett stort tryck med naturinspiration.

Själva saluhallen består av små försäljningsöar med mellan ett och fyra olika försäljare i varje. Vissa av dessa öar har bara ett glastak, andra har en yta fylld med krukväxter och några har en restaurangdel där man kan sitta och äta. Övervåningarna är kopplad till byggnadens andra våning där det finns cafeér, spängerna er en spännande "upptäcksresa".

Då byggnaden har entréer på båda sidorna blir det ett bra flöde i byggnaden. Det är spännande att röra sig genom marknaden och trots att linjerna är mer eller mindre raka upplever man en positiv oorganiserad känsla. Man rör sig fritt i byggnaden utan förutbestämda mönster. Försäljarna blir dessutom frontade från flera sidor med de friliggande marknadsöarna. Det är fint att våningen ovanför får en lugnare karaktär och höjer sig över myllret på bottenvåningen. Man får utblickar, insikt i byggnadens enorma volym men ändå en lugnare känsla.

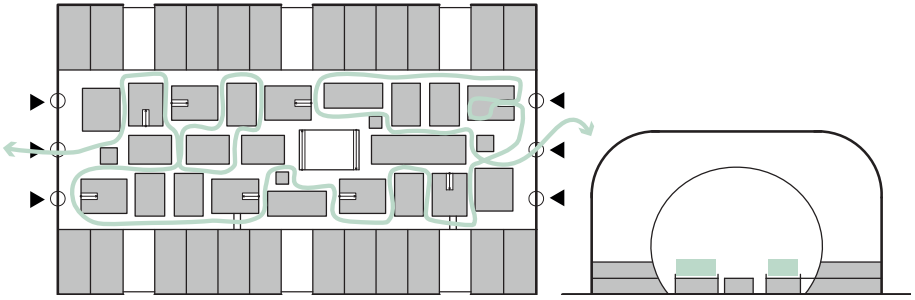

Figur 42
Rörelse i Markthal

SAMMANFATTNING STUDIEBESÖK

Markthal och Feskekôrka har väldigt olika organisation. Ena har ett fritt rörelsemönster där man kan röra sig runt salustånden medan andra har en mittgång och salustånd som är frontad från en sida. Mittgången känns naturlig i en ”fiskekyrka” medan möjligheten att röra sig runt salustånenden i ett organiskt mönster känns spännande och mer modernt. Jag tycker att dessa två rörelsemönster skulle kunna kombineras rätt bra i Vasakyrkans öppna volym.

Båda saluhallarna har utnyttjat möjligheten att bygga på höjden i volymen. Matplatserna hamnar på så sätt i båda exempeln lite avskilt vilket ger en lugn och trevlig miljö för att inta maten. Principen att myllra nere och äta uppe tar jag med mig i mitt fortsatt arbete.

Sist är det rätt tydligt att ombyggnationen av Feskekôrka med dess förbyggda karaktäristiska fönster gjorde lokalen relativt mörk. Fönster och ljusinsläpp är något utav en grundsten, helst i kyrkor där ljuset har sån stor betydelse, och att behålla dessa är av högsta vikt.

PROGRAM

Mina studiebesök av saluhallar tillsammans med dess planer och sektioner från stadsbyggnadskontoret har legat till grunden för de program som tagits fram. Programmet är allts baserat på tre projekt som alla finns i Göteborg. Saluhall Briggen som är en ombyggnation, Feskeôrka som är en gammal saluhall samt Kville Saluhall som är helt nybyggd och torde spegla dagens behov.

Efter studier av vad som behövs i en saluhall har programmet för Vasakyrkan tagits fram tillsammans med en uppskattning på vad som kan få plats på de ytorna till förfogande i själva kyrkorummet och byggnadens övriga rum.

SALUHALL	MÄNGD
Mindre disk (frukt, ost)	2 x ca 15 m²
Enklare café (soppkök, bageri)	3 x ca 30 m²
Enklare restaurang	2 x ca 40 m²
Sittplatser	runt 150 platser
Ståplatser	runt 60 platser
Tyst rum/Bibliotek	30 m²
Återvinning	5 m²
Publik WC	2
Publik hiss	1
Förråd för salustånden	7 x 10 m²
Gemensamt kylrum	20 m²
Gemensamt diskrum	10 m²
Återvinning/Soprum	10 m²
Transporthiss	1
Antal arbetande personal	ca 15 st
Personalrum	20 m²
Omklädningsrum	30 m²
Personal WC	2

KYRKA	
Scen	100 m²
Gudstjänstrum	70 m²
Tyst rum för eftertanke	30 m²
Sakrestia	30 m²
Kontor/Personal	Befintliga
Förråd	30 m²

BESÖKARE	
Tänkta besökare saluhall	Uppskattningsvis 250 per lunch
Kyrkans kapacitet	Större gudstjänster finns plats för ca 1000 personer

GESTALTNINGSFÖRSLAG

KONCEPT

Under denna rubrik går det att läsa om de ledord som legat till grund för gestaltningsförslaget. All ord kommer på ett eller annat sätt från de olika efterforskningar jag utfört. Tillsammans blidar de motiveringar för många val samt ett slags koncept.

LJUS, RIKTNING OCH HORISONTELL RÖRELSE

Ljuset faller främst in från de tre övre fönstren in i byggnaden. Ljuset får ett vackert spel på valven i det norra sidoskeppet vilket kan vara värt att bevara på visst sätt. Riktningen i rummet är väldigt tydlig. Detta tillsammans med den önskade rörelsen, en tydlig mittgång att röra sig längst med samt möjlighet att gå runt salustånden och "myllra" ger tillsammans sex platser att utgå fån då salustånden placeras.

SYMMETRI, SIKTLINJER OCH VERTIKAL RÖRELSE

För att man ska kunna röra sig runt salustånden och förhålla sig på ett bra sätt till pelarna men också för att lösa upp rummets symmetri förskjuts salustånden något. I varje gång kan man alltid se ett ena av två fönsters siktlinje rakt igenom. Detta ger också mer plats vid absiden.

Taken på salustånden blir matplatser, på första våningen handlar man mat och röra sig omkring, en våning upp äter man. På så sätt blir rörelsen i vertikalled en resa till något lugnare och mer statiskt. Taken är dock inte alltid matplatser, för att skapa ytterligare dynamik i det annars symmetriska rummet är salustånden lägst mot ingången samt till söder för att tillåta solljuset och växer sedan snett uppåt, mot norr och absiden.

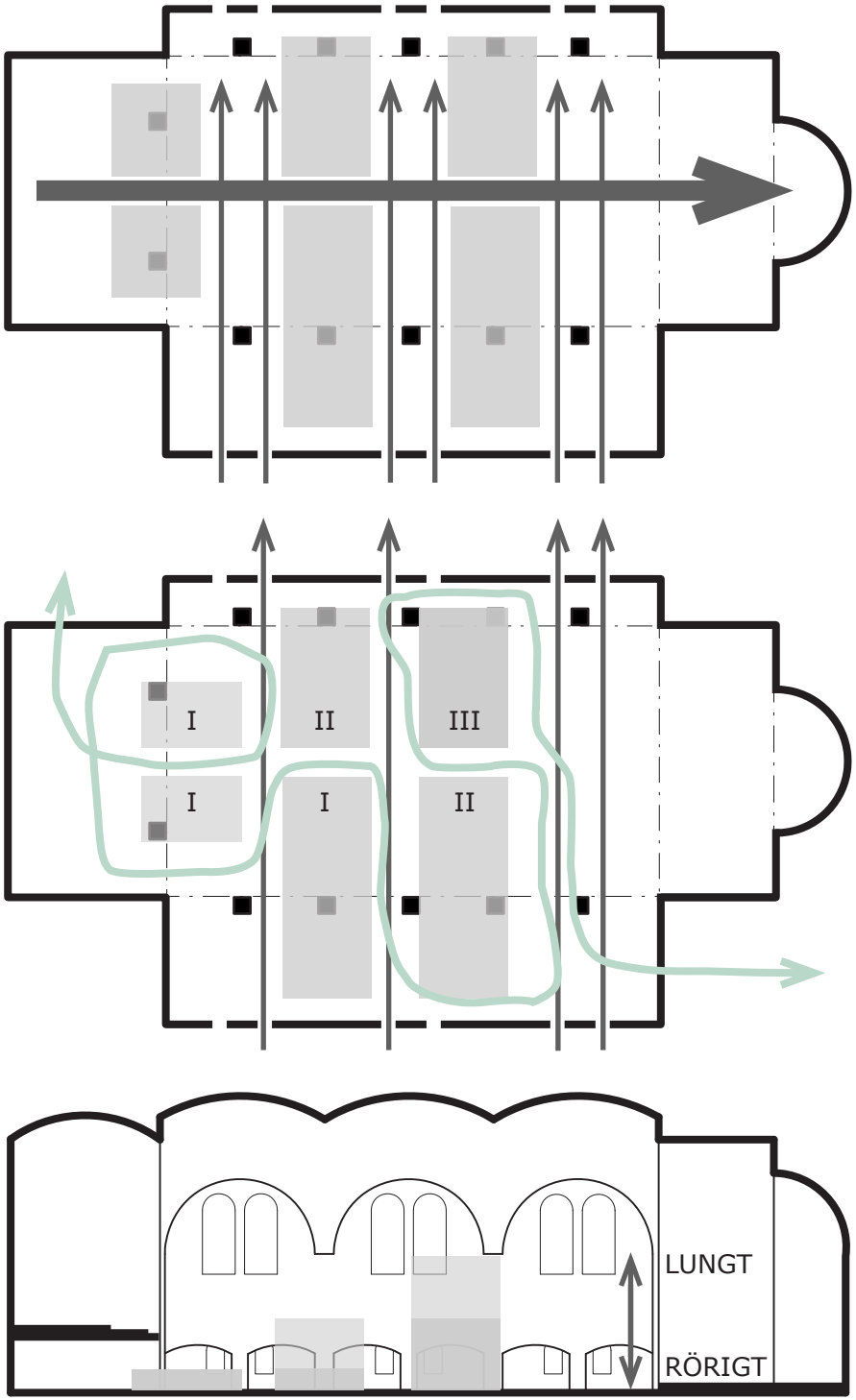

Figur 43
Konceptbild.

RUM I RUMMEN, REVERSIBILITET OCH TILLGÄNGLIGHET

På nedervåningen skapar salustånden små öar, nästan som möbler i sin flexibilitet. Små utkragningen av övervåningen definierar rummet som man befinner sig i när man handlar, skapar en intimitet runt salustånden och skiljer den ytan något från den man rör sig på.

På övervåningen är ytorna inverterade, man rör sig på det man tidigare rörde sig runt. Här definierar strukturens kant och räcke ett relativt litet rum med några matplatser som blir avgränsat trots byggnaden höga volym.

Ena salustånden får en inbyggd lyftplatta till våning två, denna kopplas ihop med spänger till läktaren. För att göra hela övervåningen tillgänglig och kunna utnyttja läktarens yta byggs två nya nivåer på de gamla. Den högre av de två hamnar över det befintliga räcket och ett nytt räcke i glas ger fin utsikt, den andra hamnar i nivå med dörren vilket gör att man kan ta sig vidare till resten av kyrkans våning två även om man sitter i rullstol.

ÖPPENHET OCH UTFORSKANDE

En viktig poäng för att ge mervärde till transformationen är att ge besökarna en chans att utforska kyrkan på nya sätt och öppna upp nya platser. Läktarens nya nivå gör att man kan ta sig med rullstol även till orgelläktaren. Även här skapas återigen en ny nivå på samma höjd för tillgänglighet. Bord placeras så att man kan äta nära orgel och rosettfönster.

För att ytterligare uppmuntra utforskande av den gamla byggnaden föreslås en "upptäckstrappa" längst det norra sidoskeppet. Här rör man sig längst pelarna, väggen och förbi de fönster som förut alltid varit utom räckhåll. I trappans slut finns ett salustånden på tre våningar och vilplanet precis vid det höga fönstret. Våning tre hamnar även i fönstret siktlinje och man kan sitta och titta ut på omgivningen på ett helt nytt sätt.

I dagens körrum föreslås ett lugnare rum i biblioteksstil. I detta finns entrén till tornet. Förslagsvis anordnas guidade turer upp i tornet vid lunchtid för att kolla på den fantastiska utsikten över staden.

SYMBOLIK OCH KUNSKAP

Byggnadens allra heligaste plats - absiden med altaret - lämnas orörd. Här placeras istället stolar för intima gudstjänster. För att skärma av gudstjänsterna från saluhallens liv sätts en glasskiva upp likt de ortodoxa kyrkornas ikonostas. En ikonostas är en vägg som döljer altaret och prästens förberedelse inför nattvarden, väggen väcker nyfikenhet inför det allra heligaste. En ikonostas i glas kan på samma sätts tänkas skärma av från kyrkans liv men ändå bjuda in och väcka nyfikenhet till gudstjänsterna som hålls innanför glaset.

För att sprida kunskapen om vad Svenska kyrkan gör och betydelsen av diakoni föreslås att ena salustånd et är ett soppkök med mat som alla har råd med. För att ytterligare kunna sprida kunskap föreslås framför absiden en scen för föreläsningar och uppträdanden. Framför denna blir ståbord där man kan stå, äta och lyssna på föreläsningen.

MATERIAL OCH BYGGNADENS LAGER

För att det ska vara lätt att se de olika lagerna i byggnaden byggs salustånden i moderna material och moderna former på tillägget. Huvudmaterialen är plåt lackad i samma färg som väggarna. Ena salustånd et samt upptäckstrappan utförs i cor-ten-stål som förstärker och harmonierar med fresken av Albert Eldh. På så sätt kopplar färgerna till kyrkans atmosfär och material och form till en nutida känsla. Vissa räcken och detaljer skapas i glas. Infästningarna för glaset blir tydligt nutida.

För att ytterligare förstärka idén med olika lager men även göra ståborden framför scenen där takhöjden är väldigt hög lite intimare föreslås här en installation. Installationen består av de olika lampor som funnits i kyrkan genom tiderna. Tre lager blir då tydliga: Det första lagret, stora runda jugendljuskronor i oxiderad koppar med fornnordisk inspiration, det andra lagret: de klassiska gyllene ljuskronorna som finns idag och starkt förknippas med kyrkan samt ett nytt lager, dagens, med en nyvald ljuskrona som förstärker dagens lite mer industriella känsla och material.

GESTALTNINGSPROCESSEN

Gestaltningsförslaget kommer ur de konceptord jag beskrivit ovan. Dessa konceptord har växt fram under en undersökande process med flera olika förslag. Här finns en kort presentation av dessa.

PROCESSEN

En designprocess är sällan en rak sådan. Flera olika förslag har utvecklats efter vägen och här har jag valt att visa tre av förslagen för att belysa hur den slutgiltiga idén utvecklats.

Den tidiga processen har till stor del handlat om att renodla konceptet och hitta en struktur för det stora kyrkorummet. När struktur och koncept ramlat på plats utvecklades kyrkan övriga, som läktare och personalytor, inom detta koncept tills en färdig helhet med alla ytor utnyttjade.

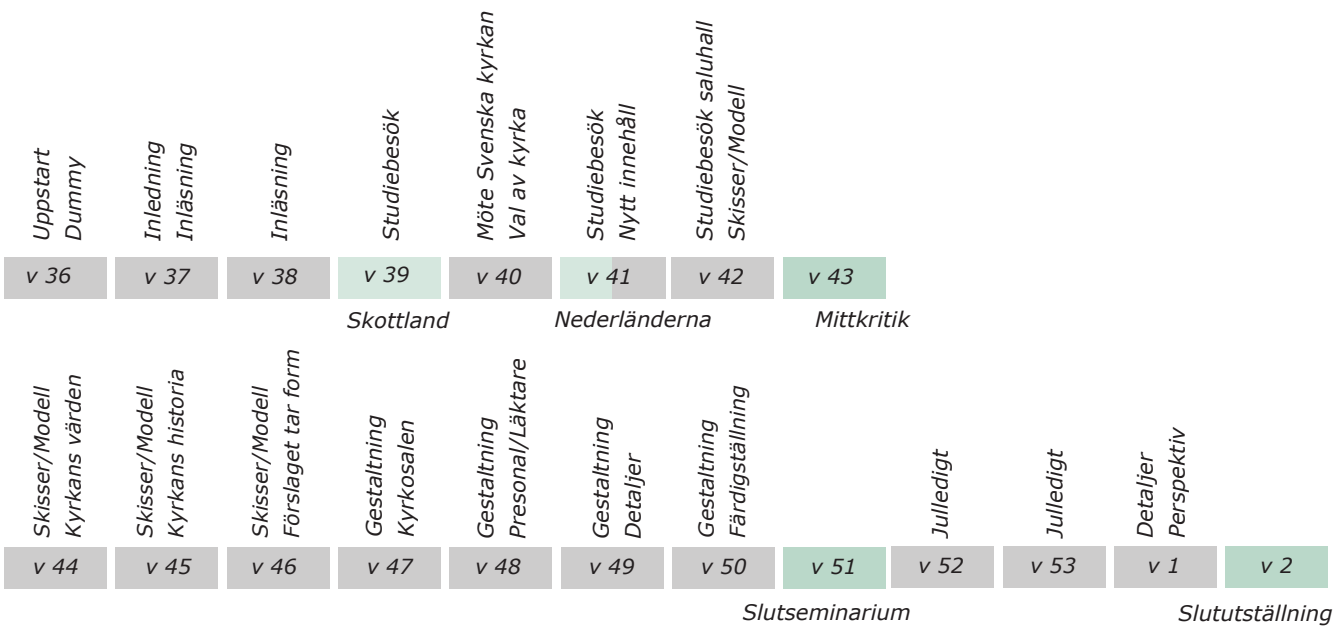

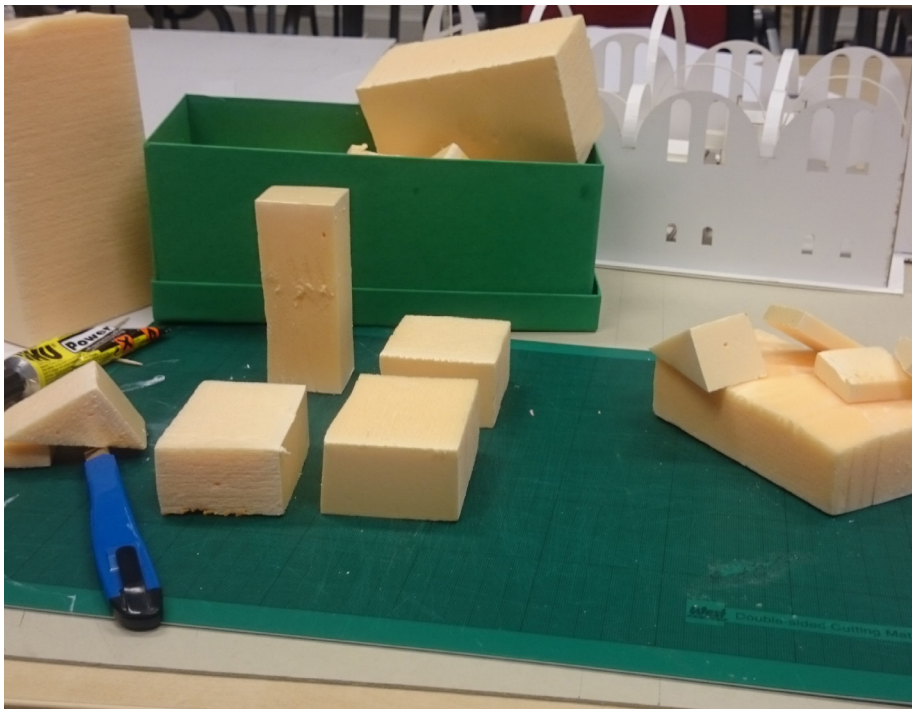

Figur 44
Modellbyggande.

Figur 45
Modellen med tak för ljusstudie.

Figur 46
Bild från mittkritik.

FÖRSLAG 1 - MITTKRITIK

Många konceptord fanns tidigt i processen. De tidiga förslagen liknar det slutgiltig. En skillnad var att platsen för gudstjänstlokal skulle skapas på nytt någonstans inom volymen och att koret istället skulle bli en scen.

I detta förslag handlade det för att förenkla och renodla om att bygga enbart en struktur av lite större mått och att de andra saluståndden endast skulle vara diskar med skärmtak. Storleken på volymen skapades utifrån tidiga skisser på hur ett gudstjänstrumt kunde skapas på ett fint sätt. Rummet placerades längst upp i strukturen för att skapa en lugn plats där ingen råkade röra sig förbi och störa. På detta vis kunde även koret fortfarande agera bakgrund till gudstjänsterna fast från håll. På våningen under fanns matplatser och under detta salustånd.

Tanken var att större gudstjänster kunde hållas från scenen men också lunchföreläsningar om andra saker, medan den separata gudstjänstlokalen användes för lugnare gudstjänster och eftertanke.

Figur 47, 48
Bilder från skissmodell.

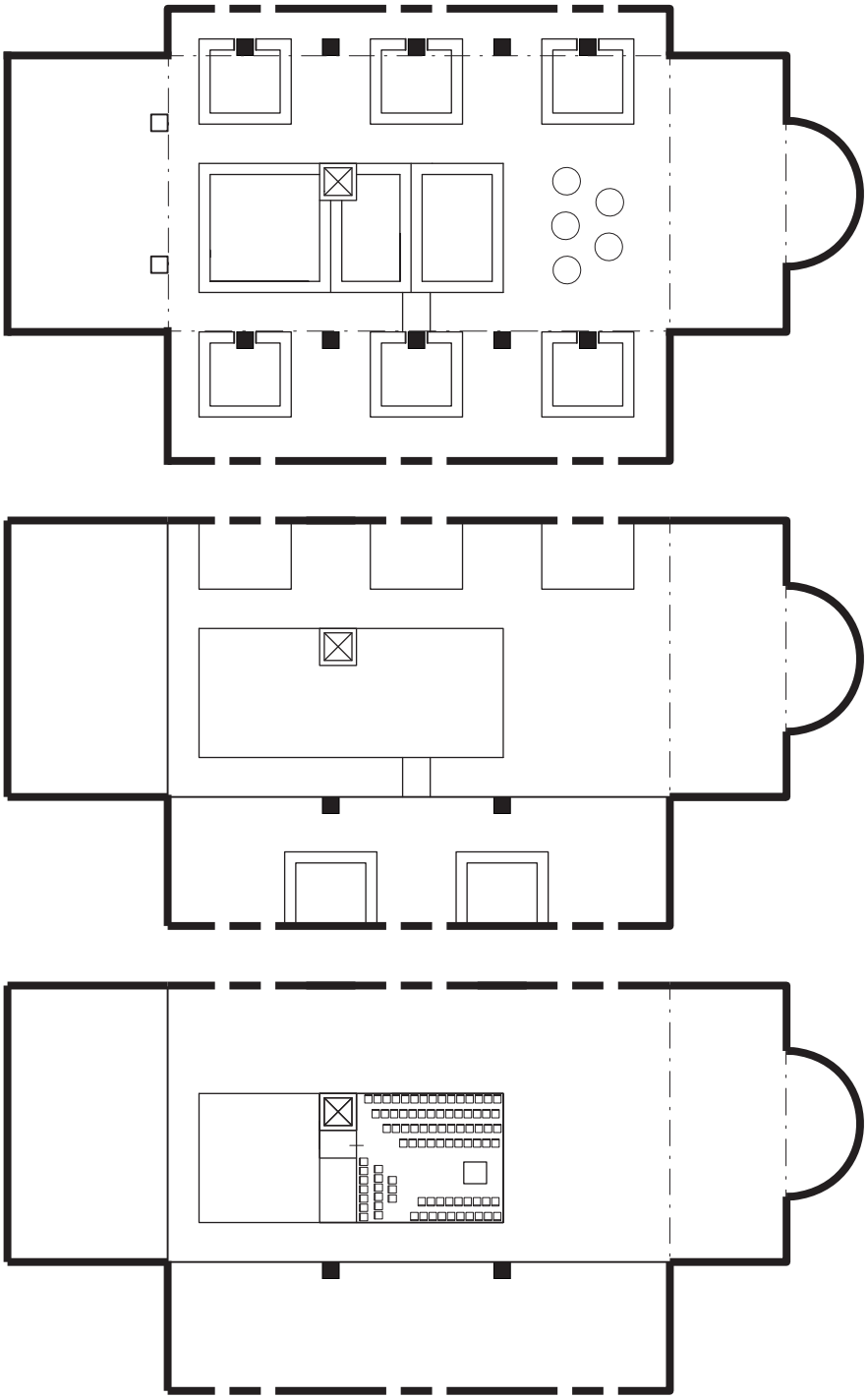

Figur 49
Plan 1, 2 och 3
av förslag 1
1:500

FÖRSLAG 2

Efter mittkritiken och ett ytterligare besök i Vasakyrkan blev ljus och helst hur det faller in i det norra sidskeppet en viktigare aspekt i arbetet. I förslaget för mittkritiken tog den djupa och höga strukturen i det läget upp alldeles för mycket av det infallande ljuset. Tanken blev då att istället bygga en högre struktur mellan fönsterna som slutade i en fristående, utkragande struktur med gudstjänstrummet. Här har den enda strukturen från förslag 1 utvecklats till flera som hänger samman med spänger.

Volymerna är skapade för att tillåta ljuset att falla in på ett annat sätt samt att skapa dynamik runt den ocentrerade mittgången med olika höjder. Strukturens storlek är fortfarande till stor del skapad efter gudstjänstrummets nya form och upplevs lite klumpig och otymplig.

I de tidiga förslagen är det ett stor bekymmer att hitta plats för en välfungerande trappa som kan ta besökaren till alla tre våningar på ett bra sätt. Här är det löst med en spiraltrappa, en rätt tråkig kompromiss.

Figur 50, 51
Bilder från skissmodell.

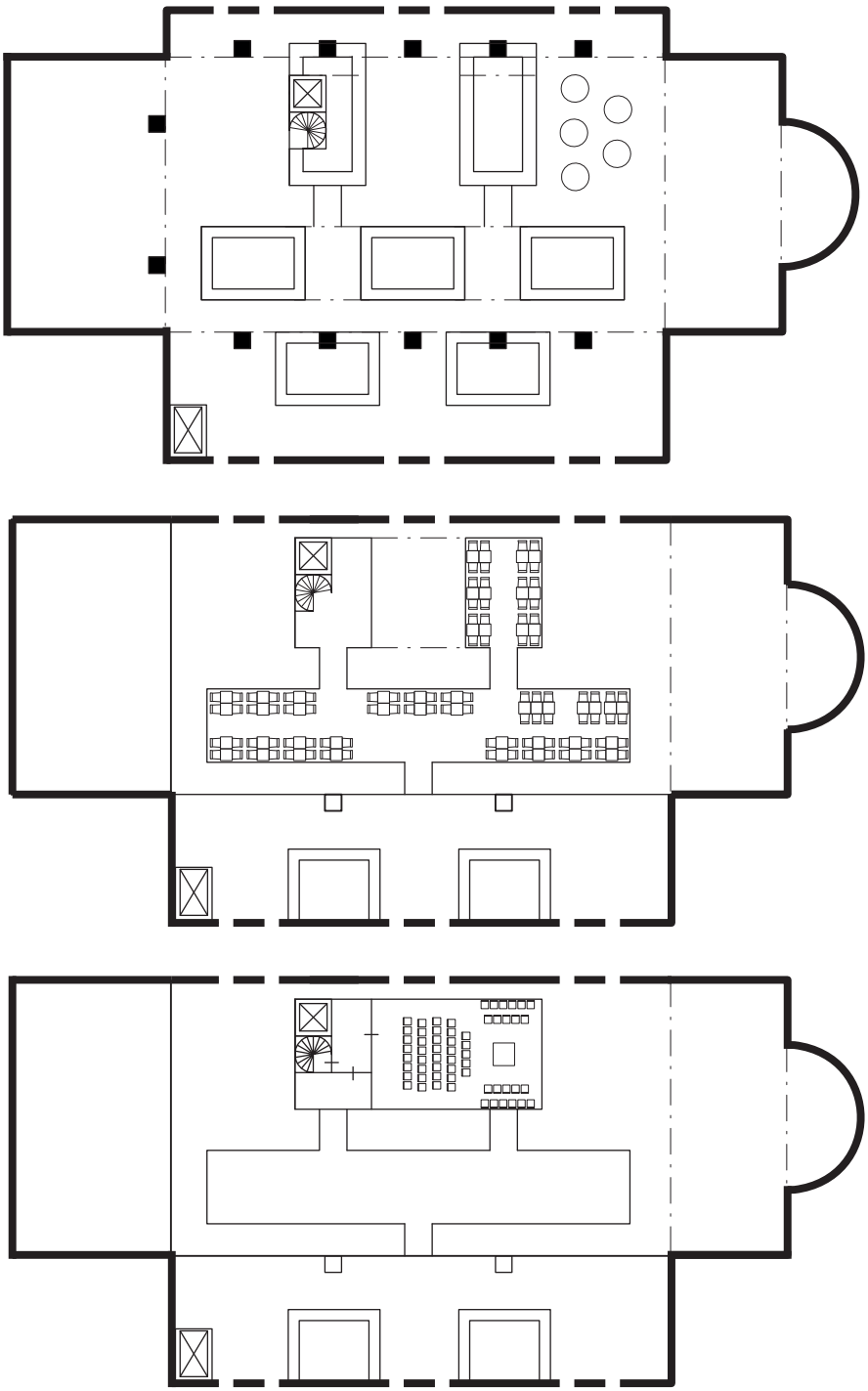

Figur 52
Plan 1, 2 och 3
av förslag 2
1:500

FÖRSLAG 3

En insikt om koret och dess vikt som symbol för kyrkan förändrar mycket inför förslag tre. Tanken om att ha en scen inom absiden förkastas och istället blir detta gudstjänstrummet. En scen byggs upp framför koret. Ytorna är i princip samma men kastas alltså om. Även här är flera strukturer kopplade med spänger, när denna stryktur inte längre behöver hålla ett gudstjänstrum blir den diskretare och mer välproportionerlig.

För att belysa koret som kyrkan viktigaste punkt centreras mittgången nu åter till det utseendet när bänkarna fanns. En enda mittgång ger också ett tydligare rörelsemönster. Dynamik skapas fortfarande med olika höjder längst mittgången och även en lösare förhållning till pelarna.

Trapp-problemet som hela tiden verkat olösligt skapar istället en tillgång. Trappan placeras utanför strukturen längst det norra sidskeppet och blir en spännande vandring.

Figur 53, 54
Bilder från skissmodell.

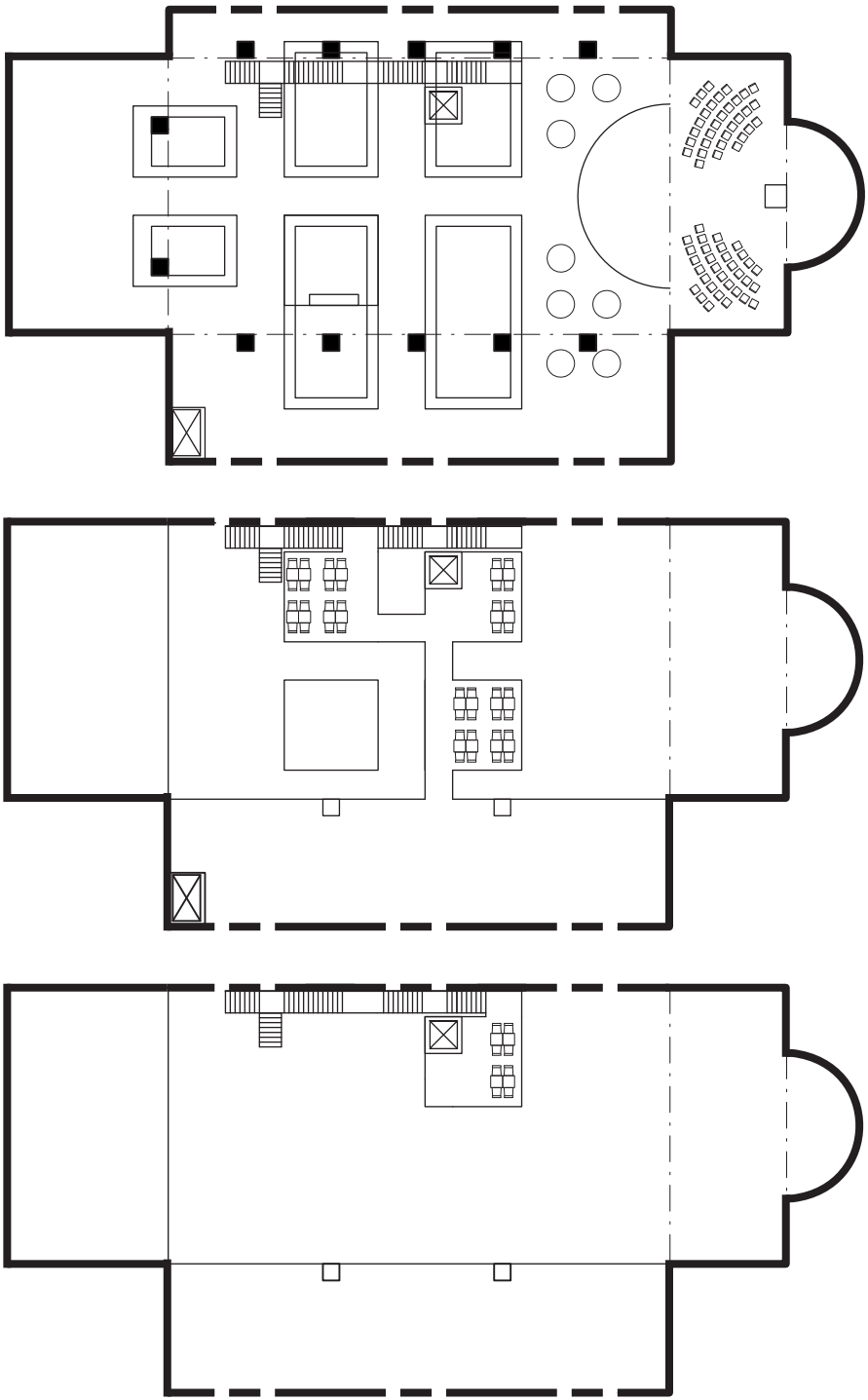

Figur 55
Plan 1, 2 och 3
av förslag 3
1:500

GESTALTNING

I detta avsnitt finns själva designförslaget med illustreringar samt planer, fasader och sektioner.

SITUATIONSPLAN

Detta projekt handlar om att skapa plats för att människor ska mötas och en saluhallar handlar om omsättningen av varor. Besökare måste alltså förstå vad som finns på insidan och lockas in. Kyrkans gårdsplan är stor men några få grepp föreslås för stärka saluhallens utsida.

För att annonsera att detta är en saluhall föreslås enkla, stiliserade gindstolpar med texten saluhall på vid varje entépunkt. Gården blir på så sätt som ett förrum till saluhallen. Liknande pelare föreslås även längst upp på trappan framför huvudentrén. Dessa grindstolpar föreslås i samma material som används på insidan, corten-stål med texten i den vita nyans som finns på interiören.

För att ytterligare symbolisera saluhall och göra gårdsplanen till en del av saluhallen föreslås att marknaden kan "växa ut" någon helg i månaden. På framsidan föreslås plats för salustånd som tydligt symboliserar att någonting nytt och spännande händer här.

På den stora gräsytan framför saluhallen föreslås en uteservering på sommaren. Denna läggs i gräset för att ge en lite större känsla av naturen och den gröna som ändå är en stor del av platsens känsla.

Figur 56
Entrédetalj

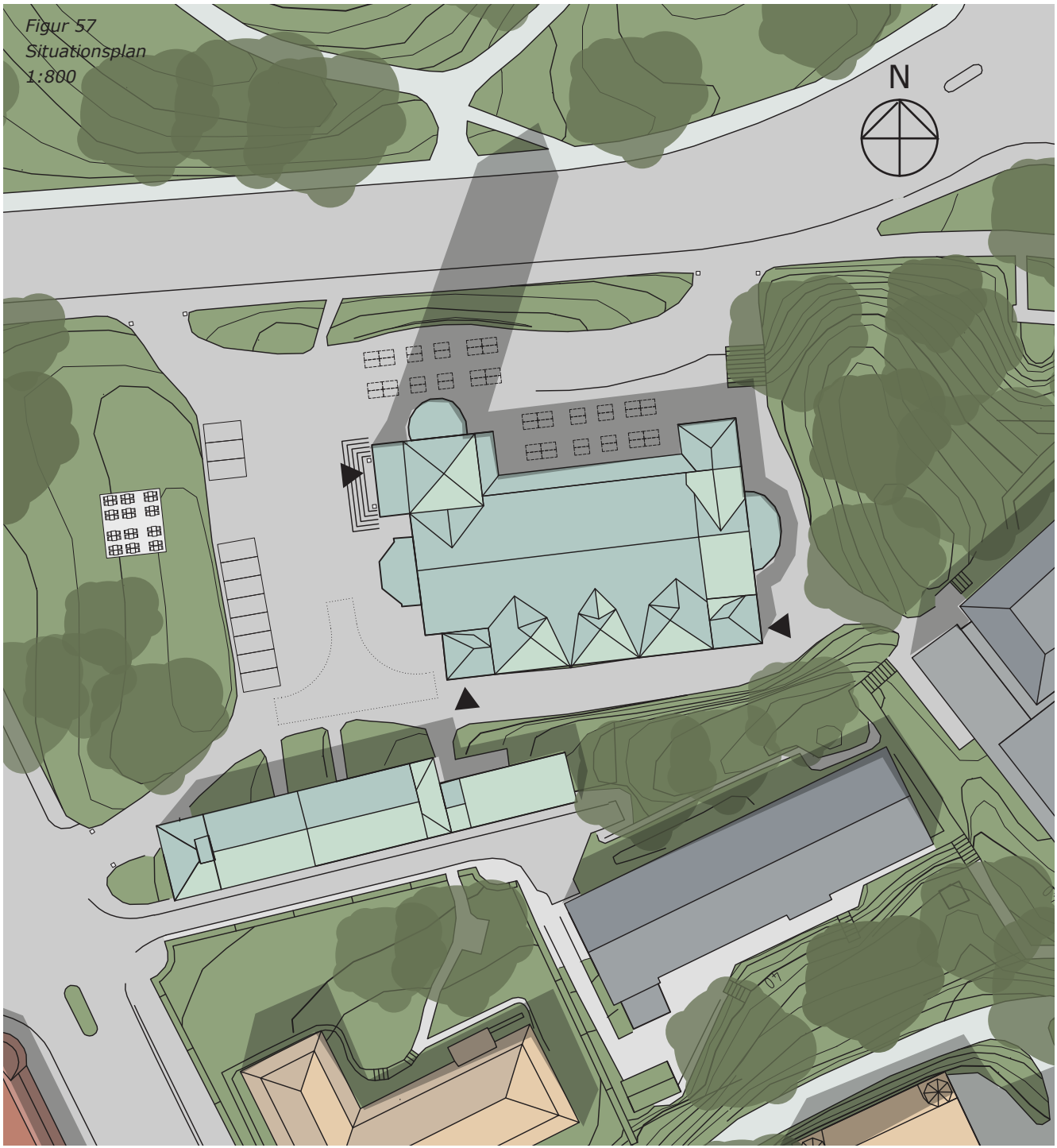

Figur 57
Situationsplan
1:800

FASAD

Någonting alla besökta transformerade kyrkor haft gemensamt är att utsidan i princip inte förändrats av transformationen. Befolkningen ser, rör och passerar utsidan, gör den till en del av sin egen stadsbild. På något sätt verkar en byggnads utsida alltså stå för en stor del av det kulturella värdet i just kyrkobyggnader. Den berör helt enkelt fler människor. Som konstaterat tidigare har dessutom Vasakyrkans fasad sett ut i princip som den gör idag sen den byggdes.

Dessa två viktiga poänger leder till att fasaden ses som ett väderskyddande skal, inte främst en yta att transformera. Någonting måste dock adderas för att signalera saluhall och attrahera människor.

På insidan används en del glas för att avskärma olika ytor från varandra. Glasskärmar med screentryck om vad som finns på insidan föreslås därför användas på fasaden. Trycket föreslås innehålla texten Saluhall, kanske bilder på mat och detaljer om fairtrade. Detta kan infästas på ett lätt sätt och alltså tas bort om behov finns. Glasskivorna och dess tryck kan även relativt enkelt bytas ut om behoven förändras.

Ett kyrktorn används för att signalera på lång väg att det här finns en kyrka. Vasakyrkans torn syns från stora delar av staden. Även här fästs alltså en glasskärm för att signalera till hela staden att det finns en saluhall.

Figur 58
Skiss på möjligt glastryck.

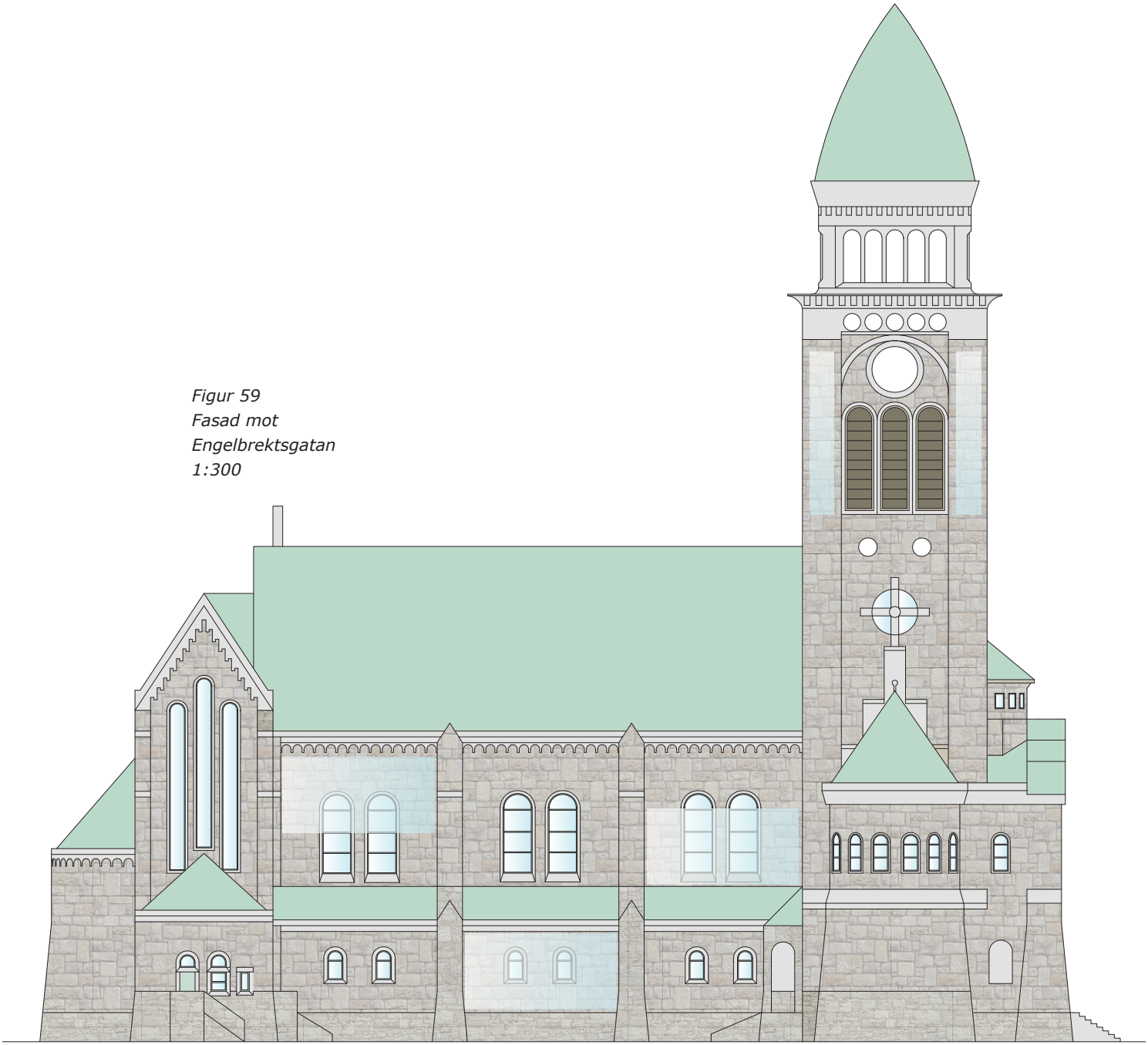

Figur 59
Fasad mot
Engelbrektsgatan
1:300

PLAN 1

Koncepten för planen har redan tydliggjort de flesta dragen. De tre befintliga entrépunkterna behålls, den sydöstra är tillgänglighetsanpassad. Dessa entréer som avses för besökare är markerade med grått i planen. De toaletter som redan finns i kyrkan föreslås även de behållas. Den ena är placerade vid huvudentrén och är tillgängliganpassad. Den andra är placerad vid den sydöstra entrén.

På planen ses alltså våningen där man handlar, myllrar och minglar. Här finns de sex salustånden med sju olika föreslagna funktioner, dessa kan varieras beroende på det behov som finns. Ståbord för snabb mat står framför en scen som byggs upp framför absiden. Till denna finns två ramper så att alla kan ta sig upp på scenen och till gudstjänstrummet.

Detta plan handlar nämligen också om tillbedjan. Som diskuterat förut finns marknad och yta för gudstjänst sida vid sidan I den östra absiden finns gudstjänstrum, denna skärmas som nämnt av med en ”ikonostas” i glas. Detta för att visa upp gudstjänsten men ändå ge bra ljudvärden för att skapa ett tyst mikroklimat. I den västra absiden finns ljusbäraren och plats för att tända ett ljus och eftertanke, även denna får ett glas som sätts i kryssvalvets sträckning, även här kan man hålla små gudstjänster med altare och stolar.

Sakristian behålls för förberedelse inför gudstjänst. Här finns även en toalett och en liten viloplats för saluhallens anställda. Denna har en direktingång, ingång för personal visas på planen med en grå pil. Ingången till det lilla personalrummet är avstängd. Övriga personalutrymmen finns i församlingshemmet och diskuteras senare, på sidan 118. . En öppning för inlastning skapas i sydväst. Här finns en hiss till en källare där det finns förråd, extra kylrum samt grovdiskrum för större köksutrustning samt serveringsmaterial. Detta presenteras på sidan 120.

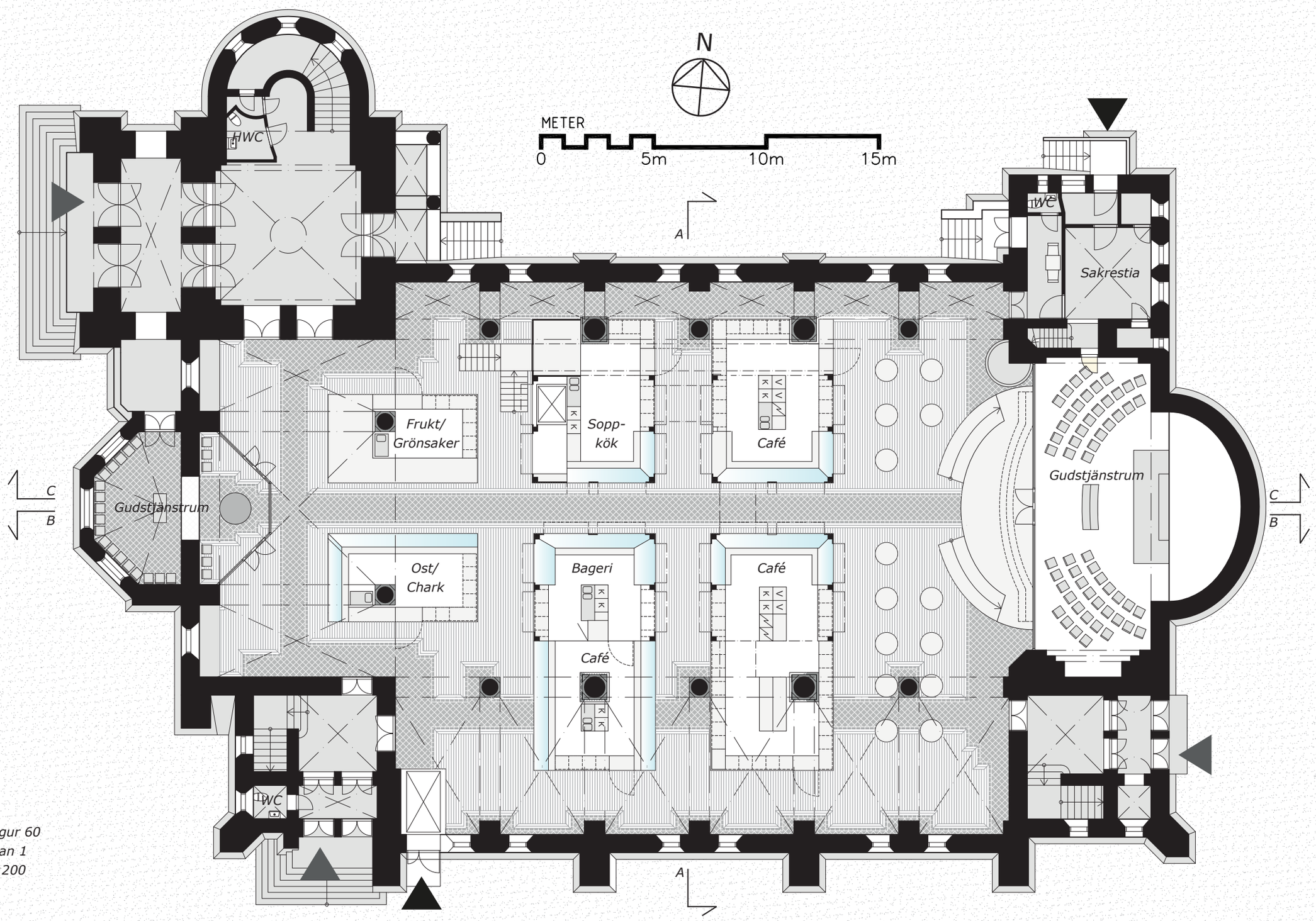

Figur 60
Plan 1
1:200

PLAN 2 OCH 3

Alla de vanliga trapporna kan fortfarande användas för att ta sig upp på våning två. Förutom "äventyrstrappan" finns i ena salustånde en lyftplatta för att göra hela våning två tillgänglig som nämnts tidigare. Läktaren som får två nya nivåer kopplas samman med de övriga våningarna och i princip hela våning två inklusive orgelläktaren blir på det sättet tillgänglig. På planen syns alla matplatser och även de spänger som kopplar samman de olika övervåningarna.

I körrummet bildas ett litet bibliotek med sittplatser för avkoppling på ett annat sätt än tillbedjan. Här kan man sitta och plugga eller läsa dagstidningar, magasin eller litteratur som passar saluhallens tema.

En liten våning tre uppstår där äventyrstrappan avlutas. Här sitter man i höjd med fönstret och kan alltså se ut. Kyrkans volym upplevas på ett nytt sätt och det är möjligt att komma nära valven och se till exempel orgeln och rosettfönstret, men även myllret och scenen nedanför på ett nytt sätt. Principen att det blir lugnare ju längre upp i strukturen man kommer symboliseras med mer avslappnade fåtöljer på de våningar som höjer sig över de vanliga.

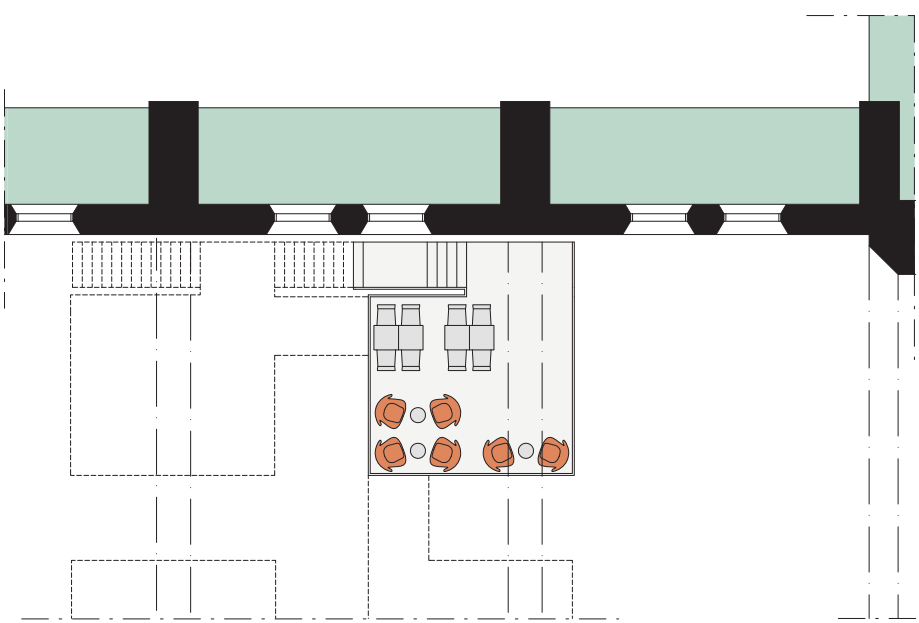

Figur 61
Plan 3
1:200

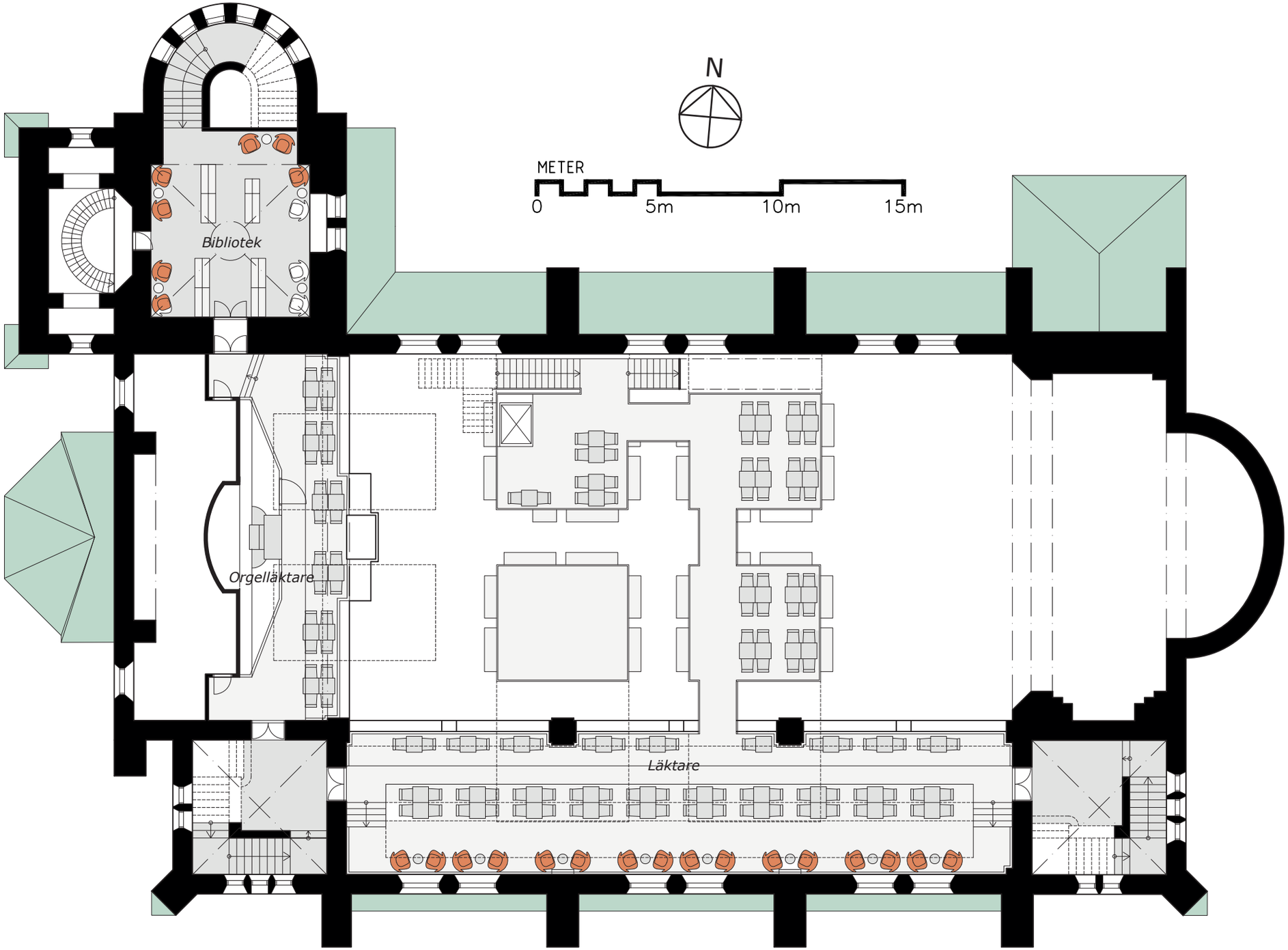

Figur 62
Plan 2
1:200

Figur 63
Perspektiv från mittgången

SEKTION A-A

I synd-nordliga sektion A-A kan vi se hur de nya våningarna förhåller sig till varandra och till kyrkans detaljer. Saluståndens våning två hamnar i höjd med läktarens "dörrnivå". Tredje våningen hamnar i höjd med kyrkans stora fönster.

Figur 64
Sektion A-A
1:200

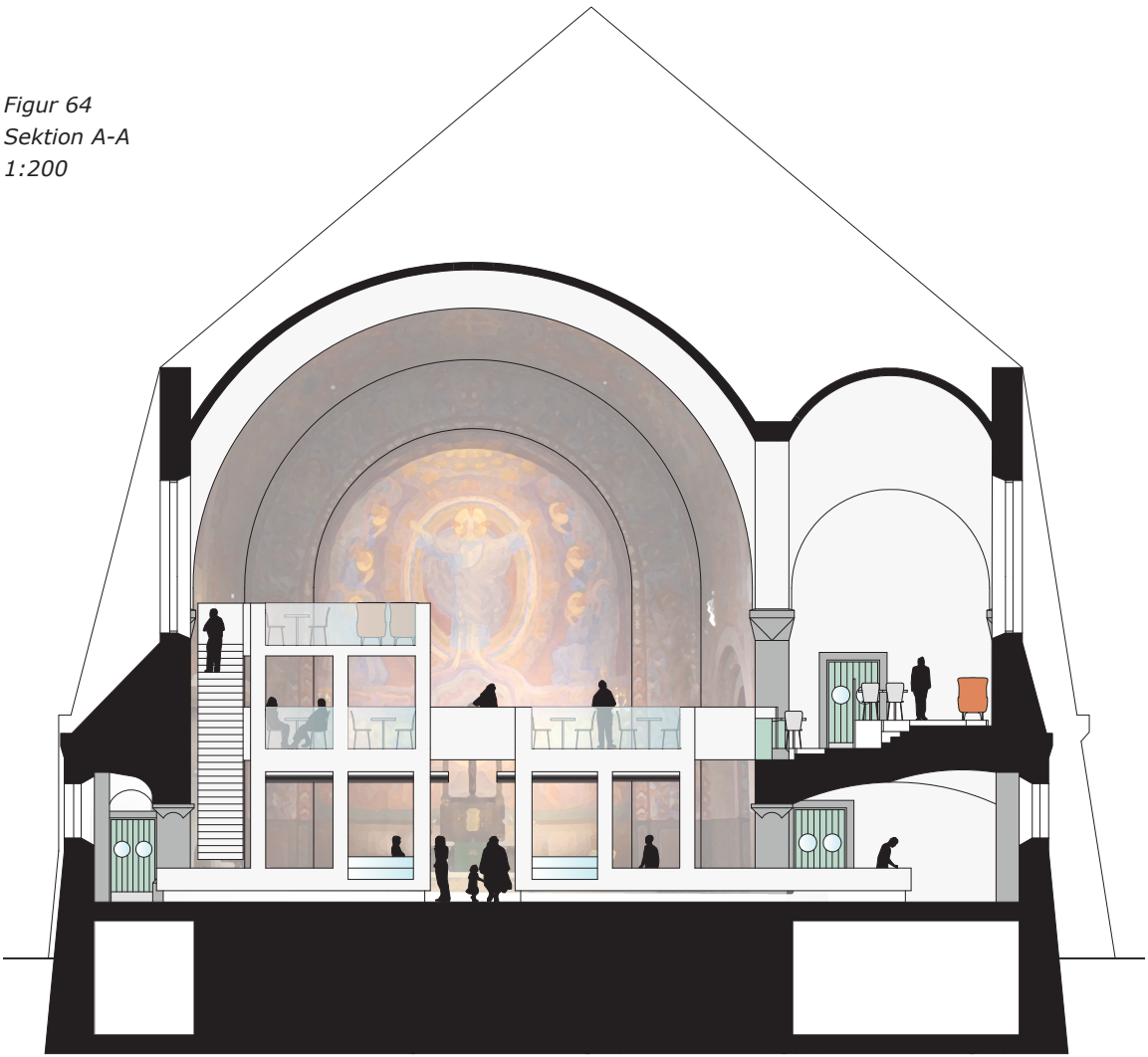

SEKTION B-B OCH C-C

De öst-västliga sektionerna visar saluståndens förhållande till varandra och kyrkan. Här syns också de olika höjderna som diskuterats i avsnittet om sektion A-A i förhållande till orgelläktaren.

I sektion C-C kan vi skymta den äventyrstrappa som tidigare nämnts och hur den går upp vid det norra sidskeppet. Denna finns mer information om den på nästa sida. Här ser också vi tydligt de olika materialvalen sida vid sida. Över ståborden finns de ntidigare nämna installationen med kyrkans olika lampor.

Figur 65
Sektion B-B
1:300

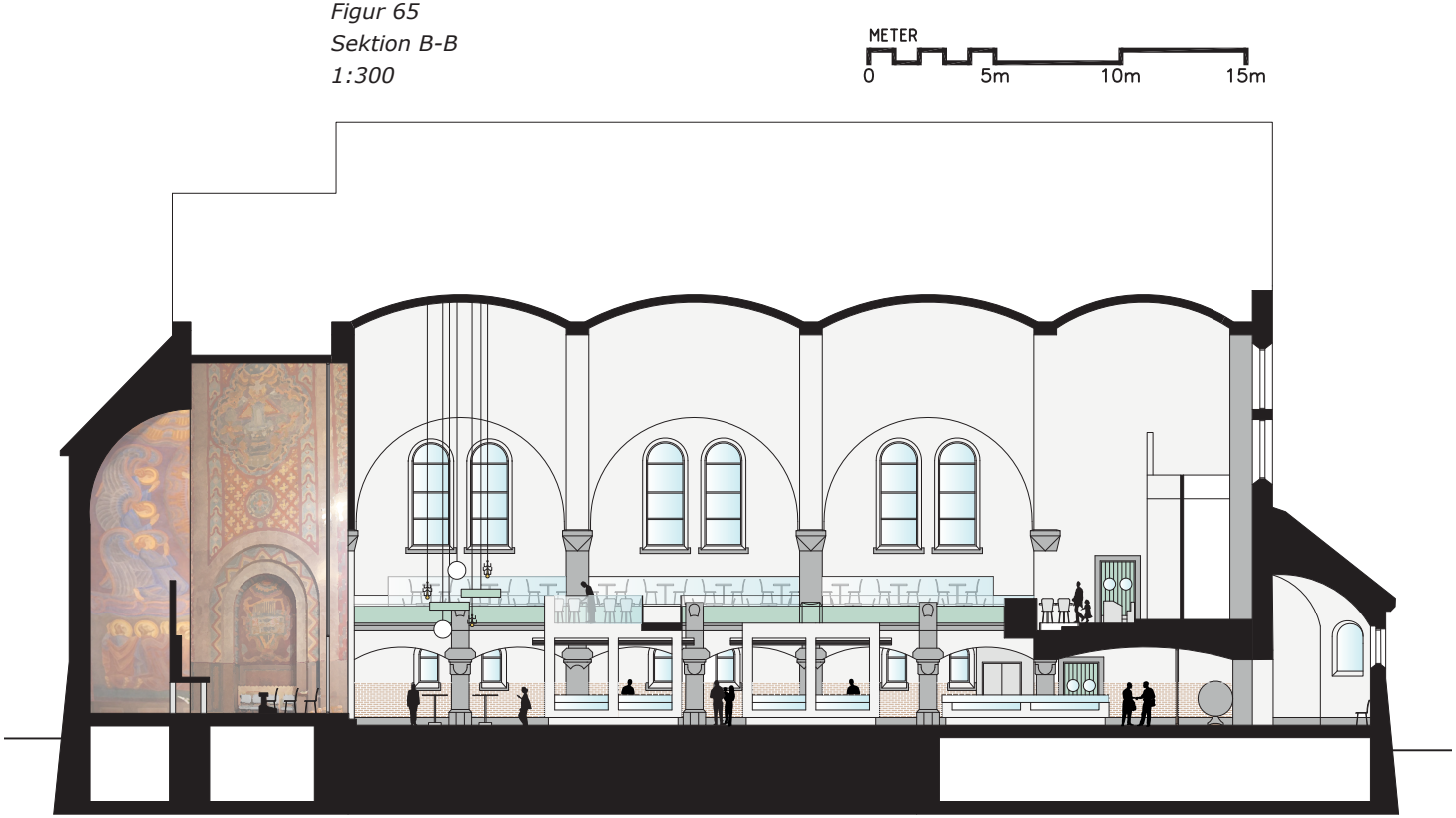

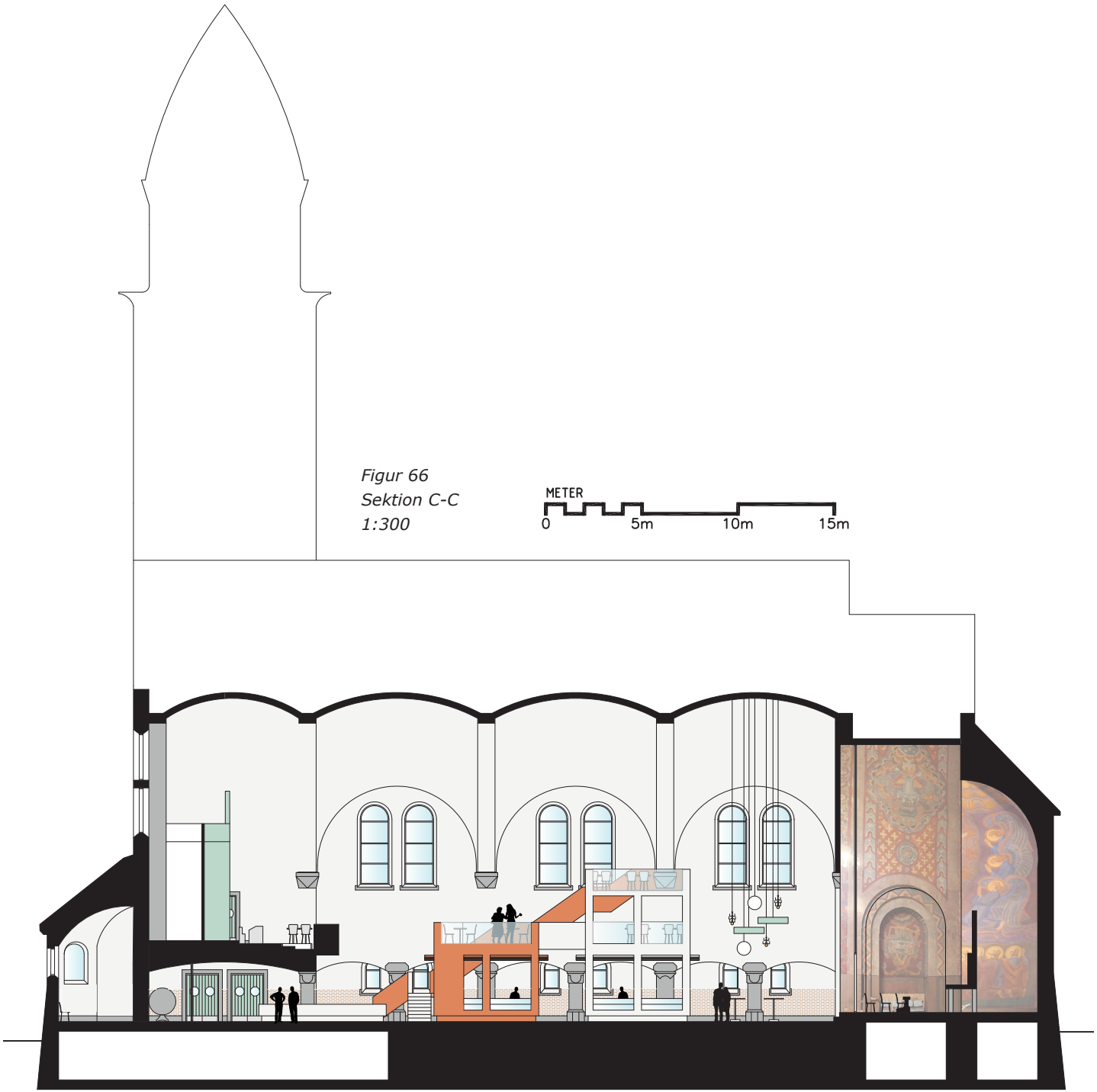

Figur 66
Sektion C-C
1:300

UPPTÄCKTSTRAPPAN

För att uppmuntra utforskande av den gamla byggnaden och ge besökarna en chans att komma nära kyrkorummet på ett nytt sätt skapas vid norra sidoskeppet en trappa längst pelare och väggen. Trappan föreslås utvändigt i cor-ten-stål, invändigt i vitlackat stål samt glasräcke mot väggen för att skydda personer som går här från att trilla ner samt väggen mot mat och smutsiga fingrar.

Trappan har två påstigningsplatser, en från väster samt en från söder. På vägen upp passerar man först en pelare och man ges chans att beundra de mer än hundra år gamla granitarbetet som utförts för hand. Första vilplanet är i höjd med sidoskeppets lägre fönster. Vidare uppåt passeras en lång putsad väggyta och vilplan två som leder till andra våningen. Det tredje vilplanet som är rakt framför de norra, höga fönsterna. Här kan man kika ut på ett nytt sätt och se omgivningen ovanifrån. Längst upp kan man studera pelarhuvudena som graciöst håller i takets samt väggens båge innan man kliver in på plan tre.

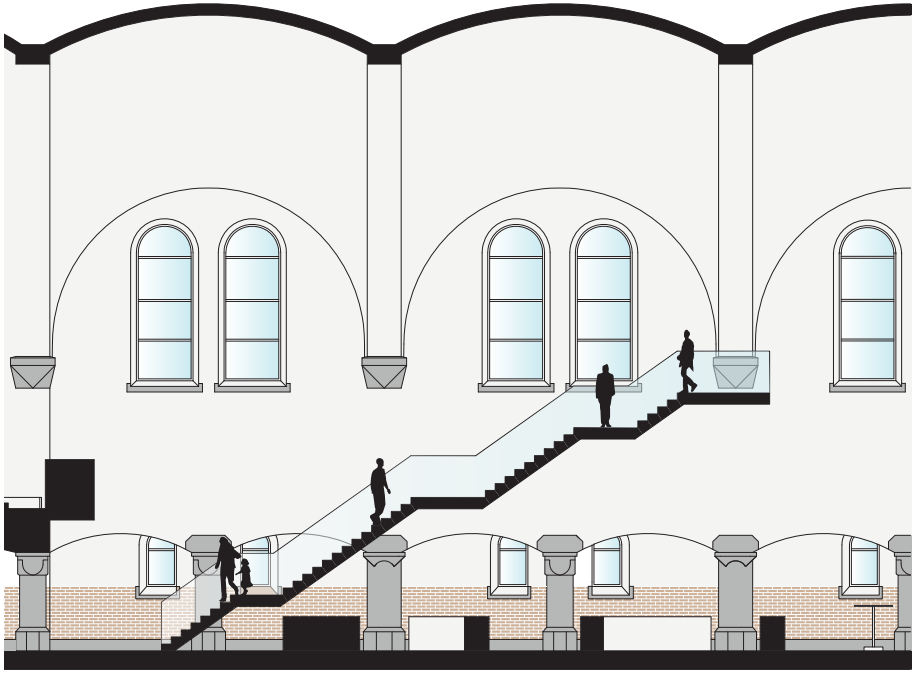

Figur 67
Upptäckstrappan i sektion
1:200

Figur 68
Perspektiv från botten av trappan.

MATERIAL

För att man tydligt ska kunna utläsa de olika tidslagren är det viktigt att särskilja de nya delarna från de äldre delarna. Detta göra i detta förslag genom nya former och nya material. De befintliga materialen är rent visuellt till största delen puts och naturmaterial som granit, kalksten och tegel. För att bryta av mot detta föreslås ett mer industriellt material - stål.

Stål kan göra smäckra konstruktioner med stor öppenhet som gör kyrkorummet genomsiktligt trots de nya strukturerna samtidigt som det känns tydligare nutida än till exempel puts.

För att behålla kyrkorummets känsla som till stora delar kommer av den ljusa färgen föreslås som tidigare nämnt att form och material avviker men att kyrkorummets atmosfär fångas upp i färgvalet. Precis som kyrkan är mest vit, gör de flesta salustånden vita. Precis som kyrkans färgklick – kormålningen - görs ett salustånd, det med soppkök och hiss samt

Figur 69
Äldre vitkalkad puts möter nyare vitlackat stål.

Figur 70
Äldre målad puts möter nyare corten.

Figur 71
Exempel på moderna infästningar i glas.

upptäcktstrappan - till en färgklick. Denna färgklick föreslås bestå av corten, en speciell typ av stål med ett jämnt oxidskikt som ger rostigt utseende. Detta är ett väldigt populärt material som harmonierar färgmässigt med Albert Edlhs fresk.

Cor-ten har en yta som lite liknar en krittavla och att dra fingrarna mot en liknande yta kan känns obehagligt för vissa. Då besökare rör sig mycket i trappan föreslås dess insida vara i vitlackad vanligt stål. Samt att detta växer upp och över kanten så att man slipper dra handen utmed cortenets yta. En handledare på insidan i bra höjd ger stöd.

Glas används i allmänhet mycket i transformationen och även denna föreslås tydligt nutida. Där glas används för att skärma av de olika absiderna föreslås att de fästs in med rejäla, tydligt nutida infästningar. På ena sidan i både spänger och trappa används glas som räcke med en enkel infästning rakt i stålet. Se inspirationsbilder till vänster, figur 69.

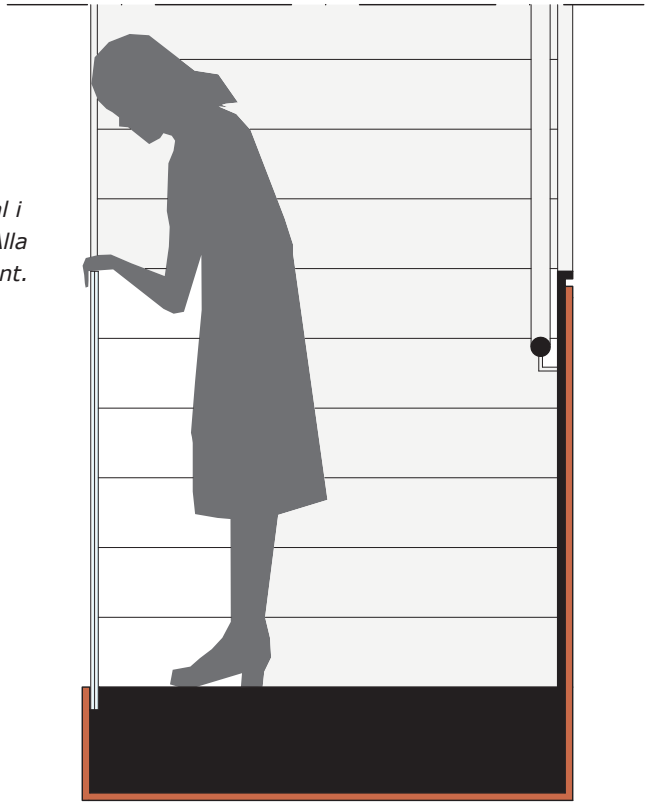

Figur 72
Detalj över material i upptäckstrappan. Alla spänger löses likdant. 1:20

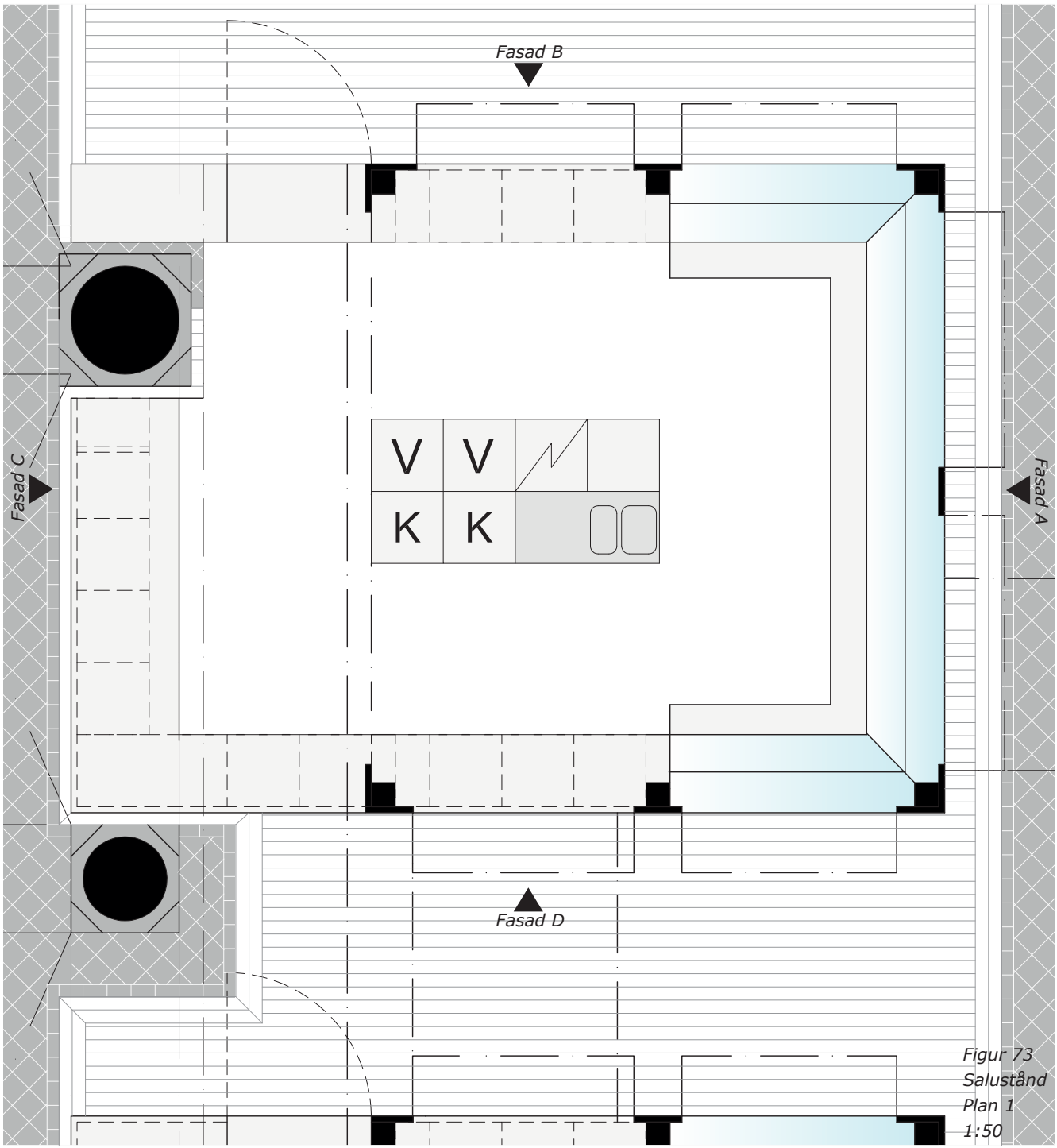

Figur 73
Salustånd
Plan 1
1:50

SALUSTÅNDEN

Här visas salustånden i lite större skala. Det valda salustånd är det nordöstra som är det mest avancerade med spänger från våning två till de andra salustånden samt har tre våningar.

Som påpekat tidigare är salustånden fristående öar som nästa för tankarna till en möbel. Samtliga salustånd involverar en befintlig pelare, för att tydligare visa byggnadens olika lager, gammalt och nytt sida vid sida. Diskarna byggs runt pelarna med 10 cm avstånd för att inte påverka de befintliga. Denna regel gäller också salustånden extra stålgolv som finns för att skydda det underliggande golvet. Salustånd anpassar sig efter den skilda takhöjden i sidoskepp och mittskepp. I de lägre mittskeppen är strukturen bara en disk, i mittskeppet fortsätter den uppåt mot valven.

Den mesta förvaring i salustånd finns i hurtsar och skåp längst kanterna, under disken, men i mitten finns en köksö med den grövre utrustningen. Här finns i detta exempel två kylskåp, två värmeskåp, och en stekplatta med ventilation. Samtliga salustånd har vatten indraget med två hoar. Här föreslås enklare matlagning. Förslagsvis kan mer eller mindre färdig mat levereras på förmiddagen, varmhållas och säljas på lunchen. Vissa saker kan stekas på.

Figur 74
Salustånd - Plan 2
1:100

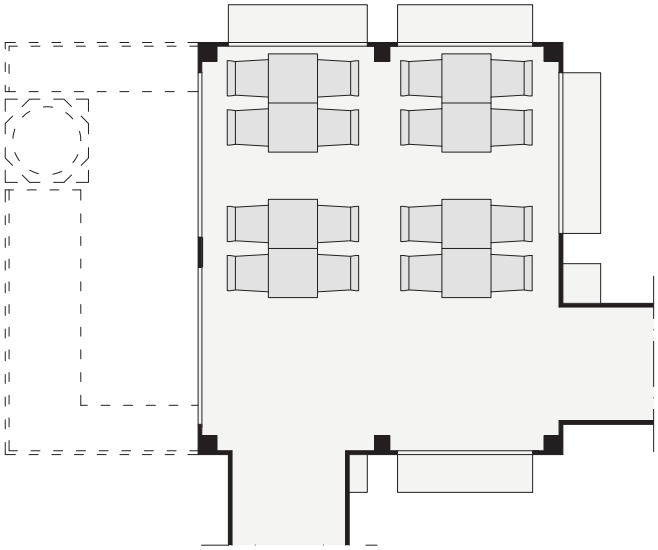

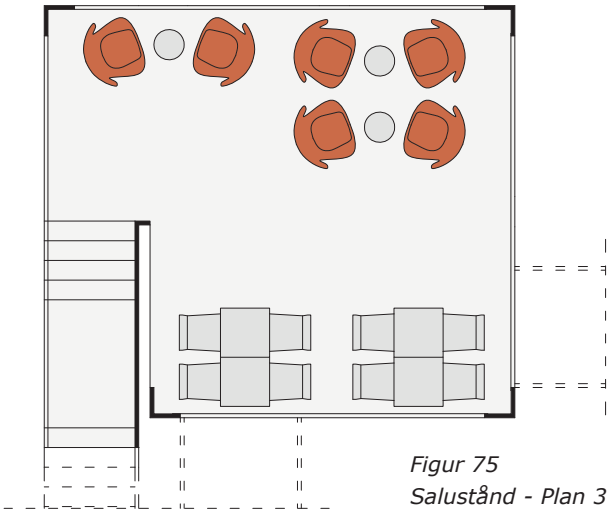

Figur 75
Salustånd - Plan 3
1:100

SALUSTÅNDENS DISKAR

I strukturens fasad finns öppningarna för försäljning. Dessa har olika storlek beroende på om det finns exponeringskylar eller bänkskiva bakom. Exponeringskylarna finns genomgående mot mittengången och diskar åt den sidan som vetter mot väggarna. Att allting hålls inom strukturen ger ett enhetligt utseende.

Exponeringskylarna skapar en lite större öppning i strukturen och i denna sticker kylskåpets glasruta fram. Exponeringsytan kan fyllas från insidan och härifrån kan de varor som kunderna pekar på plockas fram.

Bänkskivorna har hurtsar och skåp för förvaring under. Beroende på de behov som finns kan man även inreda dessa med svalar, kylar och värmeskåp. Förutom den tidigare nämnda köksön försöks förvaringen främst hållas till dessa ytor för att hålla hålla utseendet enkelt och rent.

Figur 76
Diskdetalj i genomskärning 1:20

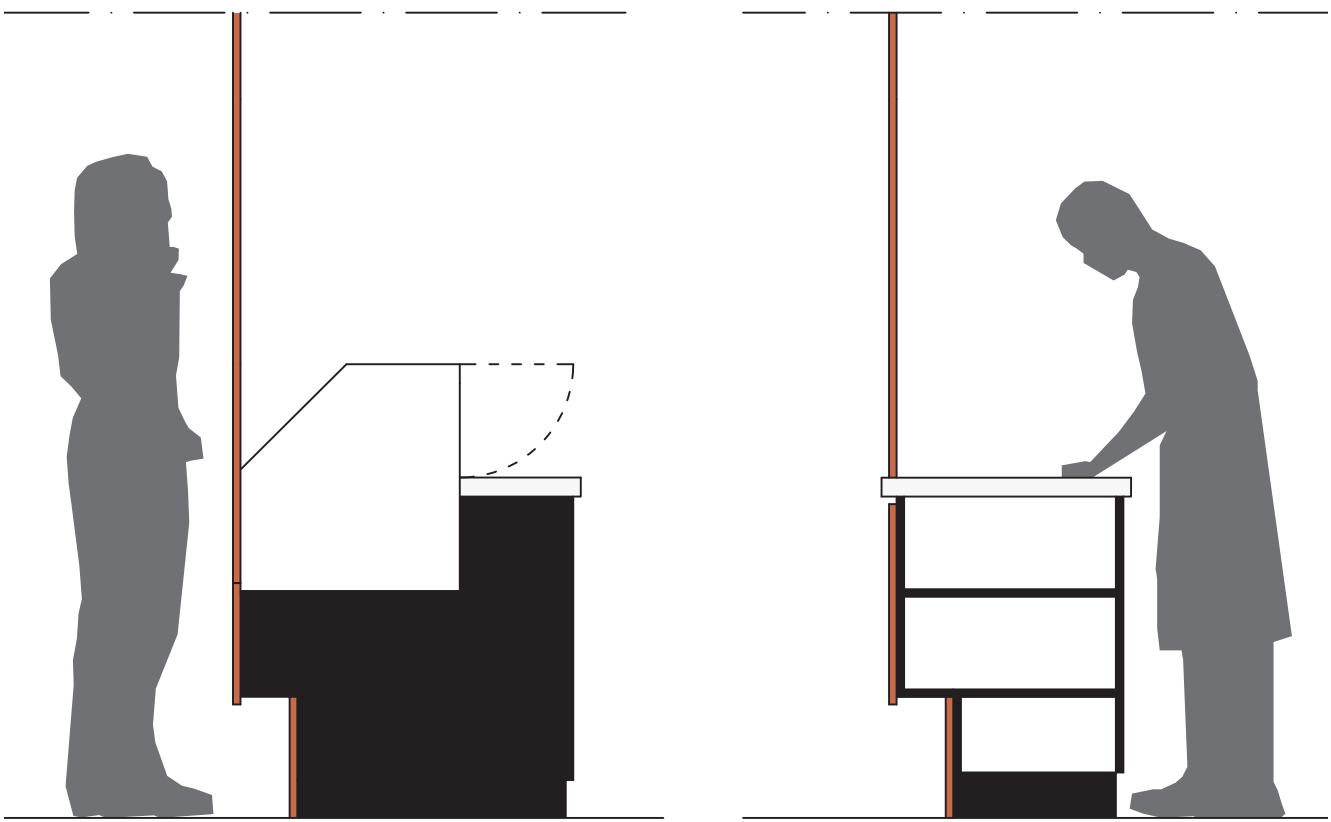

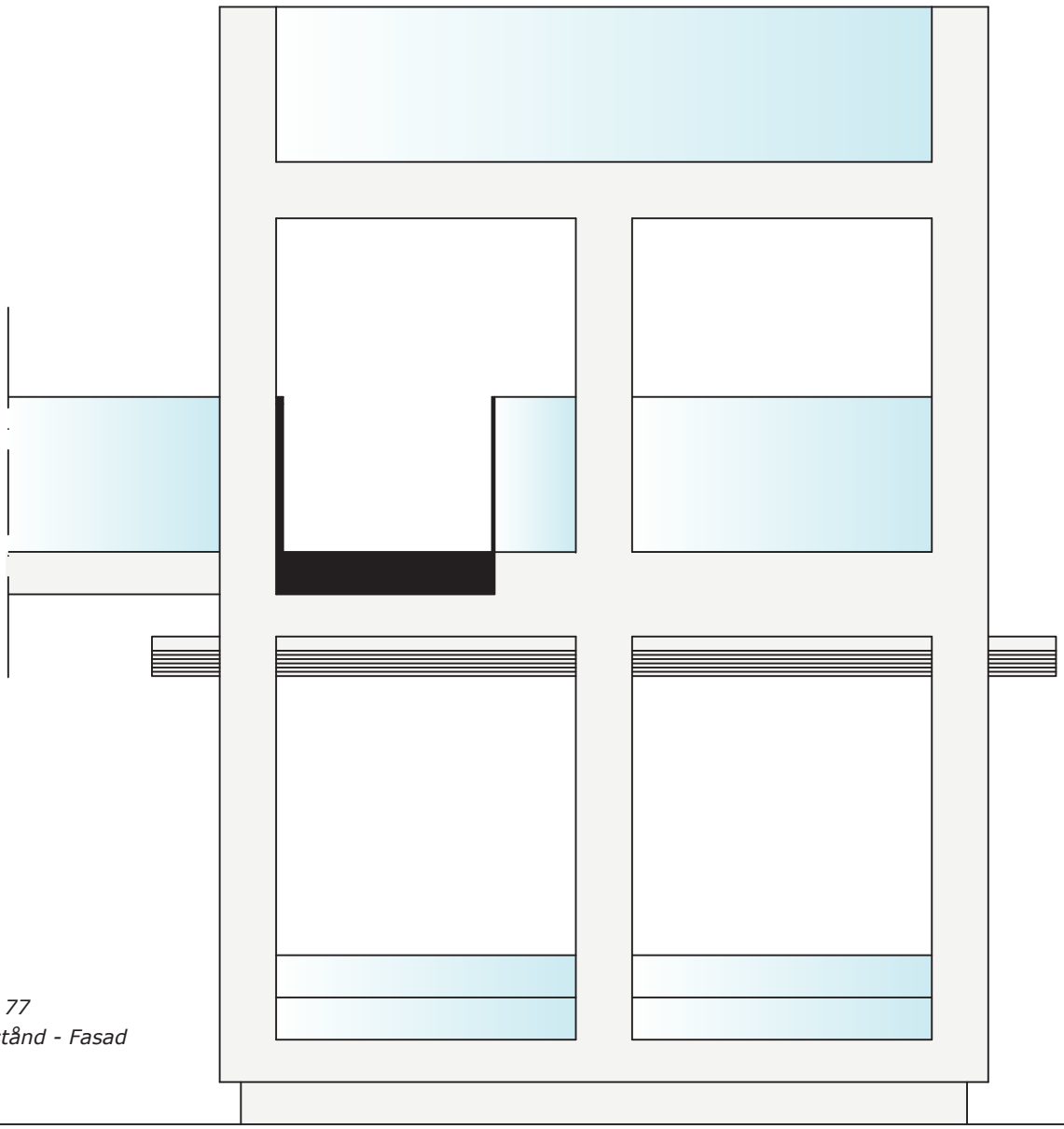

Figur 77
Salustånd - Fasad A
1:50

SALUSTÅNDENS FASADER

Salustånden är formade som stålboxar där öppningar skurits ut liksom försäljningsluckor. Formen bryter av mot kyrkans mjukare och påminner lite om en kiosk. Tanken är att de ska se nutida, flexibla och nästan flyttbara ut för att koppla till teorierna om byggnadens lager och reversibilitet. Över öppningarna finns ett jalusi som kan fällas ner. Detta kan användas för att symbolisera att någonting är stängt men när de är öppna skapas ett litet tak över besökarna. Detta för en intimare känsla när man handlar.

Fasadernas öppningar är olika beroende på om det är en exponeringskyl eller vanlig disk bakom vilket nämnts tidigare, detta ses tydligast i Fasad B och D där en de olika öppningarna finns bredvid varandra. Exponeringen kan inom stålboxens enhetliga ram anpassas efter behov på ett snyggt sätt. I bageriet föreslås till exempel högre exponeringshyllor och helglasning mot besökaren istället för kylar, för att visa upp brödet.

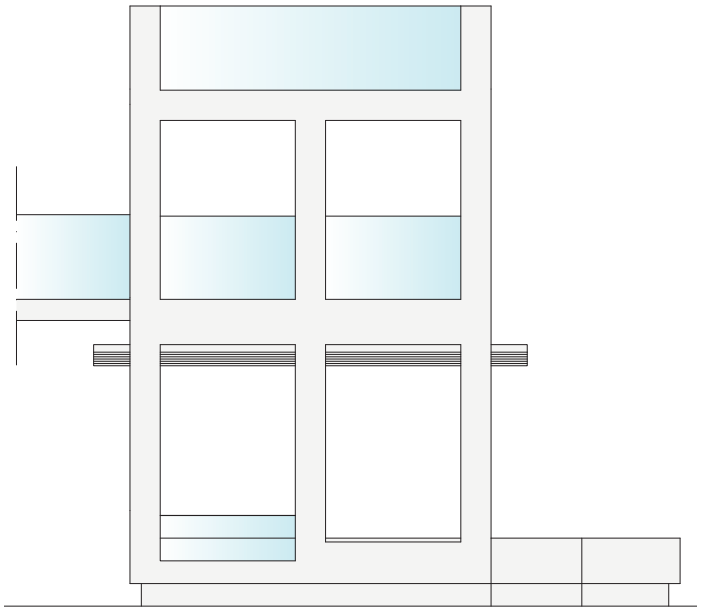

Figur 78
Salustånds - Fasad B
1:100

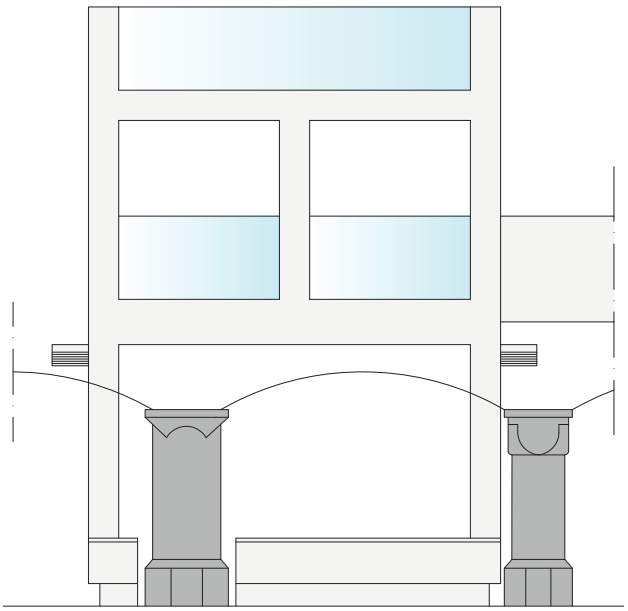

Figur 79
Salustånd - Fasad C
1:100

STRUKTUR OCH BÄRNING

För att ge genomsiktlighet genom kyrkorummet så att man redan när man går in i saluhallen kan se kormålningen föreslås i varje salustånd pelare på sex ställen. Ytan inom saluståndet bör hållas öppen för att förenkla matlagning och försäljning, därför föreslås pelarna vid väggarna.

På planerna kan vi se dessa pelare, i varje hörn samt på mitten. Öppningarna i stålboxens fasad måste även anpassas efter dessa pelare vilket vi kan se här. Den vertikala uppdelningen av volymen ger även saluståndet ett slankare intryck. Där pelarna inte finns, alltså den översta våningen på alla salustånd bryts den vertikala linjen mitt på för att förbättra utsikten för de som äter här.

Spängerna är korta och bärningen finns i golvplattan. Utseendet på spängerna är genomgående en sida i glas samt en sida i stål, precis som detaljen från trappan visar. Detta för att ge utblick och passa med saluståndets fasad. Den sida som möter saluståndets glas består av glas.

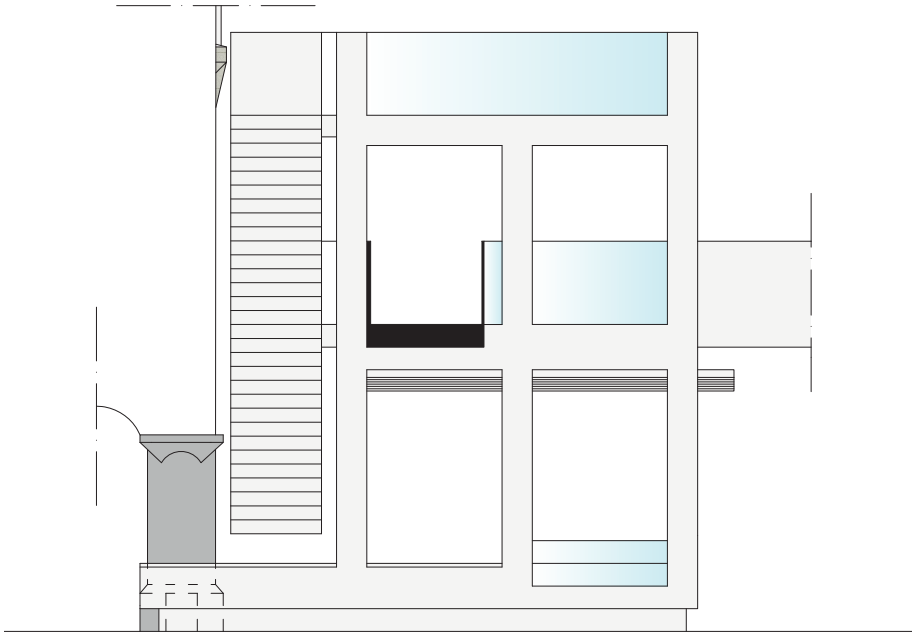

Figur 80
Salustånd - Fasad D
1:100

TEKNISKA LÖSNINGAR

Här finns detaljer kring de övriga lösningar som finns för att saluhallen ska kunna fungera.

ÄGANDE

Då Svenska kyrkan idag äger alla kyrkor har utgångspunkten för detta arbete varit att Svenska kyrkan ska ha fortsatt nytta av lokalerna även efter transformationen. Svenska kyrkan är en av Sveriges största fastighetsägare och förhoppningen är att de ska kunna driva saluhallen själva. Det vore en fördel att det endast finns en ägare då upplägget annars skulle kunna bli komplicerat i förhållandet mellan saluhall och kyrka samtidigt. Om Svenska kyrkan äger saluhallen kan de då också styra vilka föreläsningar som ska hållas och de blir troligen en bättre och mer sammanhängande helhet. Inkomsterna kan dessutom också gå till att förstärka den diakoni som används inom saluhallen.

PERSONALUTRYMMEN

Personalen måste ha plats för att byta om och ta det lugnt på sina raster. Då församlingshemmet ligger precis brevid kyrkan och är tydligt uppdelat i två volymer föreslås att den mindre av dessa volymer tillfaller saluhallen. Församlingshemmet har en del relativt oanvänd plats i form av till exempel lekrum, i en fortsättning av dessa projekt skulle dessa ytor utredas och en effektivisering av församlingshemmet föreslås.

Den lilla volymen är med sin takhöjd och rumsindelning relativt väl anpassad för ett personalrum och två mindre omklädningsrum. Här föreslås även ett stort återvinningsrum för att uppmuntra bra klimattänk. Detta skulle kunna tömmas från baksidan om en öppning skapas här, via denna väg får församlingshemmet sina sopor hämtade. Byggnaden har en källare för förvaring.

Figur 81
Personalutrymmen
Plan 1
1:200

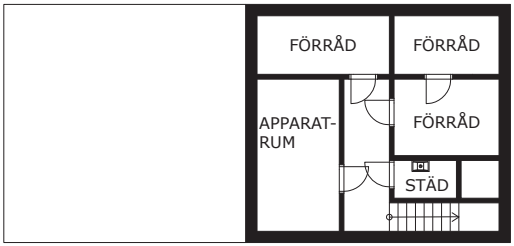

Figur 82
Personalutrymmen
Källare
1:200

VENTILATION OCH VATTEN

Det finns vissa saker som behövs för att kunna ha en fungerande saluhall. Kyrkan idag kan inrymma upp till ca 1000 personer vid större högtider. Ventilationen är anpassad för detta och med uppskattningsvis ca 250 lunchgäster samtidigt förväntas alltså denna vara fullgod. För de salustånd som har ugn eller stekplatta föreslås ny ventilation. Trummorna föreslås gå i de spänger som binder samman de olika övervåningarna. Denna går till läktaren som får ett nytt golv, trummorna föreslås dras över gamla läktaren men under det nya golvet och vidare till trapphusets vägg. Här går trumman längst väggen upp genom taket och ut till luftintag på taket södra sida. Detta tak syns inte lika väl som det norra och en "apparat" kommer alltså inte störa. På detta sätt kan man dra ventilation så att den syns minimalt och dessutom har minimal påverkan på kyrkan.

Samtliga salustånd har elektricitet, vatten och avlopp. Vatten- och eldragningar föreslås genom golvet till källaren som ligger under hela plan 1. I källarens tak finns redan rördragningar och det nya föreslås kopplas in med de befintliga.

INLASTNING, FÖRVARING OCH DISK

Inlastningen sker via en ny öppning i sydväst. Golvhöjden är ca en meter upp här och en diskret lyftplatta föreslås på utsidan. För att minimera andelen öppningar i fasaden och förfulande dörrar på insidan föreslås öppningen gå direkt till en hiss. Vid inlastning fungerar hissen som ett vindfång och båda dörrarna kan ställas upp. Vid transport ner till förrådet i källaren kan man istället rulla in varorna och åka direkt ner.

I källaren finna alltså förråd och extra kylrum för hela anläggningen. Här finns också diskrum för större köksutrustning samt för de tallrikar, glas och bestick som används. Då alla restauranger har gemensam serveringsyta föreslås gemensam serveringsutrustning som ställs på brickställ som rullas ner till diskrummet.

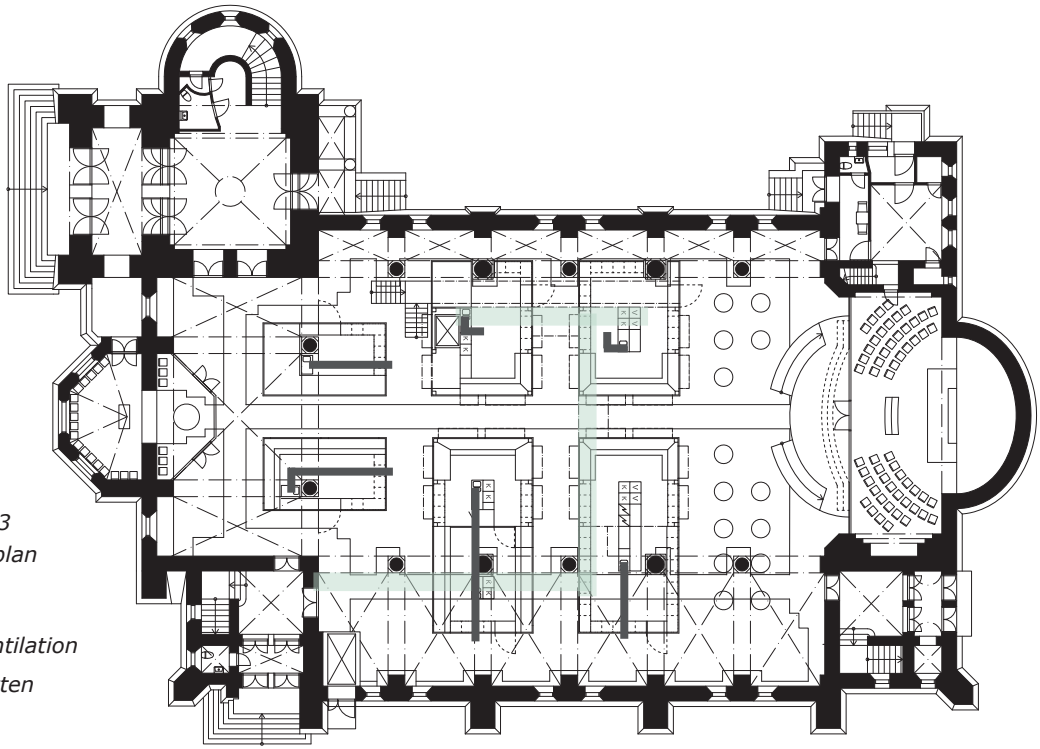

Figur 83
Teknikplan
1:400

Ventilation
Vatten

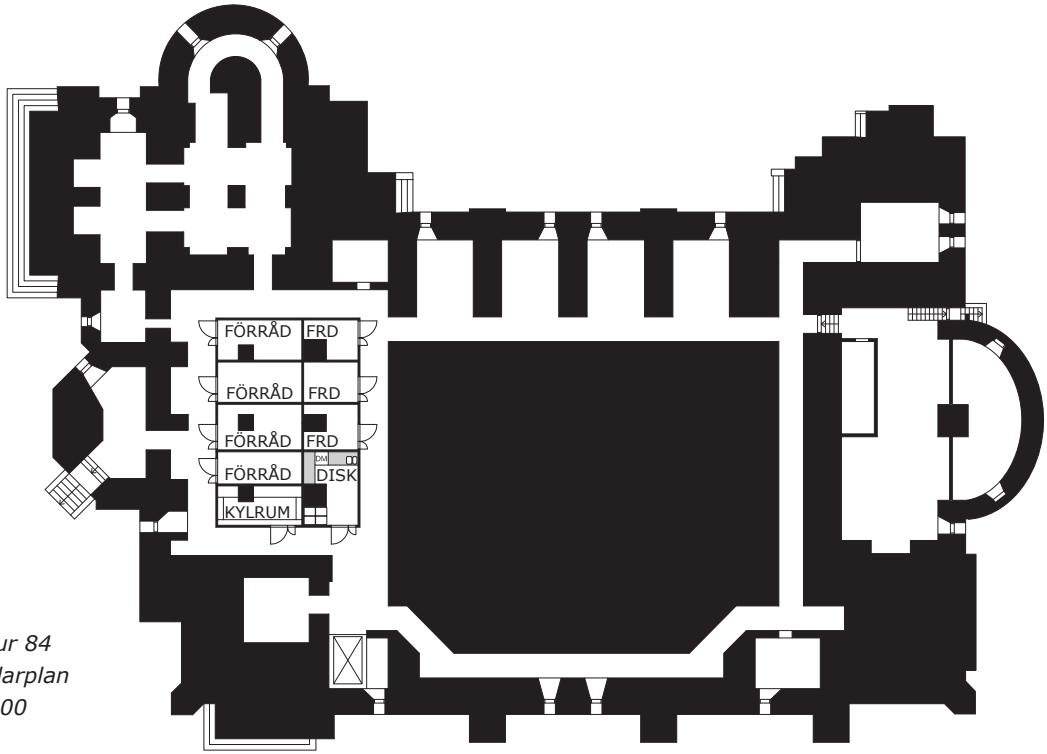

Figur 84
Källarplan
1:400

AVSLUTNING

REFLEKTION

Utgångpunkten i det här projektet var att använda spänningen i ett transformerat kyrkorum för att skapa en ny möteplats. Hur har det gått?

PROCESSEN

Projektet har när man ser tillbaka på det haft en intressant process. Då Svenska kyrkan äger de flesta svenska kyrkor såg jag det som en utmaning att försöka skapa en ny möteplats som också gynnade Svenska kyrkan och dess organisation. Någonstans däri låg utgångpunkten: Det spännande mötet mellan kyrka och någonting nytt.

Svenska kyrkan är en organisation med personer av väldigt olika bakgrund och i väldigt olika yrken. Här finns fastighetsansvariga, kommunikatörer, vaktmästare och kyrkoherdar. Alla inom organisationen har olika syner på transformerade kyrkor och jag har mött på både brinnande intresse och ljummet avstånd. Ibland var jag nära att ge upp, och helt enkelt ”avkristna” Vasakyrkan och låtsas om att Svenska kyrkan inte längre var inblandade, varför försöka testa någonting nytt åt en organisation som inte är intresserad av någonting nytt? Samtidigt finns det inom organisationen också människor som i allra högsta grad är intresserade av förnyelse. De tvära kasten mellan dessa olika känslor har tagit en del av den energi och tid jag lagt på detta projekt. Den långa startsträcka med dessa funderingar har lett till att projektet inte blivit lika detaljerat som det hade kunnat bli.

I slutändan är jag glad att jag följde min magkänsla och lät kyrkan fortsätta vara både saluhall och kyrka. På något sätt maximerar detta spänningen mellan de två olika användningarna. Att spara koret som byggnadens ”hjärta” och det allra heligaste tror jag har alla möjligheter att skapa ett spännande, men positivt, kraftfält.

DEN NY ANVÄNDNINGEN

En viktig fråga är däremot hur bra de två funktionerna marknad och plats för gudstjänst kan fungera sida vid sida. Själv tror jag på idén och jag är glad att jag vågade ta den hela vägen. Just denna samutnyttjan har väckt många frågor och startat stora diskussioner. Detta var lite av syftet från början, att testa någonting nytt och skapa diskussion. En mening med glasskämen var att inte gömma undan de som tillber, utan visa upp det som någonting vanligt och fint. Samtidigt betyder denna synlighet att det kan bli störning för de som kommer till gudstjänsten. Självklart är tanken att gudstjänsterna inte hålls under lunchen när rusningen är som stört men ändå kan det uppstå störande moment. Kanske fungerar denna samutnyttjan jättebra, kanske inte. Det vore spännande att se i verkligheten

Jag har under processen varit i Vasakyrkan många gånger för att bli byggnadens vän och känna in dess atmosfär. Varje gång jag gått in genom de turkosa plyschdörrarna har jag slagits jag av kyrkans rena och lugna känsla. Denna känsla har ökat hos mig för varje besök och de sista gångerna jag hälsade på kände jag att det negativa jag tagit med mig in snabbt runnit av. Ju mer jag blivit bekväm med denna känsla ju mer har jag ifrågasatt mitt eget projekt. Kanske är inte en saluhall det ultimata för en kyrka såhär rofylld. En saluhall är ju högljudd och kladdig!

Kyrkor handlar dessutom på så många sätt om att inte konsumera. Det känns alltså fel att skapa en användning i en kyrka som handlar om att konsumera. Trots att man kan skapa platser i saluhallen som handlar om andra värden än just konsumtion kvarstår faktum att en saluhall det den är – ett utbyte av pengar mot mat – definitionen av konsumtion. Kanske borde kyrkan transformerats till något annat. Samtidigt har mat en attraktionskraft som kan locka många och kan kopplas till kyrkan på bra sätt. En saluhall passar väldigt bra i omgivningen och användningen kan verkligen gynna kyrkan som ny mötesplats. Det är fint att Svenska kyrkans grundvärden kunnat användas och utvecklas genom saluhallens funktioner.

TRANSFORMATIONEN

Det har varit spännande att ta till sig de ideal om legat bakom bevarande och transformeringar och försöka skapa en egen hållning. För mig var det helt självklart att tilläggen ska vara av genomgående nya material och former, men har reflekterat en del över hur någon som inte är arkitekt och har den bakgrundskunskapen som jag tagit till mig genom projektet skulle uppleva det. Som ett rymdskepp som landat i en gammal kyrka? Kanske.
Jag tycker dock att Vasakyrkan och dess kyrkorum används på ett bra sätt för de nya funktionernas krav. Genom transformeringen skapas dessutom många mervärden i att delar av kyrkan kan utforskas och upplevas på ett helt annat sätt, vilket var en viktig utgångpunkt och känns som en lyckad och rolig detalj.
Det var viktigt för mig att försöka följa Riksantikvarieämbetes regel från Fem pelare om reversibilitet till så stor del som möjligt. Detta är det dokument vi har i Sverige som underlag för transformationer. Jag satte upp denna regel lite som en utmaning för mig själv, går det att göra en bra transformation och följa denna regel? Om jag tittar på det i backspegeln kan jag tycka att denna regel tog lite för mycket kraft från projektet.
Det är fint att byggnadens autenticitet inte märkbart påverkas av transformatonen. Med några få undantag försvinner inga material och de som sätts dit kan med liten skada tas bort. Däremot begränsade det märkbart mina val. Visst väcktes ur denna begränsning nya idéer vilket var tanken, till exempel de olika lagerna på balkongen, vilket skulle kunna bli en fin lösning. Hade jag fått börjat om hade jag inte lagt lika stor vikt vid reversibilitet. Min tidiga idé om att skapa ett nytt gudstjänstrum längst upp i strukturen, en idé jag verkligen gillade hade då kanske överlevt. Ett gudstjänstrum i en glasbubbla på taket kanske? Utan reversibilitet som en begränsning hade möjligheterna blivit oändliga.
Hade det funnits mer tid för projektet som det blev nu är det definitivt saluståndens detaljutformning jag arbetat mer med. Jag önskar att jag hade kommit längre med detaljeringsgraden i allmänhet, men tyvärr räckte inte tiden till.

EN NY MÖTESPLATS

Jag tror att saluhallen har potential att förnya Vasakyrkans kraft som möteplats. Idag är det ca 30 besökare på en dag och som saluhall räknar jag med att denna siffra kan mångdubblas. Mat är väldigt aktuellt,hade lockat gäster och användningen väcker tankar om vad vi idag har för cermonier. De flesta handlar faktiskt om mat.

Det var viktigt att ha en del i kyrkan som inte handlar om att omsätta pengar, därför blev det befintliga körrummet ett litet bibliotek. Här kan man sitta och läsa och plugga. Jag är inte helt säker på att detta ställe kommer att befolkas. Det är däremot viktigt att det finns, eftersom att det var viktigt för konceptet att ha en gratis plats för eftertanke utan just tillbedjan. Kanske skulle det kunna lösts bättre.

Sammanfattningsvis känns det som att det lyckats rätt bra att skapa en mötesplats för människor och kyrka, kyrka och samhälle och människor och människor. Även om vissa val går att ifrågasätta har det i slutändan blivit en god helhet.

REFERENSER

En sammanställning av den litteratur och bilder som använts.

LITTERATURREFERENSER

Bendavid, N (2015, 2 januari). Europe's Empty Churches Go on Sale. *The Wall Street Journal*. Hämtad från: http://www.wsj.com/articles/europes-empty-churches-go-on-sale-1420245359

Boverket (2009). *Allmänna råd om ändring av byggnad, BÄR*. Karlskrona: Boverket, Publikationsservice. Hämtad från: http://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2007/allmanna_rad_om_andring_av_byggnad_bar.pdf

Brand, S. (1994). *How buildings learn: and what happens after they're built*. London: Penguin Books Ltd.

Bäckersten, B. (2014) *Vasakyrkan - en kort kyrkoguide*. Göteborg. Kort häfte med information, hämtat i Vasakyrkan.

Carling, M (2005, 19 januari). Fredagsmys är barnens heliga rit. *Svenska dagbladet*. Hämtad från: http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/existentiellt/fredagsmys-ar-barnens-heliga-rit_387689.svd

Dodson, S (2008, 11 januari). Top shelves. *The Guardian*. Hämtad från: http://www.theguardian.com/books/2008/jan/11/bestukbookshops

Falk, M. (2009, 21 maj). Maria Masoomi - Låt maten förena! *Icakuriren*. Hämtad från: http://www.icakuriren.se/artiklar/mat-dryck/20090521/maria-masoomi

Göteborgs Vasa församling (2009). *Vasakyrkan 100 år: 1909-2009*.

Göteborg.

ICOMOS och Jokilehto, J. (2008). *What is OUV?: Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties.* Paris: ICOMOS. Hämtad från: http://www.icomos.org/publications/monuments_and_sites/16/pdf/Monuments_and_Sites_16_What_is_OUV.pdf

Ingelstam, L (2014). *Predikan Abrahamsbergskyrkan 5 januari 2014*. Hämtad från: http://abrahamsbergskyrkan.se/files/dokument/predikan/2014-01-05.pdf

Kittelmann Flensner, Karin (2015) *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet. Humanistiska fakulteten. Hämtad från: https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/40808?locale=sv

Koolhaas, R (2014) *Preservation is overtaking us*. New York: GSAPP books

Kåring, G (1992). *När medeltidens sol gått ned.* Stockholm: Almqvist och Wiksell International.

Lindahl, G. (2008). Några huvudlinjer. I *Sockenkyrkorna: kulturarv och bebyggelsehistoria* (s. 11-20) Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag. Hämtad från: http://www.raa.se/publicerat/9789172096141.pdf

Lind, H. Andrum på campus. I *Rum för mening: om plats och ritual i det postmoderna samhället* (s 81-90) Stockholm: Arkitekturmuseet.

Merkx + Girod. *Selexyz Dominicaner Maastricht.* Hämtad från: http://merkx-girod.nl/en/projects/retail/shops/selexyz-bookstore/dominicanen-maastricht.

Robertson, S. (2002). *Fem pelare: en vägledning för god byggnadsvård.* Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Sidén, M (2002). *Vasakyrkan: Inventering av Göteborgs kyrkobyggader*. Göteborg. Hämtad från: https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=735352&ptid=48063

Svenska kyrkan utredningar (2015). *Gemensamt ansvar: en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämninssystem*. Hämtad från: https://www.svenskakyrkan.se/utredningar

Svenska kyrkan (2015). *Historik*. Hämtad från: https://www.svenskakyrkan.se/656230

de Vries, R (2015). *Stormaktstidens Sverige 1611-1718*. Hämtad från: http://www.so-rummet.se/kategorier/historia/nya-tiden/stormaktstidens-sverige#

Örstadius, K. (2015, 10 mars). Rika områden blir rikare – invandrartäta får fler invandrare. *DN*. Hämtad från: http://www.dn.se/nyheter/sverige/rika-omraden-blir-rikare-invandrartata-far-fler-invandrare/

BILDREFERENSER

Alla bilder är tagna eller tillverkade av författaren. De bilder som listas här är undantagen, de som är baserade på information från eller är lånad med tillstånd av en annan upphovsman.

Figur 2:
Bild tagen av Mattias Eliasson under vår studieresa i Maastricht.

Figur 15:
Sammanställd med siffror från: Svenska kyrkan (2014). *Svenska kyrkans medlemsutveckling år 1972-2014*. Från https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1269814&ptid=48063

Figur 16:
Sammanställd med siffror från: Svenska kyrkan (2014). *Döpta, konfirmerade, vigda och begravda enligt Svenska kyrkans ordning år 1970-2014*. Från https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1269812&ptid=48063

Figur 17-18:
Sammanställd med information från: Svenska kyrkan utredningar (2015). *Gemensamt ansvar: en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämninssystem*. Från https://www.svenskakyrkan.se/utredningar

Figur 20, 35:
Bild lånad från karttjänsten på eniro.se.

Figur 40:
Bild tagen av Karin Cajmatz under vår studieresa i Rotterdam.

Examensarbete vid Chalmers arkitektur 2016
Masterprogrammet Architecture and Urban Design
Linda Bergquist